

ՆՈՒԱՐ ԴՄԵԱԴՅԷ

ԿՄՐՔՄԱՆԴ,
ՕՆԱԳԻՆԱՄ

НОДАР ДУМБАДЗЕ

ҚЎРҚМАНГ, ОНАГИНАМ

Роман

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Еш гвардия» нашриёти
1982

Танқлиқ грузин адиби, Ленин комсомоли мукофоти ва Ленин мукофоти лауреати Нодар Думбалзенинг ушбу романида чегарачиларнинг жанговар ҳаёти мароқли ҳикоя қилинади. Китоб саҳифаларида куну тун, иссиқ соғуқ демай ватанимиз сарҳадларини, эл осойишталигини сезгирлик билан қўриқлаб келаётган ёш жангчилар орасидаги навқирон грузин йиғити Автандил Жикели билан дўстлари ҳаётининг жанговар, лирик лавҳалари, қувонч ва ташвишлари намоён бўлади.

Русчадан
Санжар ТИЛЛА
таржимаси

Д 70303—67
356 (04) — 82

4702170000

С Издательство «Еш гвардия», 1962. (тарж.)

Сўнгги юлдуз ҳам сўнди. Кучуклару хўрозлар мас-лаҳатлашиб олгандай бирдан жим бўлишди. Дарахтлар қимир этмай қолди. Денгиз ҳам умуман бўлмагандек сукутга чўмганди. Тоғ бағирларидаги туман кўтарилди. Шу пайт тун бирданнга ёришиб кетди. Бу ҳол бир лаҳзада юз берди. Бутун коинот шарққа ўгирилгану алланиманидир кутиб, букри тоғ томон боққандай эди. Мўъжизалар мўъжизаси — табиатни уйғотиб, борлиққа жон бахш этувчи мўъжиза рўй беради.

— Ҳой, Шчербина, буёққа чиқсанг-чи!

— Нима гап ўзи?

— Чиқа қолсанг-чи! Ҳозир қуёш чиқади.

— Чиқса-чиқар, нима бўпти... Ҳар кун чиқади-ку.

— Э, тештак, чиройлилигини қара!

— Бошни қотирма!

— Чиқ буёққа! Хурсанд бўласан!

— Пастга туш, юқорига чиқ, жонга тегди. Ҳозир ўринимизга одам келади.

— Билганингни қил! Сўфи отаининг минорага чиқишини томоша қилиб туравер!

— Бўлди, бўлди, вақиллайверма...

— Пархоменко қаерда? Чақир уни, буёққа чиқсин.

— Ити биланми?

— Итини сен олиб қол.

— Эсингни едингми, мени ғажиб ташлайди-ку.

Гўзал, ёқимли, олтинранг, жоли ва ҳаёт бағишловчи қуёш ялт этиб чиқди. Қуёш борлиққа таъзим қилиб, жиямайди, кулди. Шундан сўнг ўрмон шовуллади, хўроз

кичқирди, ит вовиллади, денгиз чайқалди. Ер эса кувониб, кўксини тўлдириб, чуқур нафас олгандай бўлди.

Тонг отди.

Мен стереотрубани ғилофига солиб қўйдим.

— Улар қаёқда қолди, қорним таталаб кетаяпти,— тўнғиллади Шчербина.

Мен сўқмоққа кўз ташладим: уч чегарачи ошиқмай келишарди.

— Келишяпти!

— Худога шукур,— Шчербина маза қилиб керишди.— Шундай қилиб, Совет Социалистик Республикалар Иттифоқи давлат чегарасининг бир қисмида бу кеча хатарсиз ўтди,— деди у ва «Прима» папиросини тутатди.

Мен аста вишкадан туша бошладим. Нафал қоқилган этикларим вишка поғоналарида тўқилларди. Бир, икки, уч... Бир, икки, уч... Эҳ-ҳе... Армия дегани шунақа-да! Тўртгача санаб бўлсан — ҳеч тўғри келмайди. Бир, икки, уч—тўхта! Тўрт рақами — бамисоли чегара, ўтиб бўлсан! Агар ўтолсанг, миллионгача санайвер...

Пархоменко билан Шчербина пастда кутиб туришарди.

— Ҳа, намунча, қовоқларинг шишиб кетибди! Ухламадингми?— деб сўрадим бўйи икки метр келадиган Пархоменкодан.

— Шу ваҳший ит уйқу берармиди? Кўзинг юмилди дегунча қулоғингга чанг солади! Зудовга ҳам ҳайронман. Келиб-келиб итга ўргатган қилиғини қараинг-а!— Пархоменко тилини осилтириб ҳаллослаб турган Тангога этигининг учини теккизиб қўйди.

— Зудов ўзини кўзда тутган-да,— кулди Шчербина.— Баданини қашинишга ҳам эринади, бунга итини ўргатган.

— Дзнеладзининг енгилмас қўшинига ура!— табриклардим етиб келган сменани.

— Жакели! Қоидага кўра мени вишкада кутиб олишинг, вазият билан таништириб, постни топширишинг керак!— деди қовоғини солиб Дзнеладзе.

— Ҳаммаси журналда ёзиб қўйилган, ўртоқ Дзнеладзе.

— Тартибга амал қилиш керак, Жакели! Ҳамма гапни Чхартишвилига айтишимга тўғри келади!

— Марҳамат! Лекин сендан олдинроқ мен унга бир гапни айтайки, азизим, сен ўзингни гауптвахтада кўргин!

— Нимани назарда тутяпсан?— ҳушёр тортди Дзнеладзе.

— Ушани-да. Қани эсла-чи, нимага ўзинг азаматларинг билан тўсатдан ичбуруқ бўлиб қолгандинглар?

Хўш, Али Хораванинг боғидаги хом-хатала мандаринлардан эмасмикин:

— Ким, ...к-ким айтди... с-сенга— дудуқланиб қолди Дзнеладзе.

— Анави мандарин қурбони айтди. Унга қара, оёғида аранг турибди. Ҳе, қаҳрамон бўлмай кетларинг!

— Сотибсан-да, ярамас?— жим турган Петровга ўшқирди Дзнеладзе.

— Иложим қолмади, Шалва,— инқиллади у.— Кеча бу итваччанг ҳожатхонани ичидан беркитиб олиб, тагига етмагунча мени роса қийнади-да...

— Тушунарлими, ўртоқ Дзнеладзе?— сўрадим жиддий туриб.

— Тушунарли, тушунарли! Жўнаб қолинглар, бу ердан!— Дзнеладзе қўл силтаб ҳавозага кўтарилди.

— Дивизия, сафлан!— қичқирдим мен. Пархоменко Танго билан олдинда, кейин Шчербина сафга туришди.

— Смирно! Застава томон марш! Бир, икки, уч! Бир, икки, уч! Пархоменко, ашула бошла!

...Икки сафга тизилди
Кавкасион тоғлари...

Пархоменконинг ёқимли овози жараиғлади.

...Икки сафга тизилди
Кавкасион тоғлари...

Шчербина қўшиққа қўшилди.
Кейин учаламиз ашулани баралла қўйдик:

Застава турар ҳушёр,
Тутдик иблис жосусни...

Ингитларни жўр бўлиб ашула айтишга ўргатгунимча роса бир йил қийналдим.

Эҳ, икки сафга тизилди
Кавкасион тоғлари...
Застава турар ҳушёр,
Тутдик иблис жосусни... Эҳ!

Мешинг шеърим ва куйим билан айтиладиган гимнимиз

садолари остида вишкадан ошхонагача шахдам одим таш-
лаб бордик...

...Эндигина кўзимиз илинган эдики, старшинанинг қич-
қириғи эшитилди:

— Сафга чиқларинг! Тез-тез, ҳовлига!

— Нима бўлди? Урушми?— кўзини ишқалаб сўради
Шчербина.

— Гап бўлмасин!

— Айта қолсанг-чи, Зудов, нима гап ўзи?— сўради
Пархоменко.

— Ҳамма ҳовлига! Чхартишвилининг буйруғи! Тез бў-
линглар! Икки дақиқа вақт бераман!— старшина шундай
деди-да, югуриб ташқарига чиқиб кетди.

— У ерда нима бўптийкин?— ҳайрон бўлиб сўради
Шчербина.— Билолдингми, Жакели.

— Кўрқма, урушга ўхшамайди, отишма эшитилаётгани
йўқ,— мен Шчербинани тинчланттирдим.

Аммо чиндан ҳам ғалати бўляпти: негаки застава қону-
нига биноан смена алмашган чегарачиларни фақат фавқу-
лодда ҳолатларда уйғотиш мумкин эди. Нима бўлдиёкин?

Орадан беш минут ўтгач, застава ҳовлида сафга ти-
зилди.

— Смирно-оо! Сафни росланг! Ўртага қараб текис-
лан!— ҳайқирди Зудов.

Казармадан уч офицер кузатувида майор Чхартиш-
вили чиқиб келди. Мана бу иккови унинг ўринбосарлари —
лейтенантлар Королев билан Павлов. Қирқ ёшлар чама-
сидаги учинчи лейтенантни эса биринчи марта кўришимиз
эди. У эркин, мийиғида кулиб турарди. Юришидан, фор-
масининг шалвираб туришидан ҳарбий киши эмаслиги
билиниб турарди. Буғдойранг, бўйи ўртадан тикроқ, қо-
рин солган бу киши грузинга ўхшарди.

— Бу одам ё махсус вазифани бажарувчи разведкачи ё
бўлмаса лавозимсиз ходим: бу ёшдаги киши камида ма-
йор бўлиши керак,— дея шивирладим Шчербинанинг қу-
лоғига.

У гапимга қўшилиб бош қимирлатди.

— Кўпроқ лавозимсиз кишига ўхшаб кетади,— деди
Шчербина орадан бир дақиқа ўтгач.

Чхартишвили сафга яқин келди, ўринбосарлари нари-
роқда қимир этмай туришди. Нотаниш лейтенант эса
майорнинг ёнига келиб, гимнастёркасининг ёқасини ечди,
қўлларини орқасига қилиб янги хром этигининг учи би-
лан ердан тош кўчира бошлади.

Зудов бўйинини чўзиб, кўзларини бақрайтириб, майор

томон юрди, сўнгра қўлини чаккасига қилиб, қаттиқ овоз билан деди:

— Ўртоқ майор, буйругингизга биноан застава сафга тизилди!

— Салом, ўртоқлар!— Пулемёт товушига ўхшаш овоз таралди. Застава чуқур нафас олди-да, бирданига баланд овозда жавоб берди:

— Соғлиқ тилаймиз, ўртоқ майор!

— Вольно!

Застава нафасини ростлади.

— Ўртоқлар,— сўз бошлади Чхартишвили.— Бугун заставамизга грузин ёзувчиси Владимир Мдинарадзе ташриф буюрди. У бир қанча мукофотлар лауреати, ёзувчилар союзи правлениесининг аъзоси, депутат, орден олган... Сиз албатта, унинг шеърлари, ҳикоялари ва бошқа асарлари билан танишсиз...— Майор бир оз тўхтаб, солдатлар сафига кўз қирини ташлади. Йигитлар ишонқирамай, жим турардилар.— Шеърлари, ҳикоялари ва бошқа асарлари...— такрорлади майор.

Ёзувчи кулимсиради ва ниҳоят ердан битта тошни кўчирди.

— Бу ёзувчини биласанми?— сўрадим Шчербинадан.

— Биринчи марта эшитишим,— жавоб қилди у елкасини қисиб.

— Сен-чи?— сўрадим Пархоменкога қараб.

— Қайси тилда ёзади?— сўради у.

— Грузин тилида бўлса керак.

— Билмайман.

— Йўғ-е! Унинг асарларини ёддан биласан, деб ўйловдим,— кесатди Шчербина.

— Сафда гаплашилмасин! Шундай, ўртоқ ёзувчи биз билан туриб, бирга хизмат қилади... У совет чегарачилари ҳаётини ўрганмоқчи ва бизнинг тўғримизда китоб ёзмоқчи, тушунарлими?

Застава боягидай жим турарди.

— Балки сиз бирор нарса дерсиз?— мурожаат қилди майор ёзувчига. Мдинарадзенинг юзига табассум ёйилди.

«Бечора — нимага қувоняптийкан»,— деб ўйладим.

Бир неча мукофотлар лауреати бизга анчагина қараб турди-да, кейин чўнтагидан каттакон дастрўмол олди, уни ёзди, яна яхшилаб тахлади-да, чўнтагига солиб, лейтенантга хос бўлмаган паст овозда гап бошлади.

— Дўстлар, докладчи... яъни майор Чхартишвили сизга айтганидай... мен ёзувчиман... Бугундан бошлаб... кечирасиз ўртоқлар, рус тилини унча билмайман... Бугун-

дан бошлаб... Сиз ҳақингизда китоб ёзмоқчиман, сизнинг кўмагингиз билан, албатта!

— Ана холос!— пиқирлади Шчербина ва дарҳол кафти билан оғзини ёпди.— Демак, биз унинг ўрнига ишлашимиз керак экан-да?

— Албатта, мумкин қадар сизнинг ишончингизни оқлашга ҳаракат қиламан... Бирга хизмат қиламиз, бирга ётиб, бирга турамиз, ҳамиша бирга овқатланамиз.

— У нонушта қилмасмикан?— қўрқа-писса деди Пархоменко, тирсаги билан мени туртиб.

— Мен сизларга ўргатмоқчимасман...— давом этди ёзувчи,— аксинча сизлардан ўрганишим керак... Жосусларни ҳам, дўстлар, бирга ушлаймиз... Ёзган асарим қандай чиқар экан, кўрамиз. Энг муҳими, китоб сизга ёқса бас... Менинг сизларга айтмоқчи бўлган гапларим шу, дўстлар... эътиборларингиз учун ташаккур,— у сўзини тугатди ва иккала енги билан терлаб кетган юзларини артди.

— Саволлар борми?— мурожаат қилди бизга майор.

— Бор,— олдинга чиқди Шчербина.— Ҳурматли ёзувчи қанча муддатга келганлар?

— Икки ойга,— жавоб берди Мдинарадзе.

— Агар шу вақт ичида чегара бузилмаса-чи, унда жосусли қаёқдан топамиз?

Сафдагилар гуриллаб кулиб юборишди.

— Та-рр-р-қалинг!— қичқирди майор ва йўталиб қўйди.

Чхартишвилининг ўринбосарлари бир-бирларини қучоқлаб қотиб-қотиб кулишарди. Ёзувчи Шчербинанинг сўзидан хафа бўлишнйям, уни ҳазилга йўйишнйям билмай, ўзини йўқотиб қўйди. Кейин чеҳраси очилди, жилмайди, ниҳоят қаҳ-қаҳ уриб силкиниб кулди, шунда биз унинг яхши одам эканини фаҳмладик.

АВТОБИОГРАФИЯ

Мен, Автандил Гавриилович Жакели 1950 йил 2 майда Тбилисида, хизматчи оиласида дунёга келдим. Менинг отам — Гавриил Исидорович Жакели 1925 йилда туғилган, врач; онам — Манана Исидоровна Бахтадзе. 1928 йилда туғилган, уй бекаси. Улар 1960 йил 2 май кечаси Хонидан қайтиб келишаётганда Гореша қишлоғи яқинидаги Рикотс довоида ҳалок бўлишган. Шунинг учун мени бобом ўз уйига, Букисциха қишлоғига олиб кетган. Уша ерда ўқишимни давом эттирдим. Исидор бобом, лақаби Қийшиқ; эски ишқилобчилардан бўлган. Меньшевиклар қочиб, большевиклар келган йигирма биринчи йили у йигирма уч ёшда Бжолшети қишлоғлик

Мина Антидзега уйланган. Жакелилар уруғи бобомдан юз ўғирлишган, бунга сабаб биринчидан, комсомолга киргани, иккинчидан деҳқон қизига уйлангани бўлди. Бунинг устига Жакели бобом комсомол ячейкасининг секретари бўлиб, ёнига тўппонча тақарди, кейин отасининг ўрмон-зоридаги ўзига тегишли каштан дарахтларини кесиб, бутхона рўпарасидаги тепаликка кичик уй қуриб, ўз ҳолича яшай бошлаганди.

Большевиклар келган ўша йигирма биринчи йилда бутхонани бузиб ташламоқчи бўлишганда қишлоқ ўқитувчиси Капито Шония шундай бинони бузишнинг нима ҳожати бор, уни қишлоқ советига берган яхши эмасми, деган. Комсомоллар бутхонадан иконаларни чиқариб ташлаб, ўрнига Маркс ва Филипп Махарадзе¹нинг суратларини осиб қўйишган. Шунда кимдир: бу қанақаси бўлди, инқилоб доҳийларининг суратлари бутхонада осиллик турадими? Ундай бўлса, бутхона гумбазидagi бутни ҳам олиб ташлаш керак, деган. Бироқ бутхона гумбазига чиқишга ҳеч кимнинг юраги дов бермаган. Ушанда:

— Уни фақат Исидор олиб ташлай олади!— деб гап тарқатишган.

— Исидор, ёрдам бер!— деб ялинган партия ячейкасининг секретари.

Бобом ёнидан тўппончасини ечиб, искана билан болға олиб юқорига чиқишга тайёрланган.

— Ўзингни ҳалок қилма, Исидор,— унга ёпишган бувим.— Бизга раҳминг келсин!

Бобом хотинини аста четлатиб, индамай нарвондан кўтарила бошлаган.

— Исидор, ҳазиллашма, баландлиги саккиз саржин-а!

Бобом ҳатто қайрилиб ҳам қарамаган.

— Эй, худо!— Ўзини тутолмай қичқириб юборадиган аёллардан бири.— Биз гуноҳкор бандаларингни ўз паноҳингда сақла, дарғазаб бўлма! Бу шаккокликни қилаётган — у, ҳа, ўша баттол!— Тиз чўкиб нола қила бошлайди, аламон яқинлашиб, ғала-ғовур кўтарилади.

— Ё қодир парвардигор!— дўриллайди кимдир,— балоқазоларингни сенга шаккоклик қилаётганнинг бошига ёғдир!

Комсомол ва партия аъзоларидан бошқа ҳамма тиз чўкади.

— Эй, Вано! Сен ячейка секретаримсан ўзинг?!—

---

¹ Ф и л и п п М а х а р а д з е — профессионал инқилобчи, давлат арбоби, адабиётчи, 1921 йил февраль ойидан Грузия Инқилобий Комитетининг раиси бўлган.

қиқиради бобом юқоридан туриб.— Анави авлиёларни йўқот! Мен ҳам одамман-ку!

Бобомнинг овози қалтирайди... Бувим беҳуш йиқилди. Айюҳаннос солаётган аёлларни бир амаллаб бутхонанинг ҳовлисидан чиқаришади.

Бобом аста-секин нарвондан кўтарилади. Охирги поғонага етгач, пастга қарайди. Юзлар, кўзлар ҳаяжонланиб, қизиқсиниб унга қараб турарди. Бобом яна юқорига боқади. Унинг рўпарасида қуббага боғланган йўғон занжир осилиб турарди. Шунда бобом мақсадга эндигина яқинлашганини англайди. У занжирга қўл тегизиши билан баданига занглаган темирнинг совуғи ўтгандек бўлади... Бобомнинг тиззалари қалтириб, юраги увишади. У иккала қўли билан занжирни ушлаб, киприкларини чирт юмади, кўз олдида қизғиш-сарик учқунлар пайдо бўлади. Сўнгра у кўзларини очиб, яна даҳшатда қотиб турган аламонни кўради. Орқага қайтиб бўлмайди. Бобом занжирни силтаб тортади. У ноҳуш шақирлайди. Занг кукунлари бобомнинг устига тўкилади. Шу пайт у оёқ учида туриб, қаттиқроқ тортади, занжирга маҳкам ёпишади, Исидор Жакели олло таолога қарши яккама-якка олишади...

— Қулоқ сол, эй, қодир парвардигор! Сен бормисан, йўқмисан, энди менга бари бир! Мен қарши бораяпман, сен менга йўл беришинг керак! Эшитяпсанми? Йўл беришинг керак!.. Мен сени бадном қилгани чиқаяпман, мақсадимга эришмагунча пастга тушмайман! Мен сендан кучлиман, эй, қодир парвардигор! Сен ҳар қанча қаршилик қилсанг ҳам ёнингга чиқаман! Чиқаман, чиқаман!

...Бобомнинг кафтлари қабариб кетади. Пуфакчалар ёрилиб, қон, тер ва занг билан аралаш иссиқ ёпишқоқ суюқлик билагидан оқади. ...Қуббачага қанча ҳалқа қолди? Бир, икки, уч, ўн, ўн уч... ўн учта! Эшитяпсанми, қодир олло! Мен уларни узаман! Уч юзта бўлса ҳам узаман! Мақсадимга етаман!.. Мана, ўнта ҳалқа қолди. Тўққиз... саккиз... Барча париштаю -пайғамбарларинг менга қарши турса ҳам, мақсадимга эришаман!.. Уч... Икки... Тамом! Энди менга ёрдам бер, эй, янги танграм! Сенга ишонмоғим учун ўз қудратингни кўрсат!

Бобом бутни маҳкам ушлаб, сўнги кучини йиғади, бўйини чўзиб, уни қучоқлаганча туриб қолади... Бутун аъзойи бадани зирқирайди, қизиб кетган чаккаларида қон гупиради... Кейин бобом қайрилиб қараб, қотиб, лол бўлиб турган одамларни кўради. Шу пайт унинг бақиргиси, айюҳаннос солгиси келади.

— Эй!— деб чақиради у.

— Нима дейсан Исидор?— бақиради пастдан туриб Вано.

— У йўқ, йўқ!

— Нима йўқ, Исидор?

— Худо йўқ, Вано! Худо йўқ!

— Эшитилмаяпти, Исидор!

— Худо йўқ! Йўқ! Мени эшитаяпсизларми?

Одамлар жим.

— Гапинг эшитилмаяпти, Исидор, сенга нима керак?— бақиради Вано, шундагина Исидор қақраган томоғидан сўз ўрнига фақат хириллаган товуш чиқаётганини фаҳмлайди.

— Бўл, Исидор, нимани кутиб турибсан, бошла!— пастдан Ванонинг овози эшитилади.

Шундан кейин бобом ишга киришади...

Бир соатча унаб бутнинг тагини синдириб, майдалаб бўшатади. Кейин гумбазнинг учида оёқларини чалиштириб олганча чап қўлини бутнинг тагига тираб, ўнг қўли билан уни тортади. Бут бир оз қийшайгач, бобом кучи борича уни итаради. Бут яна бир оз эгилади. У яна уёқ-буёққа қимирлата бошлайди. Ниҳоят бут ўрнидан кўчиб, гумбаздан шовқин билан томга қулайди, рангдор черепицаларни синдириб ерга гурсиллаб тушади.

Аламон оқ уриб юборади.

Бобом юрагида энгил санчиқ турганини, чап курагининг таги галати жизиллаганини сезади. Энди нима билан шугулланишни билмай, бутнинг ўрнига тикилиб қолади.

— Исидор, нима қилиб турибсан, тушмайсанми?— пастдан қичқиришади.

— У ерда нима қилияпсан, тушсанг-чи!

Бобом сесканиб атрофга қарайди. Сўнгра искана билан болгани пастга отади. У на гала-говурни, на комсомолларнинг маъқуллаб қичқиришганини эшитарди. У аламонга орқа ўгириб, занжирни ушлайди-да, аста гумбаздан сирганиб туша бошлайди. Нарвонга қадам қўйгач, нафасини ростлайди, ўгирилиб ҳовлига қарайди, нарвонли оёғи билан бир-икки қимирлатиб кўради-да, шошилмай туша бошлайди.

«Нарвоннинг йигирмата поғонаси бор,— ўйлайди бобом,— бу аниқ: у юқорига кўтарилаётганида санаган... Уч... тўрт... ўн икки... ўн етти... Нега энди? Нега ўн еттита! Эсимда бор йигирмата эди-ку! Ҳа-я. Пистининг томига қўйилган нарвоннинг поғонаси йигирмата эди. Қишда унинг томини кураганимда эсимда қолган экан».

...Исидор ҳовлининг ўртасида жилмайиб турарди.

— Унинг кафтларига лампапой суринг, кўрмаяписизларми, қўли қонаб кетибди,— деди кимдир.

— Қойилман сенга, оғайни,— деди бобомни қучоқлаб Вано.

— Исидор, балки муздай сув ичарсан?

— Сув эмас! Вино келтиринглар унга!

— Чек, Исидор, менинг тамаким зўр.

— Писти қаерда?— тўсатдан сўрайди бобом.

— Қанақа Писти, Исидор?— сўрайди боядан бери унинг ёнида рўмоли билан пешонасидаги терларни артиб турган бувим.

— Писти Шарашидзе-да. Яна ким бўларди?— ҳайрон бўлиб бувимга боқади бобом.

Пистини олиб келишади.

— Писти, нарвонингнинг поғонаси печта эди?— сўрайди бобом.

— Эсидан айрилибди, бечора!— Писти оҳ-воҳ қилиб, бошини ушлайди.

Шу пайт... Тўсатдан бобомнинг юзи тортишиб, буришади, оғзи қийшаяди, даҳани титраб, аъзойи бадани тиришади, худди оёғидан чалгандек гурсиллаб ерга йиқилади. Бобом додлаб, ўкириб чангак бўлиб, анча вақт думалаб ётади. Унинг гўзал хотини — Минна бувим эрининг тепасида гама ботиб узоқ йиғлайди.

Сўнг бобом тинчланиб, жим бўлади, у ўрнидан турганида одамлар нари қочади: унинг бир юзи чап қулоғига тортишганча қолибди.

Шундан бери бобомга Қийшиқ лақаби ёпишибди.

— Нега афтингни Исидор Қийшиққа ўхшаб қийшайтирасан?

— Йўқол, башарангга бир тушириб, Исидор Қийшиқ қилиб қўяман!

— Йўғ-э! Исидор Қийшиқ бўлиб қолганда, Никифор энди уч ёшга тўлганди.

— Гапингни қара-я. Исидор Қийшиқдан сўрайлик, унинг эсида бордир!..

Бу гапларни Исидорнинг орқасидан гапиришарди. Бутун бир қишлоқда унинг юзига Исидор Қийшиқ деб айтадиган мард топилмасди. Аксинча, Исидорни ҳурмат қилишар ва ҳатто ундан ҳайиқишарди. Чунки у йигирма уч ёшида қишлоқ Советининг биринчи раиси бўлган эди-да!

Ана шу пайтда, йигирма биринчи йили бобомни раис қилиб сайлашгандан бир ҳафта кейин, у машҳур калла-кесар, Совет ҳокимиятининг ашаддий душмани Минаго Жабуадан қуйидаги мазмунда хат олади: «Қийшиқ! Агар сен аёл эмас, эр йигит бўлсанг, Суреп ўрмонзорига чиқ,

қонингга ташнаман. Башарти юрагинг дов бермаса, ўзим сенинг ҳузурингга тушаман. Гўзал хотининг билан ўйнашиб, сўнг бутхонанинг остонасида сени чўчқадек сўйиб ташлайман!»

Исидор кийиниб белига тўппончасини қистиради-да, уйдан чиқади. Хотини унинг оёғига ташланади:

— Исидор, борма! Азизим, менга раҳминг келсин!

— Йўқ, Мина! Унга кўрсатиб қўяман, сен билан ўйнашиб кўрсин, ювиндингни ичираман унга, шундай қилмасам Исидор эмасман!— деб бобом уйдан чиқиб кетади.

Исидор уч кечаю кундуз Минаго Жабуани чўпонлар кўноғида кутади.

— Бекорга кутяпсан. Минаго бу ерлардан кетган,— дейишади чўпонлар.

Бобом чўпонларнинг гапига ишонмайди. Ўзи чайладан чиқмади, чўпонларни ҳам узоқлаштирмади. Тўртинчи кун тонготарда оч қолган Минаго пайдо бўлди. Унинг бир оёғи оқсар, иккита тўппонча таққанди. Аввал у бобомни танимади, таниб қолганда вақт ўтган эди: қопқора тўппонча Жабуанинг кўзи олдида сезилар-сезилмас силкинарди. Минаго кўлларини кўтаради.

— Камарингни еч, Минаго!— дейди Исидор.

Минаго индамай, буйруқни бажо келтиради. Чўпонлар дамларини ютиб, нима бўлишини кутиб туришади.

— Камардан ол кўлини!

Шу он иккита тўппонча тақилган оғир камар кўкатлар устига тушиб кетди. Исидор чап кўли билан узун ов пичоғини қинидан суғуради-да, аста Минагога яқинлашади. У кўзларини юмади.

— Исидор,— дейди кекса чўпон,— бизни ҳурмат қил, гуноҳга ботирма... Уни нима қилсанг қил, лекин бу ерда эмас...

Исидор чўпоннинг гапларига эътибор бермай, Минагонинг қорнига пичоғини ниқтайди. Чўпонлар тескари қарайдилар. Исидор бир ҳаракат билан тасмасини кесиб юборади. Минагонинг кенг шими тиззасига тушиб, уят жойи очилиб қолади.

— Шарманда, иштонингни кўтариб ол!— дейди Исидор нафрат билан ва тупуради. Минаго апил-тапил шимини кўтаради.

— Энди юр, олдимга туш!

— Мени қаерга олиб борасан, Исидор?

— Мен сенга Исидор эмас, Қийшиқман, ёдингдан чиқдимми?

— Мени қаерга олиб боряпсан, Исидор? Башарти ўлимга бўлса, шу ернинг ўзида бир ёғлик қил!

— Улиб қутулмоқчимсан, овора бўласан! Юр!

— Айт, қаерга олиб борасан? Айтмасанг бормайман!—
Минаго ҳаяжондан қўлларини силтаб бақирди. Шу пайт
шими тушиб кетди, Минаго дарҳол уни ушлаб қолди...

— Бормайсанми? Борасан, кўзичоғим! Эмаклаб бо-
расан!

— Айт, нима қилмоқчисан?

— Ҳеч нима. Қишлоққа, уйимга олиб бораман.

— Шу аҳволда, иштонсиз-а?!

— Мана шундай, иштонсиз! Ўзингга қулай: ахир ме-
нинг хотиним билан ўйнашмоқчи эдинг-ку...

Минаго чўкка тушиб, бобомнинг оёқларини қучоқлаб
олади.

— Бундай қилма, Исидор! Қулинг бўлай, фақат мени
номусга қўйма!

— Тур, ўрнингдан, ифлос!— бобом бақириб тўппонча-
сининг учи билан Минагони туртади.

Минаго ўрnidан туради. Чўпонларга, ерда ётган тўп-
пончаларга бир нафас жим боқади-да, кейин хўрсиниб,
икки қўллаб шимини ушлаганча йўлга тушади.

— Қуролни олинглар,— дейди чўпонларга Исидор,—
тоғдан тушгач, қишлоқ Советига топширасизлар.

Кейин у, ўз тўппончасини қинига солиб, Минаго кети-
дан юради.

...Кечаси соат иккида Исидор Минаго Жабуани оли-
чиб уйига етиб келади. Минагони ўчоқ олдида ёзиғлиқ
айиқ терпсига ётқизиб, хотинига қарайди.

— Дастурхон ёз!

Ранги ўчган, уйқусизликдан қовоқлари кўкарган бу-
ям қимир этишга мажоли йўқ эди.

— Кимга айтаяпман?

Бувим кўзачада мусаллас, яримта мчади¹, бир дума-
лоқ пишлоқ ва иккита стакан олиб чиқади.

— Утир столга, Минаго,— дейди Исидор.

Минаго қимир этмайди.

— Бир қулоч чилвир олиб кел-чи,— дейди Исидор
хотинига.

Бувим арқон олиб келади. Исидор уни Минагонинг
олдига ташлаб:

— Шимингни боғлаб ол-да, Минаго Жабуа, дастур-
хонга ўтир... Сен чиқиб тур, Мина!

Бувим чиқади. Минаго шимини боғлаб стол ёнига ўти-
ради.

¹. Мчади — маккажўхори унидан ёпилган зоғора нон. (грузинча)

— Мина!— чақиради бобом.— Биз билан овқатлан!

Бувим индамай стулга омонат ўтиради.

— Исидор, сен худосиз бўлсанг ҳам... бас қил, аёл киши олдида мени шарманда қилма. Мени ўлдиргинг келмаса, яхшликча қўйиб юбор, ўлдирадиган бўлсанг — кийнама!— дейди Минаго ва қўллари қалтириб, юзини беркитади.

Бобом индамайди, у узоқ ўйлаб, сўнгра мусаллас қуяди.

— Ич!

Минаго стаканни олади.

— Қалай, Минаго Жабуа, ҳаёт ширинми?

— Жин урсин, уни!

— Қулоқ сол: ҳозир хотиним оёқларини ювади, сен ювиндисини ичасан. Шундай қилдираман, деб қасам ичганман.

— Мени сўйиб ташла, бошимни кес, қонимни ич, лекин бундай қилма, Исидор!

— Қасам ичганман!

— Шафқатсиз экансан, Исидор,— ўрнидан туради бувим.— Шуни бил: бу одамни хафа қилсанг, уйингда бир кун ҳам турмайман!

— Мен қасам ичиб қўйганман, Мина!

— Майли, уволим сенинг бўйнингга, Исидор Жакели,— дейди Минаго.

— Нима, ўзингни ўлдирасанми?

— Ўлдираман!

Бобом тўппончасини қанидан чиқариб, столга қўяди. Минаго тўппончага, сўнгра бобомга қарайди. Исидор Жакели билан Минаго Жабуа бир-бирининг кўзларига узоқ тикилиб қолишади. Минаго бардош беролмай, бошини эгади. Бобом тўппончани Минагога суриб қўяди. У қимир этмайди. Шундан кейин Исидор ўрнидан туради-да, рафиқасини етаклаб орқа эшикдан чиқади. У қайтиб кирганида тўппонча ҳамон столида ётар, хонада ҳеч ким кўринмасди.

Минаго зинадан тушаётган бўлади. Бобом индамай кутиб туради. Минаго ҳовлидан ўтиб, кўча эшикни очмоқчи бўлганида бобом болохонага чиқади.

— Минаго!

Жабуа турган жойида қотиб қолади. Шу алфозда ўқ узилшини узоқ кутади. Сўнг аста ўгирилади.

— Жўна, Минаго Жабуа, жўнайвер! Қўрқоқлар ва тиланчиларга атаган ўқим йўқ... Жўна!

...Иигирма тўртинчи йили, меньшевиклар бош кўтар-

ган кунлари тонготарда, қишлоқда ўқ узилган ҳамон Исидор ўрнидан сапчиб туриб, сарпойчанг қишлоқ Совети томон чопиб кетди. Ваҳимага тушган қўшнилари унга қараб келишади.

— Биз тамом бўлдик, Исидор! Бизнинг ҳокимиятимиз тугади... Қишлоқ меньшевиклар қўлида!

— Қурол беринг!— ҳайқирди Исидор.

Бирон кишида қурол йўқ эди, шунда бобом орқасига югуради, ҳовлиқиб уйга кирса...

Стул ёнида тиш-тирноғигача қуролланган Минаго Жабуа ўтирарди. Унинг иккала қўлида биттадан маузер тўппонча, елкаларидан чалиштириб тақилган ленталар ўққа тўла эди, учи попукли чарм қамчи белига қистирилганди. Минагонинг ёнида қуролланган икки нотаниш киши ҳам ўтиришибди.

— Ишчи-деҳқон ҳукумати раисига салом!— кесатиб дейди Жабуа.

Исидор индамайди.

— Ўтир, ҳурматли Исидор, марҳаматингни биздан дариг тутма!

Бобом жойидан жилмайди. Шунда Минаго ўрнидан туриб, столни айланиб ўтади-да, Исидорнинг рўпарасида тўхтади. Исидор Жакели билан Минаго Жабуа анча вақт бир-бирларига тикилиб турдилар, Исидор бардош беради, бошини эгмайди. Шу пайт Минаго қулочкашлаб, бобомнинг юзига қамчи уради. Қон оқади.

— Буюргандан кейин ўтир, итвачча!— Бақиради Минаго.

Исидор ўтиради.

Минаго жойига қайтади.

— Шундай...— дейди у қўлларини ишқалаб,— хафа бўлма, Исидор. Сени бекорга урмадим — балки қийшиқ башаранг тузалиб қолар. Худонинг олдига бу афтинг билан бормаганинг маъқул!

Исидор индамасди.

— Қани, гўзал жононинг? Уни яширдингми? Улгурибсан-да? Мендан ҳеч ким қочиб қутулолмайди!

Исидор лабини қаттиқ тишлайди, ночорлигидан газабланиб, кўзларида ёш пайдо бўлади.

— Азизим, йиғлаяпсанми? Тўғри. Начора? Йиғлайсан-да. Чунки ҳукмронлигингиз тугади! Ҳў, битлиқи, аблаҳлар!..

— Минаго, машмашани, тугатинг... Бу ҳароми билан ади-бади қилиб ўтиришининг нима ҳожати бор? Пешонасидан ўтиш керак, тамом-вассалом!— Номаялум кишилардан бири орага тушди.

— Э, йўқ. Ўлдириб гуноҳкор бўлишнинг нима кераги бор? Биз уни барча қондага биноан, қонун бўйича... Исидор Жакели! Худога шак келтирганинг, худосиз комсо моллар ячейкасининг котиби бўлганинг, мустақил Гурия ҳукумати аъзоси Минаго Жабуани таъқиб этганин учун...

— Мен фоҳиша Кесариянинг ўгли аъзо бўлган ҳукумат га тупураман!— деди Исидор.

Минаго хип бўғилиб қолди, бироқ тупугини ютиб, сўзид давом этди:

— ...Босқинчилик ва ўғирлик, давлат олдида яна бошқ: жиноятлар қилганинг учун Гурия қўзғолони инқилоб совети номидан дала суди сени отиб ўлдиришга ҳукм қилди.

— Қилмишимга яраша-да!— деди Исидор.

— Худди шундай. Қани, энди, тур ўрнингдан!

Исидор ўрнидан туради.

— Ҳовлига чиқ!

Исидор ташқарига чиқади. Унинг кетидан уч киши эрга шади. Исидор молхона олдида тўхтади.

Исидор Жакелининг кўзи тоғ орқасидан кўтарилаётган қуёшга тушади. У ўлими олдидан бағоят улуғвор, олтин симон, иссиқ қуёшни абадий эсда қолдирмоқчи бўлганда кўз юммай унга узоқ тикилади. Сўнгра бирор даҳшат сс дир бўлишини ҳаяжон билан кутаётган қишлоққа ниго ташлайди. Қаердандир итнинг ғамгин улиши эшитилади Кейин қаердадир хўроз қичқиради. Шу он Исидор бутун вужуди билан таниш, қадрдон, бениҳоя севимли ер, ўт ўланлар, пичан, анвойи гуллар, бугдой ва асал ҳидини ҳис этади. Атрофда абадий сўнмас ҳаёт мавж уради, севимли, азиз ҳаёт ҳар бир гиёҳга, ҳар бир барг, ҳар би заррага жон бағишларди. Шу лаҳзада Исидор Жакели тиз чўкиб ерга ҳаёт бахш этган қуёшни олқишлагиси келарди.

— Эй, шошма, Исидор ошнам, Париж коммунари янглиғ чиройли жон бериб бўпсан! Гўннга беланиб ўласан Молхонани очинг!— бақиради Минаго. Нотаниш кишилардан бири милтиқ қўндоғи билан эшикни бир уриб очади.

— Кир!— буйруқ беради Минаго. Исидор молхонага киради.

— Сигирни олиб чиқинг!

Сигирни олиб чиқишади.

— Ёт! Ёрга қараб ёт! Хунук башарангга қарагани одам жирканади.

Исидор Жакелининг кўзларидан ёш оқади, лекин ун чиқармайди.

— Қани айт, жононангга нима деб қўяйлик?— сўрайди Минаго.

— Ҳо, онангни... Ифлос, ҳароми!— ҳайқиради Исидор ва шу ондаёқ Минагонинг тўппончаси тарсиллаб отилади. Жабуанинг қўллари қалтирайди. Унта ўқдан еттитаси Исидорнинг баданини тешиб ўтади, қолганлари молхона деворига тегаети.

Исидор аста бир тиззасига, сўнг иккинчи тиззасига чўкади, кейин ҳолсизланиб эгилади, охур тахталарига тармашиб, шалтоққа юз тубан тушади...

* * *

Икки киши молхонага яқинлашади. Эшик ёйиллайди. Кўзлар қоронғига кўниккач, иккаласи гўннга беланиб ётган одамни кўради. Уни ағдариб қарашади.

— Улдиришибди, аблаҳлар!— шивирлайди бири.— Бечорани илма-тешик қилиб юборишибди, ифлослар.

— Бечоранинг кўзини юмиб қўй... Қара, худди тирикка ўхшайди,— дейди иккинчиси.

Биринчиси кафти билан мурданинг кўзларини силаб ёпмоқчи бўлди.

— Нима гап, ўзи! Ёпилмаяпти! Тирик шекилли...

— Йўғ-е!

— Худо урсин, тирик! Олиб кетиш керак, балки омон қолиши мумкиндир!

— Омон қолармиди, фойдаси йўқ... Қара, бадани илма-тешик бўлиб кетибди!

— Бекорга вақиллама. Қани, сув олиб кел-чи. Физилла!

Исидор етти кунгача жон талвасасида алаҳсираб ётади. Ҳеч бало урмади — худо унинг гуноҳкор жонини олмади.

Шундан кейин Исидор тўрт ой черкас буркасидек қопқора осмондан қуёшни қидирди, ниҳоят бешинчи ойда унга қуёш жамоли насиб бўлди.

Исидор яна бир ой ҳушсиз талвасада ётди, ниҳоят дили ва ҳуши жойига келди.

Шунда Исидор гўзал рафиқасига боқиб, биргина сўз айтди;

— Минаго...

— Минаго йўқ!— жавоб берди рафиқаси.

— Сенмисан?

— Мен ёнингдаман!

Исидор хаёлга чўмди, қаттиқ хаёлга чўмди — юрагини гаш қилган фикр хотирасида чуқур ўрнашиб қолган кўринарди, кейин бирдан дарғазаб бўлиб, ўзини уёқдан-буёққа урди:

— Минаго!.. Аҳмоқлигимнинг жазоси бу... Рафиқам... Минаго... Ҳа аблаҳ!..

— Мен бахти қаронинг бошига не-не кулфатлар тушди. Э, поки-парвардигор, менинг Исидоримга ёрдам қил! — Бувим тиз чўкиб, ҳўнграб юборади.

Гўзал рафиқасининг ранги ўчган юзидан оқаётган ёшга боқиб, Исидор Жакелининг ўзи ҳам йиғлайди. Аввал сўзсиз, пиқиллаб; кейин овоз чиқариб, ниҳоят, кўз ёшларини ютиб, энтикиб, ҳўнграб йиғлайди.

Шунда кўксини қисиб турган оғир ғам тошига аччиқ, шўр кўз ёши томганини, бу тош парчаланиб, кўз ёшида эриб кетганини ҳис этади. Исидор кўксини тўлдириб нафас олади, қалбини эзиб турган туйғуларига эрк беради-да, товуши борича ўкириб, қичқиради:

— Минаго! Кетиб қолдими, у илон? Қаердасан, қўрқоқ? Қаердасан, аблаҳ?

— Кетиб қолди, Исидор. Меньшевиклар расво бўлишди. Минаго Туркияга қочиб кетди! Эсингни йиғ, бас қил энди. Менинг ҳам жонимга тегди! Аёлга раҳминг келсин, бошимга битган кулфатим.

Бобом Исидор Жакели хотиржам бўлди. 1925 йилда Гавриил — Габо, менинг отам туғилди. Қувончидан бобом ҳамма порох ва ўқларни тугатиб, қудуқ ёнига борди-да, унга тўппончасини улоқтириб ташлади.

— Бас! Энди сен менга керак бўлмайсан!

Исидор Жакели адашган эди.

* * *

1943 йил бошида менинг отам — ўн саккиз яшар Габо Жакели урушга кетди.

«...Қизил аскарлик саломни, отажон!

Сенга бу хатни ўғлинг Габо ёзаяпти.

Ўша тўрт килограмм саримсоқ пиёз кунимга яради. Энди тугай деб қолди, бундан кейин нима қилишимни билмайман.

Чамадонда арзимаган нокни кўтариб юргандан кўра саримсоқ пиёз солсам бўлмасмиди! Йигитлар аввалига саримсоқ пиёз ҳиди босиб кетди, нафас олиб бўлмаяпти, деб койишди. Энди бўлса оёғимга сажда қилиб пиёзингдан бер, бера қол, деб ялинишгани-ялинишган. Бизнинг

шароитимизда бир бош саримсоқ пиёз — битта танкка тенг. Ҳа энди, танк бўлмаса, пулемётга баробар. Шароит ҳақида ёзаётганимнинг боиси шуки, шароитимиз беҳад оғир. Одам бўйи келадиган катта хандақни кўз олдинга келтир. Сув худди кекирдагиндан келади. Кекирдакча бўлмаса, белинггача чиқади. Бахтимизга қурбақа йўқ. Рўпарамизда эса немислар. Ишонмассан балки — ўзим кўриб турибман. Кечаси, ҳаммаёқ жимжит бўлганда, уларнинг овозлари эшитилади. Бизнинг ротамизда саккиз грузин, олти армани, йигирма бир рус бор. Биз нимани пойлаймизу немислар нимани кутаётганлигини билмайман. Мана, бир ҳафтадан бери бир-биримизни пойлаб ётибмиз. Кийимларни қуритиш учун хандақдан тунда чиқамиз, кундузи иложи йўқ, бошингни чиқардингми, асфаласофилинга кетасан. Бу мактубни ҳам тунда ёздим, хатолари бўлса кечир. Кеча хандақда тикка туриб мизғиб олдим. Даҳшатли туш кўрибман. Бошдан-оёқ оқ кийинган гўзал, ёш аёл менинг ёнимга келди. Бир қучоқ ўтин олиб келиб, ўт ёқди. Мени ёнига ўтқизиб, иситиб, қуритиб қўйди. Кейин иссиқ жун пайпоғини ечиб берди-да, ўзи яланг-оёқ қордан юриб кетди. Мен унинг кетидан югурдим.

— Ким бўласиз?— сўрадим ундан.

— Бари бир эмасми? Сен мени танимайсан,— жавоб қилди у.

— Йўқ, айтинг. Эҳтимол, яна учрашиб қолармиз,— илтимос қилдим.

— Худо кўрсатмасин!— деди у ва аста бошимни силади.

— Мен сиздан жуда миннатдорман. Сиз бўлмаганингизда, мен совуқда қотиб қолардим.

— Ҳа, сени худо ўқдан сақласин, совуқ ҳеч нарса эмас,— деди у.— Хайр, энди!

— Сизнинг ким эканлигингизни билмагунча кетмайман.

— Гулхан ёнига бор. Ўртоқларингни чақир, иситиб олишсин. Бор, мен эртага қайтиб келаман.

— Эртага... Эртага балки мен бўлмасман. Ҳов ана, рўпарамизда немислар турибди.

— Улар эртага кетишади. Тунда кетишади. Сен ўлимдан қўрқасанми?

— Қўрқаман.

— Майли, даҳшатларни енгиб курашганлар одам ҳисобланади. Ҳайвонлар қўрқиш нималигини билишмайди.

— Илгари жуда қўрқардим, энди кўниёв қолдим.

— Қўрқиш уят эмас. Лекин қўрқоқлик ёмон. Сенинг отанг қўрққани билан гумбазга чикди! Қўрққани билан

Минаголи енгди. Мен ҳам қўрқаман! Ҳа, сени ўйлаб жуда қўрқаман, ўғлим! Ахир, мен сени бир марта ҳақ ўполмай, кетиб қолдим-ку...

Мен тиз чўкиб йиғладим, унинг қўлларини ўпдим Отажон, ёки ақлдан оздим ёки чиндан ҳам онамни кўрдим! Онам худди сен тасвишлаб берган аёлга ўхшарди.

Мени Гургенидзе уйғотди. «Нега,— деди,— алаҳсира япсан?» Мен унга тушимни айтиб бердим. «Яхши ту кўрибсан,— деди у,— умринг узоқ бўларкан».

Хўп... бас, етар энди.

Энди ўзларингдан сўрасак, дада, у ерда ишларинги қалай? Ҳамсояларнинг аҳволи нечук? Алгебра ўқитувчи миз нима қиляпти? Аблаҳ одам экан, агар уруш бўлмай, мени армия сафига чақиринмаганда, у менга баҳ қўйиб бермасди. Аттестатимни олдингми? Илтимос, яшириб қўй, керак бўлиб қолар. Урушдан кейин стоматологияга кирмоқчиман. Бу — энг зарур мутахассислик бўлади. Биргина бизнинг ротамизда ўн беш кишининг тиш йўқ.

Мен соғ-саломатман.

Қизларимизга салом айт ва уларни байрам билан табриклаб қўй. Кўришгунча хайр. Сени ўпиб, ўғлинг Габо.

9 март 1943 йил:

* * *

Ойсиз, қоронғи кеча, кўк юзини тутган юлдузлар чарақларди холос. Жуда ажойиб! Шундай гўзал осмон ортида нима учун шунчалар ваҳшат ва разолат содир бўлишига ҳайрон қолади киши. Дадамнинг айтганлар эсимга тушади:

— Кесария чиройли аёл эди, лекин бундан нима фойда: кирга ботиб, сасиб-бижгиб юрар, ҳафталаб ичкўйлагини алмаштирмасди...

Мен отамдан Кесариянинг ич кўйлагини қаердан биласиз, деб сўраганимда у:

— Отамдан эшитганим...— деб жавоб қиларди.

Окоп ичида кимдир писиб келяпти. Сувга тўлган этиг шалолаб, кишининг гашига тегарди.

— Ҳой, ким у санқиб юрган?— сўрадим.

— Мен, старшина Петровман. Жакели, Батюк, Винogradов, старший лейтенант чақираяпти!

— Виноградов билан Батюк окопнинг нариги бошида:

Старшина кетди. Бир неча дақиқадан кейин, биз старший лейтенант Шмидов ертўласига келдик. У мендан сакаттароқ. Важоҳатида буйруғимнинг ҳеч ким бажармас-я, деган қўрқув бор эди. Петров доклад қилди

— Уртоқ старший лейтенант! Сизнинг буйруғингизга биноан...

— Утиринглар, йигитлар!

Старший лейтенант ликопчадан папирос қолдигини олиб, шамга энгашиб, уни тутатмоқчи бўлади, лабларини кулгили чўччайтириб пишиллайдн ва чапиллатади. Ахири шам ўчади.

— Ҳе, жин урсин!.. Петров, ёқ!

Петров шамни ёқади. Бу ертўлада сув бизнинг окоп-миздагига қараганда камроқ — рота командирининг ертўласига яраша эди.

— Ивиб кетгандирсизлар-а, йигитлар?

— Ивиб кетдик, ўртоқ старший лейтенант! — жавоб қилди Батюк.

— Гап бундай, кўнгиллиларни чақириб ўтиришга вақт ҳам, хоҳиш ҳам йўқ. Ҳозир тун, соат бир бўлди. Бешда тонг ёришади. Немислар турган жой олти юз метр келади. У ёргача бир соат, қайтиб келишга бир соат. Окопдаги операция учун ярим соат. Окоп сизларга таниш — балки бундан бир ой илгарн ўзларнинг қазигандирсизлар. Саволлар борми? Йўқ. Жакелини бошлиқ этиб тайинлайман. Аннқ топшириқ берилмайди. Қўлдан келганини қиласизлар. Хужжат ва мандатларингизни старшинага топширинглар. Гапим тамом. Буйруқни бажарингиз!

* * *

Окопдан энг олдин Батюк чиқди. У бир дақиқа қимир этмай ётди-да, сўнг олға эмаклаб кетди. Батюк кетидан Виноградов, сўнг мен бордим. Оралиғимиз беш метрдан келарди. Икки юз метрча юрганимиздан кейин, мен сигнал бердим. Йигитлар қимир этмай қолишди, кейин меннинг ёнимга эмаклаб келишди.

— Нима қилайлик? — сўради Виноградов.

— Мен окопнинг чапидан ўтаман. Агар сезишмаса, мумкин қадар яқинлашаман. Окопнинг париги томони ўрмон. Улар эгини қуритмай иложи йўқ албатта. Уша ўрмонда қуритишади. У ерда пистирма қўямиз — Батюк, мен билан боради. Сен ўттиз метрча эмаклаб бориб, пулемётни тайёрлаб, кутиб тур. Немислар ўт очмагунча ўқ чиқарма. Англадингми?

— Англадим, — жавоб берди Виноградов.

— Бўлмаса кетдик!

Биз Батюк билан чап томонга эмаклаб бордик. Кутилмаганда немислар окопига бориб қолибмиз, нафасим

ичимга тушиб кетди. Батюк белидан қўл гранатасини чиқарди. Мен аста унинг елкасидан ушлаб, ўзимга тортидим. У индамай менга яқинлашди. Бир ярим соат вақт ўтганди... Яна шунча вақтдан кейин тонг отади... Ишимиз чатоқ! Оҳ, қани энди кўрсичқонга айланиб қолсак: оқоп нчидан ерни ковлаб, ўрмондан чиқиб қолсак. Жуда ажойиб иш бўларди-да!.. Мен Батюкка разм солдим, у бутуилай ерга ёпишиб кетган. Худо ҳаққи, унинг ҳам кўрсичқонга айлангиси келарди чоғи.

Тонг отишига бир соатча қолганида эмаклаб ўрмонларга етиб олдик. Энди ишимиз янаям чатоқ: қайтишимизга вақт етмасди. Дақиқалар тўхтовсиз ўтар, соат, мана менинг эгам шу ерда деб оламга жар солмоқчи бўлаётгандай қаттиқ чиқилларди.

— Қанча вақтимиз қолди, Жакели?— шивирлади Батюк.

— Кўп ҳали, Коля, қўрқма,— жавоб бердим.

— Ҳар ҳолда қанча қолди?

— Икки соат.

— Ўҳ-о,— ҳайрон бўлди Батюк.

Биз буталар орқасига ётиб олдик. Овозимизни чиқармасдик.

— Биласанми,— шивирлади Батюк,— энди атрофимизда немислар, олдимизда ҳам, кетимизда ҳам немислар... Энди Берлингача борсак ҳам бўлаверади. Биласанми, йўл-йўлакай қанча «тил» ушлардик...

...Хандақдан ҳам ҳеч ким чиқмасди. Наҳотки, уларнинг окопи қуруқ бўлса? Биз окопини ташлаб чиққанимизда унинг суви тиззадан келарди-ку. Ўшанча сув қасққа кетади?.. Вақт бўлса тўхтовсиз юғурарди. А?! Анови нима? Чиқяпти! Ана, ниҳоят немис кўринди. Буёққа чиқиб, ўрмонга эмаклади. Буталарга яқинлашиб шимини ечди, сувини сиқди-да шохга илди... Мен унга аста яқинлашаман... Уни қўлга қандай олсам экан? Кекирдагига пичоқ қадайми? Йўқ. Тирик қўлга олиш керак... Қўл гранатаси билан бошига тушираман. Йиқилганда товуши чиқмаслиги учун қўлим билан оғзини бекитиб гавдасини елкамга оламан-да, жўнаб қоламиз.

— Батюк, кўраяпсанми? Эмаклаб бораяпти!..— шивирладим ва пешонамдан совуқ тер чиққанини сездим.

— Кимни айтаяпсан?

— Немисни!

— Қаерда?

— Ана у! Қара!

Батюк атрофда синчиклаб қарайди. Сўнгра ҳайрон бўлиб менга боқади.

— Сенга нима бўлди, Жакели?

— Батюк, сен ҳеч кимни кўрмаяпсанми?

— Кўряпман. Тонг ёришаётганини кўряпман, Жакели. — У олдинга қўл гранаталарини яхшилаб териб қўйдим. — Ҳаёт билан хайр-маъзур қилавер, огайини. Биз энди бу ердан чиқиб бўлмаймиз, ажал ҳайдаб келган экан-да... Вой, сен-ей, Иван Сусанин бўлмай кет! Мени қасрларга бошлаб келдинг-а?!

Гавриил Жакели, навқирон умринг тугади! Сенга бир иш топширишган эди, ўшани ҳам расво қилдинг-а! Тур ўрнингдан! Олға юр! Оқолга кир. Дадил олға бос, ёки яна тун тушгунча кутиб тур-да, оёғингни қўлингга олиб, шармандаларча қочиб қол!..

«— Кўрқаяпман. Қаттиқ кўрқаяпман.

— Ҳечқиси йўқ. Кўрқувни енгини учун курашадиган киши инсон бўла олади. Ҳайвонларгина кўрқувни билмайди. Тур ўрнингдан!

— Туролмайман!

— Қўлингни бер, ёрдамлашаман.

— Кимсиз, айтинг, кимсиз ўзингиз?

— Мен сенинг онанг бўламан».

Мен ўрнимдан турдим. Қаддимни ростлаб, автоматини бўйнимга осиб, немис окопи томон юрдим.

— Жакели,— шивирлади Батюк,— эсингни едингми? — у менинг оёғимдан тутди...

Мен оёғимни бўшатиб, олдинга боравердим.

— Габо!— ҳайқирди Батюк. Мен унга қайрилиб ҳам боқмадим.

Мен Шарққа қараб, ўзимизникилар томон бордим. Аммо у томондан, шарқдан бизникилар томонга, менга нур ёғдуси сочиларди. Ёп-ёруғ, улкан ёғду Шарқдан, менга қараб аста, шошмасдан, баҳодирона қадам билан яқинлашарди. Шу пайт мен автоматини ўқталиб, немис хандағида писиб турган ажалга пешвоз бордим... Мана, ҳозир автоматдан хунук, ёқимсиз овоз чиқади. Мен кўкрагимни ушлаб, аста-секин тиз чукаман, сўнгра юз тубан тушаман, лабларимда чучмал — шўртанг қон мазасини сезаман... Сўнгра ўгирилиб, кинофильмлардаги солдатлардай ўрнимдан турмоқчи бўламан... кимнингдир елкаси менинг елкамга тиралади, шу пайт мен, ҳидиданми ёки иссиғиданми, Батюк эканлигини пайқайман. Шундан кейин биз бирга кетдик, хандаққача ўн қаламча қолганди. Тонг ёришди. Мен Батюкнинг ранги ўчганини, оқариб кетган қўлларида автоматни маҳкам ушлаб олганини кўрдим. Немислар нега жим? Наҳотки ухлаб ётган бўлса? Майли, ухлашаверсин! Улар ухлаб ётганда, сен, Гав-

риил Жакели, олға юр, ұша томондан, шарқдан келаётган шуьла томон югур. Ун қадам, саккиз, олти, тўрт; икки қадам қолди...

— Онажон!— бақириб юбордим. Кўзимни юмдим. Хандаққа сакраб тушдим-да, автомат тепкисини босдим.

— Ураа-а-а!— Батюкнинг ҳайқирғи қулоққа чалинди. Шундан сўнг оламни босган тариллаш, тра-та-та-тадан бошқа ҳеч нарсани эшитмай қолдим...

...Уқлар тугаб, қўлларимнинг қалтираши босылғач, автоматни ташладим, камардан гранатани олдим-да, кўзларимни очдим.

Хандақ бўм-бўш эди. Мендан икки қадам нарида бутга михланган Исо пайғамбардек қўлларини ёзиб немис ётарди. Унинг ёнида бошини ушлаб, ерга мук тушиб иккинчиси қотиб қолганди. Атрофда пулемётлар, автоматлар, консерва банкалари, йиртилган адёл, бўш гильзалар сочилиб ётарди. Нималар бўлганини тушунолмаё, аста хандақдан юрдим. Мана, яна ўлик, яна... Сув бетиде адёл, бўш консерва банкалари... Оёқларим бўшашиб, оғир, аччиқ бир нарса томоғимга тикилди. Мен шундоқ сувга ўтириб, бошимни тиззамга қўйдим-у, қаттиқ ҳўнграб юбордим.

Бечора Гавриил, бахтсиз Гавриил Жакели, нега ўлима ўзингни урдинг? Нега сен қўрқув билан олишдинг? Бўм-бўш хандаққа кириш учунми?

— Батюк, бу қанақаси бўлди?— сўрайман ҳиқиллаб анги докадек оқариб кетган Батюкдан.

— Бас, бас қил,— деди у тўнғиллаб ва менинг ёнимга кўлмакка ўтирди.

— Йўқ, айт! Тушунтириб бер, нега шундай бўлди?!

— Ким ҳам шундай бўлар, деб ўйлаганди, кетиб қолишибди, ҳе, оналарини... Биз билибмизмики...

— Энди нима қиламиз. Окоп бўм-бўш-ку?

— Э-э, топган гапингни қара-я! Олдинда биласанми, на қанча окоплар бор... Бўлди, йигингни бас қил, кўз шингсиз ҳам бу ерда сув кўп!..— Батюк ҳолсиз, зўрға жилмаяди, мовий кўзларидан эса тўхтовсиз ёш оқади...

* * *

Мен кун бўйи ухладим, уззукун тепамдан оқ кийимни аёл кетмади. У кулимсирарди.

— Улар чиндан ҳам кетишибди-да,— дедим мен.— Сиз, улар кечаси кетишади, деган эдингиз. Шундай бўлибди. Бироқ мен буни билмагандим, қасам ичаман. билма-

дим. Мен ўлимга тикка борардим. Гапнинг рости қўрқ-
дим, аммо қайтмадим.

Оқ кийимли аёл кулимсирарди. Сўнгра у ғойиб бўлди,
туманда қўринмай кетди, ҳозиргина оқ кийимли аёл тур-
ган жойда катта, кўкимтир алаңгали, жилвагар гулхан
пайдо бўлди. Мен, Батюк ва Вишegradов — совуқ қотган,
ивиб ҳолдан тойган бир аҳволда, гулханда исшардик.

Тўнда бизни Шмидов чақиртирди.

— Йигитлар, азизларим, мен сизларни мукофотга
тақдим этдим!

— Нима учун, ўртоқ старший лейтенант?— сўрадим
ундан.

— Бўм-бўш окоп учун!— кулимсиради у ва менга па-
пирос узатди.

* * *

Отам урушдан тўртта орден, учта медаль, иккита қўл-
тиқтаёқ билан тили бир оз тутилдиган бўлиб қайтди.
Онам Манана отамга турмушга чиққанида, унинг қарин-
дош-уруғлари: Отаси — Қийшиқ, ўғли—чўлоқ, ҳам дудуқ,
улардан туғилган болалар қандай бўларкин?— деб ғавғо
кўтаришибди.

Кейинчалик, мен чўлоқ ҳам эмас, букри ҳам эмас, ду-
дуқ ҳам бўлмай, чор шикорим бут бўлиб дунёга келган-
нимда қариндош-уруғлари онамни кечиришибди...

...Мен онамни яхши биламан. У баланд бўйли, сарв-
қомат оппоқдан келган аёл эди. Унинг кўзлари мовий,
катта-катта, сочлари эса тимқора эди. У ҳар куни эрта-
лаб, менга оппоқ ёқа тикиб, қўлимдан ушлаб, мактабга
олиб борарди-да, ўқитувчи Нунуга топширарди. Дарсдан
сўнг мактаб эшиги олдида кутиб олиб, уйгача етаклаб
келарди. Онагинам Манананинг қўллари юмшоқ, муло-
йим, иссиқ эди. Кўчадан эркаклар, баъзан аёллар ҳам
онамга қараб-қараб қўйишларини сезардим. Эсимда, бир
куни мактабдан қайтаётганимизда қандайдир бир амаки
онамга қайрилиб қараганча маҳлиё бўлиб, юришида да-
вом этганди.

— Оҳ, мунча чиройли-а!—овозининг борича деркан
ўзини дарахтга уриб олганди ўша амаки.

— Жуда чиройли бўлди-да!— деб қичқириб, кулиб
юборгандим ўшанда.

Онам қўлимни қаттиқ силтаб, қадамни тезлаштирди.

Эшигимиз олдини Сора деган бир чиройли курд аёли
супуриб-сидириб турарди. Ахлатларни ҳам йиғиштириб
кетарди. Сув бўлмаганда Сора уни ҳовлисида келтириб

берарди. Соранинг мен тенги Або деган ўғли бор эди. У мени Жако деб, мен эса уни Олакўз деб чақирардим, чунки у пиёзни кўп егани учун кўзлари доим қизариб, ёшланиб турарди. Баъзан ахлатни олгани Або келарди.

— Манана хола, ахлат йўқми?— сўрарди у.

— Бор, Або, бор!— дерди онам.

— Бер, оласан!— дерди Або.

Або ахлат солинган челақни олиб чиқиб кетиб, қайтиб келар, бўш челақни ошхонага қўярди-да, менинг хонамга кирарди. У расмли китобларни кўришни севарди.

— Жако, манави ўт ўчириш команда синди, сеники уни ташлаб юбормагин, сен менга берди, хўпми?— дерди Або.

— Бера қол, ўғлим!— дерди онам. Мен шу он ўйинчоқни Абога узатардим.

— Йўқ, Манана хола, ҳозир йўқ, қачон синади, ўшанда,— деб қизарарди Або.

— Ол, Олакўз, олавер, менда бошқаси бор.

— Йўқ, бўлмайди, мен сенга почта каптари олиб келади, ўшанда сен менга буни беради, хўпми?

— Хўп, Олакўз.

* * *

Бир кун эрталаб, онам билан мактабга жўнамоқчи бўлиб турганимизда эшик тақиллаб қолди. Эшикни онам очди. Эшик олдида Або турарди.

— Салом, Або!— онам дарҳол ахлатли челақни олиб чиқиб унга берди.

Або ғалати бўлиб, талмовсираб турди-да, челақни олиб чиқиб кетди. У тезда қайтиб келиб, ҳеч нима демай, туриб қолди.

— Ичкари кир, Або!— деди онам.

Або ўрнидан қўзғалмади.

— Ҳа, Або, сенга бирор нарса керакми?

Або бош чайқади.

— Балки пул керакдир?

Або индамади.

— Сенга нима бўлди, болажон? Гапир, биз мактабга кечикяпмиз.

Або тупугини ютиб, қуруқшаб қолган лабини ялади.

— Манана хола, онам Сора ўлди!— деди-да, зинага ўтириб қолди.

Онам ҳеч нимага тушунмай, менга, сўнгра Абога қаради. Ниҳоят гапнинг тағига етгач, рағи ўчиб, қичқириб юборди-ю, дарҳол Або синага ўтирди.

— Або, болагинам, нима дединг? Гапнингни қайтар!

— Манана хола... Сора онам...— Або ҳўнграб юборди.

Онам уни қучоқлаб, бағрига босди-ю, кўз ёши қилди. У дамани чиқармай, товушсиз йиғларди, мен унинг елкалари учаётганини кўрдим. Шундан кейин у Абонинг кўнмаганига қўймай, ўрнидан турғизиб, хонага олиб кирди, креслога ўтқизиб, ўзи унинг рўпарасига тиз чўкиб, қалтироқ овозда сўради:

— Бу қандай бўлди... Азиз болагинам... Нега, а?

— Билмадим, Манана хола... Кечаси онам ётади, эрталаб дадам — ўлиб қобди, ўлибди!— деб дод солди.

— У касалмиди?

— Йўқ, кечқурун кир ювди, кейин юрагим оғрипти, деди, кейин кечаси ухлади, эрталаб дадам, ўлиб қолибди, деб бақирди!

— Вой худойим-ей! Энди сиз бахти қаролар нима қиласиз... Тўртта бола-я!.. Вой, худо!..

Або яна йиғлади. Онам нам сочиқ олиб келиб, унинг юзи, кўл ва оёқларини арта бошлади. Кейин шкафдан менинг шимим, пайпоқ, туфли, кўйлагимни олиб, Абонинг олдига қўйди:

— Буларнинг ҳаммасини кий, Або...

Соранинг дафн маросими кунда онам анча чиройли гуллар олиб келди. Сўнг у мени етаклаб, Абонинг уйига борди.

Мурда солинган тобут хона ўртасида турарди. Сора худди ёшариб кетгандай чиройли бўлиб, жим ётарди. Мен унинг шунчалик кўҳликлигини сира кўрмагандим. Тобут тепасида Або, унинг укалари, сингиллари ва отаси туришарди.

— Уларнинг ёнига бор,— шивирлади онам, гулларни менга бериб. Ўзи эшик олдида қолди.

Мен Або ёнига бориб, индамай гулни унга узатдим. У гулларни олиб, онасининг бош томонига қўйди. Шундан кейин мени отаси ёнига етаклаб бориб:

— Дада, бу Жако бўлади,— деди.

Абонинг отаси менга қараб жилмайди, қадоқ кафтлари билан юзимни силади-да, бошимдан ўпиб қўйди. Мен энди нима қилишимни билмай, савол назари билан онамга боқдим. У дастрўмоли билан юзини беркитиб, ҳўнграб йиғларди.

Онам жуда кеч ётди. Отам ухлаб қолганди. Қасалхонадан қайтган отам столда овқат бўлмагач, тўнғиллади:

— Ш-ш-шунақа ҳам бўладими! Кунни бўйи ҳўкиздай ишласанг, и-итдек сакилласанг-у, о-овқат бералиган топилмасанг!..

— Мен дафи маросимида бўлдим!— аста деди онам.

— Ҳа, н-нима бўпти?

— Ҳеч нима. Сен ҳам борсанг бўларди.

— Мен у ерда ҳеч кимни танимайман... Биргина Сора-ни билардим, у-у-у ҳам оламдан ўтди. Қ-кимга ҳам борардим?

— Сорага.

— Сорага менинг д-душманим борсин!

— Улим таниш-билишга муҳтож эмас. Бориб, озгина туриб, қайтсанг бўларди...

— Худо ҳ-ҳақи, пашшадан фил ясама. Мен ўлсам, улар ҳам келмай қўя қ-қолишсин. Шу билан орамиз очиқ б-бўлади.— Ясама кулиб қўйди отам.

— Кулгили жойи йўқ.

— Қ-қорним оч бўлса, н-нима қилай? Й-йиғлайми?

— Оч қоринга йиғлаш осон бўлади.

Отам жавоб қилмади, нариги хонага ўтди-да, ечиниб, уйқуга кетди...

— Ухлай қол, ўғлим,— деди онам мени ўринга ётқи-заркан,— эрталаб азонда туришинг керак.

Мен кўрпага ўраниб олдим. Онам аллавақтгача уйда куйманиб юрди. Унинг қачон ётганини ҳам билмай қо-либман.

* * *

Мен Або билан университет тоғининг ёнбағридан Верэ дарёси бўйига югуриб тушдик. Або ялангоёқ эди, мен янги туфли, янги шим, янги оқ кўйлак кийиб, янги галс-тук таққандим.

— Оёқ кийимингни ечма,— деди Або менга,— сен мэ-нинг елкамга ўтир, мен сени дарёдан ўтказаман! Мана, бунақа қилиб!— У елкасини тутди.

Биз энди сувдамиз.

-- Қани, тез бўл! Тезроқ!— ниқтадим Абони.

У хафа бўлиб, шу он мени елкасидан туширди. Мен белимгача шалаббо бўлдим.

— Олакўз, бу нимаси, жинни бўлдингми?!

Мен Абога ташландим. У мени итариб юборди, икко-вимиз ҳам йиқилдик. Сув бизни оқизиб кетди.

— Сен сузишни биласанми?— сўради Або.

— Йўқ, ўзинг-чи?

— Йўқ.

— Биз фарқ бўлашимиз?— қўрқиб кетдим.

— Фарқ бўлашимиз.

Верэ дарёси бизни тобора тезроқ оқизарди, мана Мтквари кўринди. Энди Мтквари дарёсида оқиб борардик. Қаергача оқарканмиз?!

— Совқотдингми?— сўради Або.

— Йўқ. Сув жуда ҳам илиқ экан. Энди кўрқаятганим йўқ.

— Вой, онам касал бўлиб ётганди, агар мен фарқ бўлсам, эртага ахлатларни ким олди қилади?— тўсатдан эслаб йиғлаб юборди Або.

— Вой, агар мен фарқ бўлсам, эртага мактабга боролмайман, онам ақлдан озади!— бирданига эсимга тушиб, мен ҳам йиғлаб юбордим.

Биз йиғлардик, Мтквари эса бизни тўхтовсиз оқизиб борарди. Мана, шаҳар ҳам орқада қолди, олдида кенг далалар. Аёлларнинг шовқини эшитилди. Мткварининг икки бетидан сочлари ёйилган икки гўзал аёл югуришиб келарди.

— Або! Авто!— Бу оналаримизнинг товуши эди.

— Авто, болагинам!— деб бақиради меннинг онам.

— Болагинам, Або!— деб Сора хола кичқирарди.

Биз эса ҳамон чирпирак бўлиб оқиб борардик. Мткварининг суви онанинг қўлларидек илиқ ва мулоғим эди. Дарё далалар, ўрмонлардан, яна дала ва ўрмонлардан оқиб ўтарди. Тўсатдан денгиз пайдо бўлди. Катта, соҳили кўринмайди. Мана, ҳали замон Мтквари денгизга қуйилади. Ҳолимиз нима бўлади ўшанда?

— Або! Авто! Або! Авто!— оналаримизнинг дод-фарёди эшитилди.

Энди денгизга яқинлашиб қолдик. Шу пайт аёллар ўзларини Мткварига отиб, кўйлақларининг этаклари билан дарёни тўсишди. Мтквари дам бўлди. Кейин унинг суви кўтарила бошлади. Мана, сув уларнинг тиззасига чиқди, кўкраги, кўзлари ва сочларини кўмди... Шундан сўнг Мтквари денгиз билан қўшилиб кетади, энди Мтквари ҳам, денгиз ҳам йўқ, ҳаммаёқни сув босади. Бутун ер юзини сув босади. Тоғлар, ўрмон, далалар фарқ бўлади. Бизнинг оналаримиз ҳам фарқ бўлиб кетишади.

— Она-жо-о-он — ҳайқирардим мен.

— Она-жо-о-он — қичқирарди Або.

— Она-жо-о-он!

* * *

— Шу ердаман болагинам, тинчлан! Сенга нима бўлди, жонгинам?

Мен кўзларимни очдим. Оқ ичкўйлакда, тимқора сочлари ёйилган меннинг чиройли онам тепамда турарди.

— Тештаккинам! Нимадан қўрқиб кетдинг? Вой шўрим, мунча терга ботмасанг! Қани, кўйлагингни еч!

Онам апил-тапил кўйлагимни ечди-да, ёнимга ётди.

— Жонгинам, ухла! Ухла, менинг ёқимтойим!

— Кетманг ойи,— ялиндим.

— Ҳеч қаёққа кетмайман. Ке, ухла...

Мен аллавақтгача ухлаёлмай ётдим. Ниҳоят уйқуга кетдиму, шу он Або пайдо бўлди. У яна ялангоёқ. Ахир, онам унга туфли ва кийим-кечак берган эди-ку?! Бечора Або! Энди унинг онаси йўқ... Майли, биз уни ўз қарамомизга оламиз. Онам уни чўмилтириб, озода, янги кийим-кечак билан ясантириб қўяди. Отам уни сартарошга олиб боради. Шунда бизнинг Олакўз чиройли, сочлари таралган, озода бола бўлиб олади. Кейин бизнинг фамилиямизга ўтади, Або Жакели бўлади.

— Шундайми, ойи?

— Нима деяпсан, ўғлим?

— Ахир, Або Жакели бўлади-да?

— Нега энди?

— Чунки унинг онаси йўқ, у бизникида яшайди, мен билан бирга ўқийди. Уқитувчимиз Нуну ҳам уни мен сингарини Жакели, Або Жакели деб чақиради. Шундай-а, ойи?

— Ҳа, ўғлим, шундай! Або Жакели.

— Мана энди!— ичкари хонадан отамнинг норози овози эшитилди.— Аза ва мотамларингизнинг оқибати. Бола алаҳсираяпти!

— Сен нима демоқчисан? Бола, одам бўлибми ёки ҳайвон бўлиб ўссинми?

— Майли, ҳ-ҳайвонга ўхшаб б-бўкираверсин!

— Майли!

— Жуда соз. М-мени тинч қўйинглар.

— Марҳамат!

— Менга қ-қара, ҳой б-бола!— Шанғиллади отам.— Ж-жим у-ухла! Б-бўлмаса олдинг-га ч-чиқиб Або Жакелини кўрсатиб қўяман. М-мишиқи!

Онам мени бағрига босиб, бошимни силади.

— Хўпми, ойи?— қайта сўрадим.

— Хўп, болажоним, хўп! Ухла...

Мен уйқуга кетдим. Қандай ухлаётганим, меҳрибон, гўзал онамнинг эркалашлари тунни билан тушимга кириб чиқди.

Або бир ҳафтагача кўринмади. Энди мен ҳар куни эрталаб мактабга кетиш олдидан ахлатли челакни ҳовлига олиб чиқиб кўядиган бўлдим. Бир куни почтачи «Шошилинч» телеграмма олиб келди, унда онам билан дадамнинг тезда Хонига — онамнинг оғир касал бўлиб қолган қариндоши ҳузурига келишларини сўраб, касал аёл албатта Гавриил Жакелига кўрсатишни истаганини маълум қилишибди. Мени қўшниларга топшириб, дадам билан онам ўша тундаёқ машинада жўнашди.

Учинчи кун мактабдан қайтиб, уйимизда кўп одам тўпланганини кўрдим. Кенг хонамиздаги буюмларни қаёқ-қақадир олиб чиқишибди. Фақат хонанинг ўртасига оқ чойшаб билан ўралган иккита тахта, деворга тақаб столлар қўйилганди. Ҳеч нарсадан хабарим йўқ, нотаниш кишиларга додираб қарадим, улар менинг келганимни пайқашмади ҳам. Бирданига оғир сукунат чўкди, кимдир менинг ёнимга келиб бошимни силади-да, йиғлаб юборди.

— Бахтсиз болакай!

— Қимматли ўғилгинам, ўғилгинам!

— Бу дунёда ҳақиқат йўқ.

— Энди унга ким қарайди?

Мен нима бўлганини англадим...

...Ҳамма тарқади. Қабристонда икки гўрков, бобом билан мен қолдик.

— Олло раҳмат қилсин,— дейишди гўрковлар ва бир қултумдан вино ичиб, қолганини аста қабрга тўкишди. Сўнг бобомга миннатдорчилик билдиришди, белларни йиғиштириб, оҳиста жўнашди. Ҳозиргача чурқ этмай турган бобом, тўсатдан ўзини қабр устига ташлади-да, хўнграб бир сиқим тупроқни оғзига солди. Кейин ўрнидан туриб, менинг шапкамни кийгизиб қўйди-да, бирдан чўчиб тушди: рўпарамизда катта гулдаста кўтарган Або пайдо бўлганди, унинг кетида отаси қўшни қабр панжарасига суяниб турарди. Або индамай, гулларни менга узатди. Мен уларни қабр устига ёйиб қўйдим, сўнг Абонинг қўлидан ушлаб, бобомнинг ёнига олиб келдим.

— Бу Або,— дедим.

Бобом уни эркалаб, юзини силади-да, бошидан ўпди.

...Бир ҳафтадан сўнг бобом мол-мулкимизни сотиб Букисцихга жўнаб кетдик.

— Бу бола — менинг қоним ва жисмим. Демак, у ўз ватанида яшамоғи керак,— деди бобом Тбилисидаги қариндош-уруғларига.

Ўрта мактабни мен Букисцихда тугатдим.

Мантиқ дарси ўқитувчиси менга аттестат билан бирга қуйидаги мазмунда қўшимча справка-характеристика ҳам берди: «Берилди ушбуни Автандил Гаврилович Жакелига шул ҳақдаким, у чиндан ҳам Букисцих ўрта мактабида ўқиди, етим бўлгани учун уни бобоси, кекса большевик, маҳаллий Советнинг ҳамма чақириқлари депутати, тажрибали партия ходими Исидор Жакели тарбиялади. У ҳақиқатан ҳам Букисцих ўрта мактабининг ўзинчи синфини тугатди. Ўқиш жараёнида у одобли бўлиб, донмий равишда чой («кўк олтин») йиғим-термида қатнашди. Шунингдек қишлоқ, район ва бошқа олимпиадаларда фаол иштирок этди. Хорда қатнашди. (Бас овози бор.) Шахмат бўйича (ўз синфи миқёсида) чемпионатда биринчи ўликка кирди, футбол, волейбол, баскетбол, теннис, лелло, пинг-понг, шунингдек, сув тўпи (ватерполо) ўйинларида ўйнади. Драма ва адабиёт тўгаракларида фаол иштирок этди. Классиклар пьесаларида бош ролини ролларни, жумладан, Гамлет, Иван Грозний ва Хлестаковларни ўйнади. Кичик-кичик ҳикоялар, шеърлар ёзди, улар мактаб деворий газетасида эълон қилинди. Унинг бобоси айни пайтда пенсионер.

Автандил Жакели 1965 йилдан комсомол, аъзолик бадалларини ҳалол ва ўз вақтида тўлаб турди. Қолхозда 92 меҳнат купи ишлади, чекмайди.

Яқун: Автандил Гаврилович Жакели ижобий шахс, шуларни тасдиқлаб, мен Чохатаур район Букисцих қишлоғидаги ўрта мактабининг касал бўлиб қолган директори ўрнига вақтинча қўл қўювчи, шу мактаб мантиқ дарси ўқитувчиси Зинаида Кишвардовна Шешелидзе имзо чекаман.

Ушбу справка медицина институтга кириш учун берилди».

«Тбилиси медицина институти ректорига, Тбилиси, Ниношвили кўча, 50-уйда яшовчи абитуриент Автандил Гаврилович Жакелидан

АРИЗА

Шуни маълум қиламанки, мен 1967 йил июнь ойида Чохатаур район, Букисцих қишлоғида ўрта мактабни тугатдим. Мени болалигимданоқ фаннинг ажиб, мураккаб соҳаси — медицина қизиқтиради. Ишончим комилки, медицина аҳолининг йил сайин ўсиб бораётган талаблар-

рини қондириш учун керакдир. Бундан ташқари — инва-
лид, кекса коммунист, хизмат кўрсатган партия ходими
бобом бор, унга ҳар доим тиббий ёрдам кўрсатиш керак.
Шу туфайли ўзимнинг болалик орзумнинг ушалишига ёр-
дам беришингизни ва қабул имтиҳонларини топшириш-
га рухсат этиб, сизга ишониб топширилган институтга
мени қабул этишингизни сурайман.

Аризачи А. Г. ЖАКЕЛИ
Тбилиси шаҳри, 15. VII — 1967 йил».

Аризани бувам тўқиди, мен уни оққа кўчирдим. Атте-
стат, соғлиғим ҳақидаги справка ва тўртта фотосуратни
қўшиб, ушбу ариза билан мен ва бобом 17 июлда Тбили-
сига келдик.

— Шура хола (олис қариндошимиз Шушана Артилаква-
ни мен шундай деб айтардим) бизни қувонч билан кутиб
олди. Ичи тўла ҳуржунни тўрга, столнинг бошига қўйиб,
ўзимиз тортиниб сўрига омонатгина ўтирдик.

— Вой худойим, худди отасининг ўзгинаси! — қучоқ-
лади мени Шура хола ва бирдан йиғлаб юборди, унга
қўшилиб мен ҳам йиғладим. Мендан кейин бобом ҳиқил-
лай бошлади.

— Мана энди, менинг Шушанам, — деди ниҳоят бо-
бом. — Энди гап сенда. Болани сенинг ихтиёрингда қолди-
раман!

— Исидор Жакели! Сен бизнинг отамизсан, сенинг
набиранг эса менинг ўғлим. Менинг уйим — унинг уйи! Уни
худди шаҳзодадек ардоқлайман, едираман-ичираман,
худо ҳақи! Беш йилда уни шундай мутахассис қилайки,
ҳамма ҳайрон қолсин, айтганимни ёдингда тут! Сен қаер-
га кирмоқчисан, ўғлим? — мурожаат қилди менга у.

— Медицина институтига! — жавоб берди бобом. —
Шура хола ҳанг-манг бўлиб оғзи очилиб қолди. Сўнгра
қўллари билан кўзларини аста беркитди.

— Сенга нима бўлди, Шушана? — ташвишга тушди
бобом.

— Шундай... Ҳеч нима... Медицинага, Исидоргинам,
кириш осон эмас...

— Биладан, биладан, азизим... Леки биз ҳам овсар
эмасмиз... Боланинг мияси ақл, билимга тўла!

— Ундай бўлса майли... — бўшашиб рози бўлди Шура
хола ва дастурхон ёзгани кетди.

Шура хола арманига турмушга чиққан. Русчасига
унинг эри Иван Сергеевич Котинов, арманча Ованес Сед-

ракович Котилянц деб айтиларди. Мен эса уни тўғридан-тўғри Ванечка амаки дердим.

Ванечка амакимиз ажойиб одам! Урта бўйли, семиз, сочи қордек оппоқ, кўзлари катта-катта, кўк, соқоли доим олипган, юзи кулиб турарди; худди кўкрагида кумуш қўнғироқчалар яширингандек, товуши ёқимли эди. Ванечка амаки ҳали ёш — дадам тенги келса ҳам, негадир сочлари бутушлай оқариб кетганди.

Ванечка амаки келганда тушки овқат пайти бўлганди:

— О-о-о, азиз биродаримизга саломлар!— Қичқариб, қучоқ очиб кўришди у.

— Сенга қанақа биродар бўлсин,— эрига ёпишди Шура хола.— Мен сенга отини айт, деб неча марта гапиргандим...

— Қандай?— сўради Ванечка амаки.

— Ҳар ҳолда у сенга биродар эмас!

— Нима дейиш керак, бўлмаса?

— Билмадим. Уни...— қизариб деди Шура хола.

— Айт, айта қол, нима дей?— бўш келмади Ванечка амаки.

— Ота, де, ана!— Илож топди Шура хола.

— Қимматли Исидор!— деди Ванечка амаки бобомга.— Умрим бўйи ўз отамни Седрак дердим. Ростини айтиш-чи, сизни қандай ота дейман?

— Ҳа, сен унга эътибор берма, ўзингга ёққанини айтавер.

— Агар биродар десам, ранжимайсизми?

— Йўқ, албатта.

— Мана, азиз биродаримга салом!— Шундай деб Ванечка амаки бобомни қучоқлади. Кейин кўзи менга тушди.

— Ва, сен ҳам шу ердамисан? Нега жим ўтирибсан? Қани, ўзингни кўрсат! Вах, вах, онасининг ўзи-я!

— Онасининг эмас, отасининг ўзгинаси!— эрининг сўзини тузатди Шура хола.

— Сен айтганча бўла қолсин. Энг муҳими у ҳақиқий арслон бўпти. Қани, энди дастурхонга!

Бобом бўш хуржунни тахлаб, чамадонга солди. Бўйнига осиглиқ калит билан уни қулфлагач, Ванечка амакининг рўпарасига ўлтирди.

— Бутилкадаги нима?— сўради Ванечка амаки ва унинг чехраси очилиб кетди.

— Чача!¹— жавоб берди бобом.

— Ана ундаги-чи?

---

¹ Ч а ч а — узум ароғи (грузинча).

— Нокдан қилингани!

— Жуда соз!— деди Ванечка амаки ва шу он стаканларга қуйди.— Қани, соғлиққа кўтарайлик!

— Айтганинг бўлсин!— деди бобом.

— Саломат бўлинглар!— дедим мен.

Ичдик. Бир неча вақт жағларнинг ҳаракати ва пишиллаш эшитилиб турди. Пичоқ ва вилкадан Ванечка амакидан бошқа ҳеч ким фойдаланмади, шунинг учун у гўшти кесаётганида пичоқ тарелкада ғичирлаб, бобомнинг ғашини келтирарди. Ванечка амаки буни сезиб қолди.

— Пичоқ билан вилкани ким ўйлаб чиқардийкин?— Буларни бир четга қуйиб, егини шимарди. Ванечка амаки қорнини тўйдириб олгач, ароқдан яна қуйди.

— Бу сизларнинг шарафингизга, менинг қадрдоним Исидор, азизим Автандил! Худо сизга соғлиқ ато этсин!

— Раҳмат, Ванечка амаки!— ўрнимдан турдим.

— Ўтир, ўтир... Хўш, қаерга ўқишга кирмоқчи бўлдинг?

— Медицинага,— тўрсиллатиб деди Шура хола.

— Медицинага?— қошини чимирди Ванечка амаки.

— Ҳа, медицинага! Нега таажжубланасан? Унинг бошқалардан нимаси кам ёқимтой болажонимнинг? Агар билсанг, уни ҳар қандай, энг яхши факультетга, агар ўшанақаси бўлса олишлари мумкин!— қизишди Шура хола ва қўшиб қуйди:— Имтиҳонсиз!

— Вах, қабул қилса қилаверсин, менга нима? Менга қолса соғлиқни сақлаш министри бўлсин, қайтангга менга яхши!

— Ҳа, у министр бўлади, бўлади,— тасдиқлади Шура хола.

— Шундай, менинг Ванечкам, биз медицинани танладик, сен бизга ёрдам беришинг керак,— деди бобом.

Ванечка амаки ўзига ароқ қуйди, индамай туриб, сочиқ билан лабларини артди-да деди:

— Очигини айтсам, азизим Исидор, қийин ишни танлабсизлар. Менинг қўлимдан нима келади? Сизлар билан бирга бориб ҳужжатларни топшираману кўчанинг бу томонида кутиб тураман, холос...

— Нега энди?— ҳайрон бўлди бобом.

— Чунки у томон тикилинч. Бу, биринчидан, иккинчидан, у томонга кириш учун, айтишларига қараганда, чўнтакда унча-мунча бўлиши керак.

— Нима бўлиши керак?— тушунмади бобом.

— Бирор нарса?— қайтарди Ванечка амаки.

— Нотўғри!— хафа бўлди бобом.

— Эҳтимол, потўғридир,— қўшилди Ванечка амаки,— лекин бизнинг АТК директорининг ўғли медицина институтига киргандан кейин, гапнинг очиғи, шубҳалана бошладим.

— Нима учун?— бўш келмади бобом.— АТК директорининг ўғлига ўқини ман этилганми?

Ванечка амаки вазадан чурчхела¹ олди:

— Айтнинг-чи, мана шу чурчхеладан най ясаш мумкинми?

Биз ҳайрон бўлиб, бир-биримизга қарадик.

— Қани айтнинг-чи, чурчхеладан най бўладими?

— Йўқ!— дедим мен.

— Демак, бўлмайдами?

— Йўқ!— Сўзимда туриб олдим.

— Яхши! Ванечка амаки стаканни энди лабига олиб борган эди, Шура хола гапга аралашди:

— Уртаниб кетасан, нодон, ўласан! Қара, олтмиш даража келади!

— Етмиш!— Аниқлик киритди бобом.

— Йўғе?— ҳайрон бўлди Шура хола.

— Худо урсин!— чўқинди бобом.

Бобом билан Шура хола ароқнинг даражасини аниқлашгунча, Ванечка амаки стаканни бўшатди-да, яна уни тўлдирди.

— Бу мажруҳ ақлдан оздими!— қарс уриб юборди Шура хола.— Раҳматли Габо: ҳой қизча, бу арманига тегма деган эди-я! Бу арманининг устига-устак ичкилик-бозлигини қаёқдан билибман?!

— Мен нимани гапираётгандим?— сўради Ванечка амаки.

— Чурчхелани!— эсига солдим.

— Ҳа, тўғри. Сен чурчхеладан най бўлмайди деяпсан. Мен сенга бўлади дейман! Башарти директорнинг ўғлидан врач чиққудай бўлса, демак, шу чурчхеладан найгина эмас, сурнай ҳам чиқади!

— Нега энди?— бобом сўради.

— Шунинг учунки, ўша ярамас тўққизинчи синфдалигида, ўйин-мазах қилиб, бобосининг тамаки трубкасига пистон солиб қўйган. Натижада бобоси ўнг қўлининг бош бармоғидан ажралди. Унинг синфда физика муаллимининг «Волга»сини динамит билан портлатиб юбор-

¹ Чурчхела — ёнғоқдан ипга тузилиб, қуюқ узум муроббосига беланган ширинлик.

ди. Биринчи курсда эса икки бегуноҳ ўткинчининг пичоқ билан ярадор қилди.

— Отаси нега индамайди?— сўради бобом.

— Отаси уни санитария факультетидан жарроҳлик факультетига ўтказтирди. Тушунарлими?

— Йўқ, тушунарли эмас! Сен маст бўлиб қолдинг Ванечка!

— Маст. Нима бўпти? Ароқ ўткур экан, маст бўлдим. Мана, бир ҳафта бурун ўша умидли ўғилча ухлаб ётган отасининг қулоғига қайноқ картошка тикади! Қани айтинг-чи, нима учун шундай қилди?

— Вой товба,— ўрнидан ирғиб турди бобом.— Хўш, у нобакорни нима қилишди?

— Уни психиаторга кўрсатишди. Отаси нега шундай қилдинг, ўғлим, деб сўрайди. Ўғилча эса: О'Генрининг «Қизил танлилар йўлбошчиси»да шундай ёзилган, деб жавоб қилади. Психиатор, ўша билармоннинг ота-онасига ўгирилиб: бахтингиз бор экан, яхшиям ўғлингиз Қазбегининг «Падаркуш»ини ўқимабди, дейди.

— Кейин-чи?— бобом стулнинг четига сурилди.

— Кейин ҳеч нарса бўлгани йўқ. У одам ўлдирса ҳам жавобгар бўлмайдиган справка тўғрилашибди. Врачга жуда ҳам керакли справка.— Ванечка амаки сўнгги станкани бўшатди-да, ғамгин хўрсинди.— Тамом бўлди, жонгиннам...

— Йўқ, биласанми...— сўз бошлади бобом.— Буларнинг ҳаммаси тасодиф. Ўша бола тасодифан институтга кириб қолган.

— Эҳтимол, азизим Исидор?

— Йўқ, буларнинг ҳаммаси уч пул! Мана, боламнинг колхоздан олган справкиси. Соғлиғи ҳақида ҳужжати бор, бирталай меҳнат куни ишлаган...— У бир оз тутилди.— Ҳа, мана... бир оз пул ҳам...

— Қанча?— сўради Ванечка амаки.

— Ҳа... етти юз сўмча...

— Гап бундай, азизларим: эртага футбол, Тбилиснинг «Динамо»си билан Москванинг «Торпедо»си ўйнайди. Сиз ўша етти юз сўмингизга писта олиб, эрмак қилиб ўтиринг. Икки таймга етади... Мен бориб, бир оз мизғиб олай.— У шундай деб, қўшни хонага кириб кетди.

* * *

Биринчи август куни Важа Пшавела хиёбонида қиёмат бўлади. Ҳовли, кўча, ҳатто хиёбонга кираверишда оло-

мон қайнар, бағир-буғир авжга чиқарди. Ҳар бир абитуриентни саккиз ва ундан ҳам зиёд қариндош-уруғ кузатиб келади. Ота-она, ака-ука ва опа-сингиллар, тоғаю амаки, аммаю холалар, боболар ва бувилар шу ерда эди. Улар таксида, ўзларининг шахсий «Волга», «Москвич», «Запорожец», «ЗИЛ» машиналарида, мотоцикл ва мотороллерларида келишганди. Бир гражданин икки юк машинасида келди. Улар жазирама офтобда терга ботиб, гурунглашишар, уҳ тортишар, мунозара қилишар, қичқиришарди. Менинг эмас, унинг ўғли кирса-я, дея бир-бирларига шубҳа билан қарашарди. Бири хотиржам кўринса, бошқаси беҳад ҳаяжонланарди. Бирининг қути ўчган, бошқа бировининг юзи қип-қизил... Институт биносини нимага таққосласа бўларкин? Ҳа, бамисоли Нух пайгамбарнинг кемасига ўхшайди, деса бўлар, дунёни сув босишидан олдин кекса Нух кемасига махсус рўйхат бўйича ҳар жонзотдан бир вакил олган экан. Шунда мен Нухнинг эсидан чиққан кема сртидан «Ну-ух! Ну-ух!..» деб зорланиб сузган ҳўкизнинг қисмати бошимга тушини ҳис этардим.

Мен кемага эрталаб соат тўққизда тушдим-да, ундан кундуз соат бирда чиқдим. Бобом мени чинор тагида кутарди. Бизнинг кўзларимиз тўқнашганида бобом ишим нима бўлганини фаҳмлаганини сездим. У худди мени кўрмаган кишидай тесқари бурилди. Эй худо, нега оёғим остидаги ер ёрилмади! Эй, қодир парвардигор, мана шу гуноҳкор ерга момақалдироқ ва чақмоқ, зилзила, ёнғин, довул юбор, ер юзида ҳеч нарса қолмасин, бобомнинг индамай боқишларини кўрмайин!..

— Нима олдингиз, йигитча?— сўрайди қандайдир нотаниш аёл.

— «Беш!»— деб жавоб бераман.

— Бешни ана шундай сочишади, сўнгра...— аччиғи чиқади кимнингдир.

— Хўш, қалай, йигитча?

— Беш!

— Нималарни сўрашди?

— Архимед қонунини.

— Қайси?

— Уша... Жисм ва суюқлик ҳақидагисини.

— Ишинг ўнгидан келибди, оғайни!

— Ҳа, омадим келди, албатта...

Ҳамма нарсанинг поёни бўлади, менинг Голгофга йўлим ҳам тугади. Мен бобомнинг олдида индамай турардим. Бобом мени елкамдан қучоқлаб, оломон орасида амаллаб ўтиб уйга бошлаб кетди.

— Бобо,— дея сўз бошладим.
— Гапирма, ўғлим!— деди бобом. Шунда сизкамдаги тоғ қулагандай ҳис қилдим..

Шура хола менга далда беради, деб ўйламагандим.

— Осмон узилиб, ерга тушибдимми! Институтнинг қочиб кетармиди. Бу йил бўлмаса, келаси йили кирарсан! Ҳали ўртоқларингдан ҳам ўтиб кетасан, бу бошинг омон бўлса!..

— Нима бўлди, Авто?— сўради Ванечка амаки.

— Йиқитишди,— тўнғилладим.

— Нега бўлмаса, мен революция қилдим?— деди бобом.

Бобомнинг нега революция қилганини Ванечка амаки билмасди. Шу туфайли бобомнинг саволи жавобсиз қолди.

— Йиқитишдимми ёки йиқилдингми?

— Йиқилдим.

— Билмадингми?— аниқлади Ванечка амаки.

— Билмадим!

— Энди нима қилмоқчисан?

— Ҳеч нима...

— Азизим, Исидор!— деди Ванечка амаки бобомга.— Болани бизга қолдиринг. Биз бир йилда физика ва химияда ўша Айнштейндан ҳам йиқилмайдиган қилиб тайёрлатамиз!

Бобом жавоб қилмади. Менга таънали кўз қирини ташлаб, бошқа хонага чиқиб кетди.

— Вой сен-ей, икки фандан тайёрлана олмабсан-а! Чолнинг қандай изтироб чекаётганини қара!

Мен индамадим.

Бир соатдан кейин бобом қайтиб чиқди. У чўнтагидан бир талай пул чиқариб, столга ташлади.

— Мана етти юз сўм,— деди у.— Январда яна шунча юбораман. Ўлмасам, келгуси август ойида келаман, бўлмасам... Қўшниларга жойлашди дейман... Бир йил ҳадемай, ўтиб кетади... Ҳа, шундай, институтга кирди, дейман қўшниларимга... Эҳ, шўр пешона Исидор Жакели!.. Энди хайр сизларга! Бу ерда қиладиган ишим қолмади...

* * *

...Бизнинг уйимиз ёнида Венерик диспансери бўлганлиги учун шаҳарда таниглиқ. Қўшниларимизнинг бирортаси биринчи марта ўртоғини уйига таклиф қилаётган бўлса, тахминан бундай тушунтиради:

— Вендиспансерни биласанми? Бизнинг уйимиз унинг қаршисида. У бир оз қийшайган, деворига тўртта тиргович қўйилган. Англадингми? Ҳовли томондан кирасан. Дарвозаси темирдан, биласанми, эски, жимжимадор. Лекин тавақалари ағанаб ётибди. Тушундингми? Ҳовлида кран бор—одамлар сувга навбат қўйишади, челаклар қатор туради. Билдингми? Агар мен бўлмасам, соатсоз Рубендан сўра, у ҳовлига кираверишда будкада ўтиради. Тушундингми? У менинг қаердалигимни сенга аниқ айтиб беради.

Бундан ташқари ҳовлимизда Дадуна Хомерики деган жуда гўзал қиз туради. Биринчи қаватда. Квартирасининг эшиги тўппа-тўғри ҳовлига қараган. Дадунанинг онаси чайқовчи. Ўзи чет тиллар институтининг иккинчи курсида ўқийди. Француз бўлимида. У мендан икки ёшча катта. Дадунанинг оёқлари келишган, ўзи хипча бел, Марина Влади сингари малла сочлари узун, қоп-қора кўзлари ғилайроқ. Дадуналар уйига кечқурунлари кўпгина чиройли қиз ва йигитлар келишади. Улар гитара чалишади, ашула айтишади, ярим кечада қандайдир тугунчаларни қўлтиқлаб шовқин-сурон билан ҳовлига чиқишади. Улар Дадунанинг ойиси Инесса хонимнинг қўлидан, Дадунанинг эса юзидан ўпишади. Дадунани Даду дейишади.

Мен сувга навбатда турганимда Дадуна билан танишдим. Мен челак ва чойнакларнинг узун қаторига пақиримни қўйиб, эндигина кетмоқчи бўлиб тургандим, иккит челак кўтариб Дадуна чиқиб қолди.

— Кечирасиз, навбатнинг кети ким?— сўради ва шундай мафтункор жилмайдики, юрагим дукиллаб кетди.

— Мен...— дедим дудуқланиб.

— Жуда соз. Сиздан кейин мен. Эсингиздан чиқармайсизми?

— Асло!— жавоб бердим унинг оёқлари учидан тўк раиғ суртилган кўзларигача қараб.

— Шундайми?— деди Дадуна хижолат тортиб.

— Сўзим битта, мен сизни асло унутмайман!

— Ташаккур, эътиборингиз учун. Мен борай.

— Қаёққа шошиляпсиз?

— Лекцияга.

— Яна бир оз туринг... Менинг номим Жако¹.

— Жако?— Дадуна ҳайрон бўлиб қошларини керди.

— Яъни Жако эмас, Автандил, Авто. Шунчаки, мен Жако дейишади, чунки фамилиям Жакели.

---

¹ Жако — эркаклар исми бўлиб, кўпроқ осетинларда учрайди.

— Бу яхши.

— Рост айтаяпсизми?

— Жуда соз!

— Шундай бўлса сиз ҳам мени Жако деяверинг!

— Хўб бўлади! Менинг исмим Дадуна. Салом!— У менга қўл узатди.— Кўришгунча хайр!

— Кўришгунча хайр!— дедим унинг қўлини қўйиб юбормай.

— Кўришгунча хайр,— қайтарди Дадуна.

— Бас бойлашяпсизларми, дейман?— соатсоз Рубен ёнимизга келди-да, индамай сурбетларча челагини бизникдан олдин қўйди.

Дадуна қўлини бўшатиб, имо билан хайрлашди-да, чиройли юриш қилиб жўнади.

— Хўш, қалай?— сўради Рубен.

— Қалай ҳам гапми!— жавоб қилдим.— Яхши, жуда ҳам соз!

— Улар бу ерга кўчиб келганда бундан ҳам гўзал эди. Кейин бирданига унинг сочлари сарғайди, кўзлари кўкариб, қўйлаги калта бўлди. Агар қизча шундай тез ўсса, ҳадеганда қўйлаги унинг киндигидан келиб қолади, деб ўйладим. Кейин билсам, бу мода, «мини» деб аталаркан. Мен каллаварам бўлсам қизга раҳмим келиб: булар камбағал бўлса керак, шунинг учун у қизлик пайтидаги қўйлагини кийиб юрибди, деб ўйлабман. Бунга нима дейсан, Жако?

Мен ҳеч нима демай, унинг челагини орқага олиб қўйдим.

— Хой, нима қияпсан?— ҳайрон бўлди Рубен.— Ҳозирги ёшларга ҳайронман — катталарни на ҳурмат ва на иззат килишади!

— Сув кичикларга, Рубен амаки,— эслатдим унга.

— Марҳамат қилиб, жим бўл! Сизлар ҳамма нарса-ни: сувни ҳам, ароқни ҳам, коньякни ҳам олдинглар. Яна радиода уялмай-нетмай: «Юртимиз бепоён, кексалар иззатда»... деб қўшиқ ҳам айтасизлар. Жўна, жўна, мен сизларни биламан!— Рубен қўлини силтаб будкаси томон йўл олди.

* * *

— Кечирасиз, онажон! Етти йил аввал шу ерда бир бола — менинг тенгдошим турарди. Исми Або эди. Уша болани билмайсизми?

— Билмайман, болажоним. Ушандан буён бу квартал ни юз бор қайта қуришди, бу ерда унақа бола тугул қўнингни ҳам танимайсан...

* * *

— Қизча, етти йил аввал Тбилисида, Меликишвил кўчасида Або деган курд боласи турарди...

— Тбилисида ўн минг курд яшайди, уларнинг ярми си Або. Фамилияси қанақа?

— Билмайман, ҳеч қизиқмабман. Биз бирга ўсганди Уни Олакўз дердик...

— Олакўз?

— Ҳа, у пиёзни кўп истеъмол қиларди, кўзи ёшлан турарди...

— Билмайман йигитча, сизга бирор ёрдам ҳам берсмайман...

— Кечирасиз.

— Ҳечқиси йўқ...

— Хайр.

— Марҳамат қилиб, ўн тийин тўланг.

— Ҳа-я, кечирасиз, ёдимдан кўтарилибди. Мана, оли

— Хайр.

* * *

— Амаки, етти йил муқаддам шу ерда бир курд бол: турганди, Або?

— Або? Менинг ўғлимнинг оти Або. Нима ишинг теди?

— Уша Абонинг етти йил аввал онаси вафот этган Або менинг тенгдошим.

— Тўғри, сен билан Або бир ёшда.

— Мен Абонинг отасини танийман.

— Мени-я?

— Сизни эмас, Абонинг отасини.

— Мен Абонинг отаси бўламан.

— Сиз у Абонинг отаси эмассиз.

— Яна қанақа Або?

— Менинг дўстим Або.

— Билмайман, азизим.

— Нима ҳам дердим, кечирасиз!

— Майли, майли, азизим!

— Хайр, амаки!

— Соғ бўл, азизим.

Або йўқ! Мен бутун шаҳарни кезиб чиқдим, Навтлуги-да¹, янги учинчи тураржой массивида, кўп курдлар тура-диган жойда бўлдим. Сўрамаган одамим, бормаган жойим қолмади — менинг Олақўзим худди ер тагига кириб кет-гандек бедарак эди. Мен Дигомск массивини, «Дезертир-ка»ни, Малакан безорини, вокзални — курд ишчиларини учратиш мумкин бўлган ҳамма жойни кезиб чиқдим. Юзга яқин етим Аболарни, менга тенгдош Аболарни кўр-сатишди, лекин улар орасида менинг ягона Абойим йўқ эди.

— Уша Абойинг билан жонга тегдинг, — мингирлайди Шура хола. — Яхшиси, физика билан шугуллан, бўлмаса буванг келиб адабингни беради...

Эҳ, менинг меҳрибон Шура холам! Сен менинг юрагим-дагини қаердан билардинг! Физика эмиш! Физика қочиб кетмайди. Физика қаёққа борарди! Або эса ғойиб бўлди! Бутун бошли бир одам бедарак кетди. Қандай бўлмасин мен уни топишим керак! Мен усиз туролмайман, чунки у кўп нарсаларни: болалигимни, онамни, онамнинг қайноқ қўллари-ю, мовий кўзларини, менинг ёнимда ётиб, бошимни силаб: «Ухла, болажоним, ухлай қол...» деб шивирлаган ўша кечани эслатади.

Шура хола бунга тушунмайди. Ванечка амаки бошқа гап. Ванечка амаки сеҳргар у ҳамма нарсани кўриб, сезиб би-либ туради. Ҳа, у менга:

— Қулоқ сол, йигитча, — деди, — шаҳар кезиб нима қи-ласан? Қабристонга бор, ўша ердан Абойингни қидир. Агар ўгли тирик бўлса онасининг қабрига бормаи қол-майди. Соранинг қаерга дафи этилганлигини биласан-ми?

Бўлмасам-чи, азизим Ванечка амаки! Автандил Жа-кели ҳаммасини билади. Абонинг онаси унинг ота-она-лари қабрларидан бир оз пастроқда дафн этилган. У ўша ерга боради, қабрни топади, учрашади, Або билан албат-та учрашади. Нега қабристонга боришни шу вақтгача хаёлига келтирмабди! Або ўша ерга келади, сўзсиз ке-лади! Агар келмаса, демак, Або дунёдан ўтган. Шундан кейин Автандил Жакели уни қидирмайди...

Вакедаги қабристон аллақачон ёпилган. Янги — Са-бурталини қабристони очилибди. Кейин уни ҳам ёпишиб.

¹ Навтлуги — Тбилисининг бир райони.

Дигомида яна бир янги қабристон очишибди. Шаҳарда қабристон қанча узоқлашса марҳумни сўнгги йўлга унинг яқинлари, таниш-билишлари шунча кам кузатиб боришади. Агар шундай бўла берса, оқибат натижада ўлганларни қариндошларидан бошқа ҳеч ким қабристонга кузатиб бормади.

Қишлоқда эса ундай эмас! Қишлоқ қабристони — табиатнинг бир бўлаги. У ерда киши жисми ва руҳан ҳодиди чиқаради. Қишлоқ қабристонида мол боқилади, беридаги сизирларнинг сути унинг ери, ҳавоси, ўт-ўлан қабристонга тотли. Қишлоқ қабристонидан тунда юрсанг ҳам қўрқмайсан — чунки, у ерда ҳар кимнинг яқин кишилари, танишганлари дафн этилган, нимадан ҳам қўрқарди киши. Қишлоқ қабристонида йигинлар, ўйин-кулги, байрамлар, рақслар ўтказишади, чунки кўпинча қабристонлар бу хона ҳовлиларида бўлиб, асрлардан буён у ерда одамлар шодлик кунларида ҳам, мотам маросимларида ҳам келиб туришади. Қишлоқ қабристонида одамлар худди тириликдагидек, уруғ-аймоғи билан жойлаштирилади. Қабристонда ҳам, қишлоқдагидек одамларнинг ўз участка-хилхоналари бўлади. Масалан, Жакели хилхонаси Беридзе хилхонаси, Қалаңдадзе хилхонаси ва ҳоказо. Қишлоқда гўрков ва тобутсозлар бўлмайди, бу ерда ҳар бир киши гўр қавлаши ҳам, тобут ясаши ҳам мумкин.

Шаҳарда дафн этиш мураккаб ишга айланган. Улктрестлар, бошқармалар, идоралар, қабр ва тобутлар, оқкестр ва мотам, маросимлар учун идиш-товоқ ва столлар, автобус ва қора пардалар, гуллар ва гулчамбарлар, мотам тош ва гранит ёдгорликлари ва сув бўлимлари ташкил қилинган. Шаҳар қабристонида мрамор тошларни, дарахларни, ҳатто гултувакларга ҳам ўғирлаб кетишади. Қабристонда ерни гранит ёки мрамор тош билан маҳкам дев қилиб ажратиб олишади. Ниҳоят, шаҳар қабристони радиолаштирилган, электрлаштирилган. Ҳа, шаҳарда ўлим масаласи мураккаб ва жиддий муаммо. Шаҳарда ўлимд қўрқинишади.

* * *

- Маро-о-о!
- Бу ердан, чақираётган ким?
- Буёққа чиққин, барака топгур!
- Кимсан?
- Менман, Жакели!
- Ҳозир, ҳозир...

Марога ота-онамининг қабрларига қараб туриш топширилган. Бобом унга гулларни сугориш, қабр устига ётқизилган тошларни чангдан супуриб-сидириш ва аҳён-аҳёнда бегона ўтлардан тозалаш учун ой сайин ўн беш сўм юбориб туради. Шунга қарамай, қабрларни деярли ўт босиб кетган, гуллар синдирилган, қабр тошларини қалин чанг босганди.

— Салом!— Маро челақда сув кўтариб турарди.

— Салом. Мен ўғиллариман.

— Ҳа, англадим.

— Маро, нега бу гуллар синдирилган?

— Ўғирлаб кетишади, азизим. Мен нима ҳам қила олардим. Ўғирлаб, ҳар донасини бир сўмдан сотишади.

— Синдирмай олишса бўлмайдимми...

— Ҳа-да, кесиб олишса ҳам майли эди-я...

— Ўтлар-чи? Мана бу бегона алафлар...

— Иложим қанча азизим? Қабрлар кўп, ҳаммасига қараб улгуриб бўладими?

— Бу ерда скамейка бор эди. Қани, ўша?

— Нима, скамейка йўқми? Беномуслар ўғирлаб кетишибди шекилли!

— Бу ерга ҳеч ким келмайдимми?

— Нега келмас экан? Бир эркак киши келиб туради. Семиздан келган, оқсоч. Ўша менга пул ҳам беради, раҳмат унга!

— Ванечка амакими?

— Билмайман, азизим. Мен номини сўрамаганман.

— Сен бу ерни сипириб-сидириб тур, барака топгир, мен дарров қайтаман!

Мен сўқмоқ йўл билан пастга тушдим. Қаердадир, шу атрофда бечора Соранинг қабри бўлиши керак. Мана бу қабрни яхши биладман. Илгари бу ерда фақат ёзув бор эди, энди улкан бюст турибди.

Врач
Ражден Исидорович
Мемарнишвили
1900—1950

Тўрт мисра шеър:

Тарк айладинг бизни тўсатдан,
Машъум ўлим бермади омон.
Фарзандлар ҳеч чиқмас аламдан
Тухфамизни қабул эт бу он...

Оббо, паҳотқи, врачлар ҳам тўсатдан ўлса?

Мен аста-секин сағаналар лабиранти, қабрлар усти ёдгорликлар, бюстларни оралаб бораман... Мармар тошлар тўлиб-тошиб ётибди! Мармардан қурилган саройлар Томи оқ тунука билан ёпилган кошоналар. Айрим жойларда эса ўт-ўланлар босиб кетган ғариб қабрлар кўзга ташланади.

Қаердандир аёл кишининг йиғлаган ва дуо ўқиғани овози эшитилади. Мен ўша овоз чиққан томон бордим Янгигина тепача устида қора кийинган аёл ўтирибди.

— Авто, ўғилгинам, менинг ҳаётим! Авто, менинг ягона умидим, қуёшим! Оҳ, бошимга не-не кулфатлар тушди

Ўз номимни эшитиб, баданим сесканиб кетди. Авто ким экан, ўша бечора бола? Мен яқинроқ ўтирдим. Аёл янаям қаттиқроқ ўкиради:

— Нега сен бахти қора онангни ташлаб кетдинг, жигарпорам, Автоим! Ўғилгинам, азиз болагинам!..

Мени қалтироқ босди, аъзойи баданим музлаб кетди Сўнгра худди онамнинг қўли теккан каби танамга ажиб бир ҳарорат югургандек бўлди. О, бу қандай бахт! Қабринг узра шафоатли кимсанинг аза тутиб аччиқ-аччиқ йиғлаётганини, унинг учун ягона умид чироғи, ҳаёт қувончи эканлигини билиб ётиш нақадар зўр саодат! Шунда пайт мен ўзимни янги қовланган қабрда ётгандай, меҳрибон онам менга йиғлаётгандек ҳис этдим. Бу саодатда тўлқинланиб йиғлаб юбордим.

— Авто, менинг жонгинам, севимли болам! Бечора онангнинг бахти қора экан!..

Қора кийинган аёл йиғлар, мен ҳам йиғлардим...

— Ўғлим, сен менинг Автоимнинг ўртоғимисан?

— Шундай, хола.

— Университетда бирга ўқиганмидингиз?

— Ҳа, хола.

— У мени адои тамом қилди, тамом...

— Ҳа, холажон.

— Мени унуторманглар, хабар олиб туринглар...

— Албатта, хола.

— Отинг нима?

— Авто, хола...

— Вой, шўрим! Нега мен сени танимадим? Сен ҳақиқат факультетида ўқийсанми?

— Шундай хола.

— Ушанда сен ҳам бормидинг? Ёқалашини пайтида.

— Қаерда бўлганди, хола?

— Уша Тбилиси денгизида, ер ютсини ўшани!

— Йўқ, хола.

— Раҳмат, болагинам, хайр.

— Сизга раҳмат, хола!

— Нима учун, болам?

— Шундай. Раҳмат. Хайр хола. Соғ бўлинг!

— Бахтли бўл, болам. Бахтли бўл!

Қуёш тоғ орқасига юмалаб кетди. Қабристонни ажиб сукунат ва сокинлик босди. Қарағайлар, чинорлар, мажнунтолларнинг барглари аста шиттирлаб худди бир-бирларига сирларини айтаётгандек шивирлашарди.

Мен уй томон йўл олдим...

* * *

— Кечки салом, Даду!

— Салом, Жако!

— Лекциядан шунча кеч чиқдингми?

— Бугун практикум бўлди, ундан кейин кинога бордик.

— Нимани кўрдинглар?

— Эсимда қолмади номи, қандайдир бемаъни — «Ўликлар тириклардан қаттиқроқ гапиради»ми-ей ёки аксинча. Бунга нима дейсан?

— Жуда яхши!

— Нимаси яхши?

— Сарлавҳаси яхши!

— Ҳа, шу сарлавҳаси чорлайди-да.

Дадуна индамай сувсиз кранни бурай бошлади. Мен ҳам жим турардим.

— Сиз мен билан кинога борармидингиз?— дедим тўсатдан ва юзим қизариб кетганини сездим.

Дадуна ҳайрон бўлиб менга боқди.

— Сиз биланми?

— Ҳа.

— Нега бормас эканман?

— Қачон?— қувониб кетдим.

— Таклиф этган кунингизда.

— Эртага!

— Йўқ, эртага меҳмонларим бор. Сиз ҳам келинг, беҳад хурсанд бўламан. Келасизми?

Мен шимимга, сўнгра Дадунага қараб елкамни қисдим. Менинг фикримни тушуниб, Дадуна қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

— Аҳамияти йўқ! Албатта келинг.

— Раҳмат, келаман.

— Роса соат ўнда. Алдамайсиз-а?

Шимим билан кўйлагимни дазмоллаб беришни илтимос қилганимда Шура хола қатъий рад этди. Шундан кейин ишга ўзим киришдим. Учинчи марта хонада дазмол ҳиди чиққач, Шура хола чидаб туролмади.

— Чайқовчилару бошқа муттаҳамлар билан иноқлашни сенига ким қўйибди! Сендан яхшироқ йигитчаларнинг ҳам бу шайтон қизга эсини олдирганини кўрганман. Эрталабгача ҳовлида тикка туриб гитара чалиб, қандайдир бемаъни ашулаларни бақириб айтишарди. Туф-э, ҳатто кўргинг ҳам келмайди! Шу улфатлар орасида сени асло кўрмай!

Ванечка амаки парво қилмай газета ўқирди.

— Ҳай, сен ҳам бирор нарса десанг-чи, ахир!— унга дағдаға қилди Шура хола.— Ўша қизни деб пичоқбозлик бўлганини айт, унга. Айт!

Ванечка амаки хотинини аста суриб, ўқишни давом эттирди.

— Газетадан нима топдинг, инсофсиз!— бақирди Шура хола.— Бу йигитча жар ёқасида турибди-ю, сен парво ҳам қилмайсан?!

— Тинч қўй, худо ҳақи, жуда бандман!

— Унга бирор сўз айтсанг-чи!

— Мен нима ҳам дейман?— Ванечка амаки газетани бир чеккага қўйиб, менга боқди.

— Айт, унга, пичоқбозлик бўлганмиди?

— Ҳа, бўлганди! Нима бўпти?

— Нима бўптинг нимаси?— Урнидан ирғиб турди Шура хола.— Бу нимага олиб келади?

— Гап шундаки, менинг Шурочкам, Дадуна чиройли қиз, у кўп йигитларга ёқади.

— Шунинг ўзими?— икки қўлини белига тираб туриб олди Шура хола.

— Яна нима бўларди? Чиройли қизни деб ҳар доим ёқалашишади. Сен нима деб ўйловдинг?

— Шура хола, сизни деб ёқалашишмаганми?— гапга аралашдим.

— Ёқалашиш?— хахолаб кулди Ванечка амаки. Уни менга зўрлаб ўтказишган! Қариндош-уруғлари менга икки қоп пул ҳам ваъда қилганди! Тўйдан уч ой ўтгач, уни қайтариб олишларига ўзим уч қоп пул бермоқчи бўлдим, бе, қаёқда, ҳеч унатолмадим-да.

Шура холанинг ранги оқариб кетди.

— Нима дединг? Нима дединг, ярамас! Мени сенига зўрлаб ўтказдиларми?! Вой ярамас-ей. Ахир мен... Ҳа, мен... Мен ахир сени деб бутун қавм-қариндошларимдан

жудо бўлдим. Ахир мендан бошқа ҳеч ким сенга қайрилиб қарамасди-ку! Ҳо, ер юткур, тўнка!

— Бу жазо ҳам оз менга!— уҳ тортди Ванечка амаки,— менга бу ерда кимнинг кўзи учаётган экан? Миланда, ўзимнинг маъшуқам билан айш қилиб яшасам бўлмасмиди! Ажабтовур аёл эди-я, манави тасқарадан ўлса ўлиги ортиқ эди!

Ванечка амаки икки марта асир тушганди: биринчи марта немисларнинг қўлига тушади, немислар уни Италияда америкаликларга қарши жанг қилишга мажбур этади, ўша ерда уни америкаликлар асир олган. Сўнгра у Миланда, ўзининг айтишига қараганда, Люция деган бир бадавлат жонон билан яшаган.

— Ким билан? Ким билан яшардинг? Сен ярамасни бошига ҳам урармиди? Ёки мен сенинг қанақалигингни билмайманми? Ўша кампир сени ўзининг ҳўкизи қатори боқиб юрган-да, англадингми?

Ванечка амаки яна бир марта уҳ тортди-да хонасига кириб кетди.

— Бари бир борадиган бўлдингми?— Шура хола менга ўғирилди.

— Шура холажон, бировни алдаш яхши эмас! Шу бугун, биринчи ва охириги марта рухсат этинг!— ялиниб сўрадим.

— Бўпти. Жўна ҳозироқ, лекин соат тўққизда уйда бўл!

— Мен соат ўнга таклиф этилганман-ку, қандай қилиб тўққизда қайтаман.

— Ўн бирда! Эшитдингми?

— Албатта, Шура хола.

Кеч соат ўнда мен Инесса хоним кошонасига кириб келдим. Уй бекаси менинг келганимга севинмади ҳам, қизиқмади ҳам. Ҳар бир уй эгасига хос жилмайиш билан мени меҳмонхонага кузатди.

Хона мебелларга, атир ҳиди ва тамаки тутунига тўла эди, тамаки чет элдан келтирилгани билиниб турарди. Бурчакларга қўйилган креслоларда мини юбка кийган қизлар ва дакрон костюмли йигитлар бемалол ястаниб ўтиришарди. Мен эшик олдида тўхтадим. Дадуна жим дегандек бармоғини лабига қўйиб, имо билан бўш креслони кўрсатди. Озгин, сочларига оқ тушган йигит кўзларини юмиб, қўлларини шипга кўтариб шеър ўқирди:

Февраль ичи қор ёғарди,
Қор ёғарди...

Мен оёғим учида юриб креслога ўлтирдим.

...Стол узра шам ёнарди,

Шам ёнарди...

Йигит ўқишини тугаллаб, мева ва ичимликлар қўйилган стол олдига борди, коньяк қўйиб ичди-да, унга қойил қолиб ўтирган улфатларга лутфан мийиғида кулиб боқди.

— Яна, яна бирор нима ўқи, Арчил!— дейишди қизлар.

— Бўлди энди!— деди Арчил.

— Бирор кичкинасидан, сендан илтимос қиламан!— деди менинг ёнимда ўтирган қиз ёлвориб.

— Кичкинагинами?

— Ҳа, кичкинагина,— қайтарди қиз, қўлини лабига қўйиб ўпган бўлиб.

Арчил стаканни бўшатди, уни яна тўлдириб, кўтарди, олтинсимон ичимликдан кўзини олмай бошлади:

Печак гул ўраган толлар тагида,
Пана жой топгандик ёмғирдан қочиб.
Бир плаш ташланган икки елкага!
Тураман маҳкам белингдан қучиб.
Янглишдим бу толлар белин чулғаган
Банги ўт гулидир, эмасдир чечак.
Кел, бизга ёпинчоқ ушбу плашни
Тагимизга солай, мисоли тўшак.

Ҳаммалари сипоғина жилмайишди. Арчил стакандаги коньякни дарҳол ичиб, ўтирди.

Мен қарсак чалдим. Ҳаммалари мен томон қайрилишди.

— Дўстлар!— деди танаффусдан фойдаланиб Дадунна.— Бу менинг қўшним Жако, ундан илтифотингизни аяманглар.

Мен ўрнимдан туриб, ҳаммаларига таъзим қилдим.

— У осетинми?— сўради менга боқмай, стол ёнида ўтирган кўкракдор ва қўллари полвон тахлит йигит. Ўрнимдан қўзғалмай қўлини менга чўзди-да, ўзига коньяк қўйиб, ичди.

— Йўқ, грузин,— жавоб берди Дадуна.

— Ундай бўлса, номи нега Жако?

— Унинг фамилияси Жакели. Автандил Жакели. Жако — шунчаки лақаби.

— А-а-а...— деди чўзиб ҳалиги сўлоқмон.

— Энди Мзиядан илтимос қиламиз!— деди кимдир.

— Сўраймиз, илтимос,— дейишди бошқалар.

Мзия менинг миллатим билан қизиқсинган йигит ёнида ўтирган қиз экан. «Аҳмоққа ўхшайди»,— деб ўйладим унга қараб. Қиз ўзини ташвишга тушганга ўхшатиб, сохта паришонлик билан папирос чекарди.

— Мзия, сендан сўраймиз.

— Нима, мendenми?— бошини силкитди у.

— Ҳа, ҳа, азизим, ўқи, «мен нозикман»ингни,— эсига туширди қизлар.

— Эсимда йўқ, худо урсин, эсимда йўқ.

— Эслаб кўр!

У чиндан ҳам эслади:

Мен мулойим, нозик, ёввош қиздирман.

Тайёрман этишга ўзимни қурбон.

Сўрасангиз, қалбим, ҳар бирингизга

Иккиланмасдан «хўп» — дегайман ҳар он.

Ё шарқ, ё ғарбдан шамоллар эсар.

Саломин келтирар тоғу денгизнинг.

Ҳам мени эркалаб, силаб шивирлар:

«Унутгил, унутгил «йўқ» деган сўзни!»

— Вой худойим, қандай мулойим, қандай назокатли!— уҳ тортди менинг ёнимда ўтирган қиз.

Дадуна менинг ёнимга келди, кресломнинг суянчиғига ўтирди-да, елкамга қўлини қўйиб сўради:

Мен индамадим.

— Ёқдими?

— Мен кетдим!— деди бехосдан Арчил ўрнидан туриб.

— Қаерга борасан, тура тур,— ирғиб турди Дадуна.

— Йўқ, чарчадим!— Арчил намойишкорона, хайрлашмасдан чиқиб кетди.

Дадуна унинг кетидан, Мен Дадуна кетидан чиқдим.

— Беорлик ва тентакликка тоқат қилолмайман! Хайр!— деди у ва жўнаб қолди. Лекин у шу он қайтиб келиб, менга қўл чўзди.

— Сиздан кечирим сўрайман!

— Нима деяпсиз, Арчил?

— Кечиринг мени! Хайр!

— Хайр!

Мен хонага қайтдим, стол ёнига келиб, стаканни тўлдириб коньяк қўйдим-да, бирданига ичиб юбордим.

— Оҳо!— деди кимдир ҳайрон бўлиб, мен яна қўйдим — бу гал ярим стакан.

— Кетса кетар, нима бўпти! — деди баралла ҳаммага эшиттириб боя ёнимда ўтирган қиз, — Фолькнер эмиш! Жонга тегди. У ўқиганда биз қимир этмасак тузук, бошқаларни эса ўзи назар-писанд қилмайди. Жако, — у менга мурожаат қилди. — Марҳамат этиб, менга қадаҳ — коньяк билан бир финжон кофе қўйиб берсангиз!

Мен унинг илтимосини бажо келтирдим-да, ўрнимга қайтиб келгач, коньяк таъсир эта бошлаганини сездим. Аввал чаккам қисиб, бошим ғувуллади, кейин қулоқларим шангиллади, бутун аъзойи баданим қизишди, қўлларим увиша бошлади. Аммо ташвишланмадим — аксинча, кўнглим очилиб ўрнимдан турдим-да, стол ёнига бориб, стаканда қолган коньякни тагигача сипқордим.

— Ва, бу ким, Ремаркми? — кимдир хитоб қилди. Мен индамай ўз кресломга ўтирдим.

Ёнимда ўтирган қиз ҳамон Арчилнинг ифвосини қиларди.

— Пастернак шеърларини худди ўзи тўқигандай ўқийди! Ахир озгина бўлса ҳам ҳурмат бўлиши керак! Яна назм билимдони эмиш-а! Менга, масалан, Мзиянинг шеърлари жуда ёқадн! Сизга-чи? — деб тўсатдан сўраб қолди у мендан.

— Арчил яхши йигит, — гапни бошқа ёққа бурдим.

— Уни ким ёмон деяпти?

— Яхши шоир ҳам!

— Унинг қанақа шоирлигини қаёқдан биласиз?

— Агар у Арчил Гигаури бўлса, энг яхши шоир.

Мен Мзияга кўз қиримни ташладим. У бир хил бўлиб кетганди. «Сен ғирт аҳмоққа бу ҳам кам», — кўнглимдан ўтказдим. Шундан кейин қандайдир даҳшатли ҳол юз берди. Хонада одамлар тебранар, ҳамма аста шип томон сузар, яна пастга тушарди. Паҳлавон таҳлит сўлоқмон йигит бамисоли тешилган пуфакка ўхшаб бужмайди, кичрайиб қизил юзли, жажжи қўғирчоққа айланди. Мен қаҳқаҳа уриб кулиб юбордим.

— Сенга нима бўлди? Маст бўлиб қолдингми? — Ёнимга келди Дадуна.

— Йўқ, мен... коньякдан... маст бўлмайман! — аранг дедим мен.

— Нега бўлмаса куляпсан!

— Унга қара... кичкина... кулгили! — сўлоқмонни кўрсатдим.

Сўлоқмон бир нарсани сезгандек, безовта бўлиб креслода ўтирарди. Дадуна шу заҳоти кафти билан оғзимни ёпиб, баланд овозда деди:

— Қизлар, Геладаи янги шеърини ўқиб беришни илтимос киламиз!

— Ўқи, Гела!

— Ўқинёлмайман. Ҳали меъёрига етказилмаган!— Гела ўрнидан турди. У сочи калта қирқилган чиройли йигит эди.

— Биласизми, бу киши ким?— пичирлади ёнимдаги қиз.

— Отингиз нима?— сўрадим мен.

— Меникими? Изида,— жавоб берди у ажабланиб.

— Бундай, қимматли Из...зида, мен уни танимайман!

— Нега, сиз ҳали Гела Вешапидзени эшитмаганми-сиз?!

— Биринчи марта сиздан эшитиб турибман!

— Вой, худо, уят эмасми! Бу шоир бизнинг умидимиз-ку!

— Қимнинг... сизнингми?

— Грузиянинг... халқнинг...

Гела шеър ўқий бошлаганди:

Мажусийлик тумани ичра
Тоғу тошни солиб ларзага,
Босиб-янчиб ҳаммаёқни
Оқ либосли арвоҳ келади.
Ҳам ўтмишнинг, ҳам келажакнинг
Рамзи бўлиб учиб елади...

Коньяк ҳаддидан ошди. Хона қандайдир ваҳшиёна рақсга тушарди. Қандил чайқаларди, сўнг чироқларнинг шуъласи олтин тасмалардек чўзилиб, қизил рояль устига қатор териб тизгинлаб қўйилган филларни отўйиндагидек айлантирарди. Кейин ҳар биримиз филларга миниб қолдик, отўйин тобора тез айланарди. Биринчи филга Дадуна, ундан кейин мен, сўнгра Изида, Мзпда, Гела миниб олгандик. Филлардан бири бўш. Бу эҳтимол Арчилга мўлжаллангандир. Сўнгги, энг кичик филга оёқларини кулгили осилтириб, бизнинг Сўлоқмошимиз минганди.

Гела ўқирди:

Ўткир тирноқларила
Ер куррасин чангаллаб
Асрлараро оша
Учар оппоқ бир лайлак —
Учиб келар тўхтовсиз,
Асрлардан элиб дараклар
Қанот қоқмай Оқ лайлак...

Отўйини тўхтовсиз айланар эди...

Лолалардек тебранар
Болажонлар бошлари.
Эшитаман дув тўкилган
Бообаб нолишларин.

Отўйини айланади, филлар араиғ кўзга чалинади...

Илоҳий кўшиғимни
Дилимдан ҳеч қўймайман.
Менга ҳамроҳ юлдузлар
Жамолига тўймайман.

«Нега алаҳлаяпман?— ўйладим мен.— Ёки бутунлай эсимдан ажрадимми?» Бирданига орага жимлик чўкди. Ҳаммаси асли жойига тушди. Отўйини гойиб бўлди, филлар илгаригидек рояль қопқоғи устида турарди.

Жимлик узоқ давом этди. Ниҳоят улфатларининг бири, ундан кейин бошқаси, сўнгра қолганлари тилга кирди.

— Вой худо, жудаям зўр-а!— деди Изида оҳ тортиб.

— Оҳ, қандай ажойиб!— қувватлади холдор қиз.

— Ким бу?— сўрадим Дадунадан қизни кўрсатиб.

— Вита. Яхши қиз. Санъатни ҳам яхши тушунади. Сенга Гела ёқдимми?

— Грузиянинг истиқболими?

— Кулма, илтимос! Жавоб бер, у сенга ёқдимми?

— Гела бефаҳм ва фирибгар!— жавоб бердим ва овозим одатдагидан баландроқ чиққанини сездим.

— Нима дедингиз?— мен томон ўгирилди Сўлоқмон.

— Унинг номи нима?— энгашиб сўрадим Дадунадан.

— Анзор.— жавоб берди Дадуна.— Жако,— давом этди у илтижо оҳангида,— илтимос қиламан...

— Мен сиздан сўраяпман,— қайтарди Анзор.

— Сизга нима керак ўзи?— жавоб бердим одоб билан. Аттанг, у менга энди кичкина кўринмасди. Бир зумда ўзгарди-я, муттаҳам! Бўйни, қўлларининг йўғонлигини! Уни кресло қандай кўтариб турибдйкан?

— Мен сиздан сўраяпман, нима дедингиз?— Анзор ўрнидан турди.

— Ҳеч нима. Мен ҳеч нима деганим йўқ.

Анзор мағрур жилмайиб, ўтирди.

— Сиз спорт билан шуғулланасизми?— сўрадим мен.

— Ҳа, нима эди?— эсанкиради у.

— Анави, ҳозиргина шеър ўқиган ўртоғингиз сизни ўзи билан ҳамиша етаклаб юрадимми?

Дадуна кулимсиради.

— Хўш, нима бўпти?— сўради Анзор. У бефаҳм ҳеч нимага тушунмади.

— Сизга шеърлар ёқдимми?— сўради мендан Изида. Мен жавоб қайтармадим. Гелани кузатардим. Унинг юзи, важоҳати беҳад жиддийлашганди.

— Кўриниб турибдики, сиз ҳозирги замон адабиётидан хабардор эмасга ўхшайсиз. Айни пайтда оқ шеър ёзиш, яъни қофиясиз ёзиш одат тусига кирган,— деди аччиқланиб холдор қиз.

— Бу гапни менга айтаяпсизми?— сўрадим мен.

— Ҳа, сизга. Сиз Фолкнерни ўқиганмисиз?

— Ўқиганман, Фелкнерин, Хемингуэйни, Қафкани, Стейнбекни ўқиганман. Ҳозир Сартрни ўқияпман.

— Сартр ҳали таржима қилинмаган.

— Аслини ўқияпман.

— Улардан сизга қайсилари ёқади?

— Ҳаммаси.

— Ҳар қалай, қайси бирини афзал кўрасиз?

— Галактионни¹.

— Галактионда ҳам, айтайлик, анча-мунча бемаъни мисралар бор.

— Масалан?

— Мен ҳозир аниқ эслай олмайман... Ҳа, куладиган лавлагини ҳақида. Ушани қандай тушунмоқ керак?

— О, нималар деяпсиз! Ажиб мисралар-ку! Биринчидан, ажойиб аллитерация — «Чархали хархарс», иккинчидан, образни қаранг! Кула-кула қизариб кетган кишини кўз олдингизга келтириб кўринг-а! Лавлагидек қизариб кетди, дейди-ку!

— Сиз шундай деб ўйлайсизми?

— Мен шундай деб ўйламасам ҳам, ўзи шунақа.

— Ҳар ҳолда шеър — колхоз устави эмас-да!

— Нима десангиз ҳам цирк аттракциони эмас! Уша лайлак ер куррасини чангалида қандай кўтариб келишини кўз ўнгингизга келтириб кўринг.

Изида ўнғайсизланиб жилмайди-да, кейин сўради:

— Сиз шеър тўқийсизми?

— Бўлмаса-чи!

— Бизга ўқиб беринг, бўлмаса!

---

¹ Галактион Табидзе — Грузия халқ шоири, академик (1892—1959).

— Хўп бўлади!

Ҳаммалари ажабланиб, кузатишди, мен стол ёнига бориб, стаканни тўлдириб коньяк қўйдим-да, уни олиб жойимга қайтдим.

— Бу шеърни мен болалигимда, саккиз ёшимда ёзганман. Эсимда, биз Қобулетида дам олардик. Жазирама иссиқ эди, денгиз бўйи ҳароратдан жимирилди. Мен онамга шеърни кеча ёзганимни айтиб, ўша жойнинг ўзида ота-онамни қувонтириб ўқиб бердим.

Сайрдан дилим хуш сездим...

Хиёбонлар катта, кенг.

Париж бульварин кезиб

Тўймас кўзларим менинг.

Гигант завод урар бонг

Инграр капитал қули —

Ахир, қачон отар тонг?

Ишчи олар ҳуқуқин?!

Мен ҳам яхши билурман,

Қулар қуллик тузуми.

Энди эрксевар эллар

Мустаҳкамлар кучини.

Нур сочиб қуёш унга

Узар фашист занжирин.

Ишчиларга ҳам унда

Етиб келур бахтли кун.

Ўнгитлар говур-гувур қилишар, қизлар қийқиришарди, мен ҳам қулардим. Дадуна қоринни ушлаб, йиғларди.

— Хўш, ота-оналарингиз нима дейишди?— аранг гапира олди Изида.

— Онам ҳеч нима демадилар, отам мени бир четга, қарағай тагига олиб бориб ўтқизгач, онамга: «Унга қараб юр, қуёшдан сақла, бўлмаса, ишимиз чатоқ!»— дедилар.

Хопада янгитдан кулги кўтарилиб, босилгач:

— Шу ҳам шеърми?— деди менга Анзор.

— Азизим, шеърнинг маъносига етиш учун тош кўтариш етмайди, китоб ўқиш ҳам зарур. Тушунарлими?— жавоб бердим мен.

— Сен қайси райондан келгансан?— сўради Анзор, менга яқинлашиб.

— Чохатаур районидан.

— Мана, айни қайтиб кетадиган вақтнинг келибди!

— Августгача сабр қил. Августда қабул имтиҳонларим

бошланади. Йиқилсам, ўша соатда жўнаб қоламан, йиқилмасам, яна олти йил менга чидаб турасан.

Анзорнинг ранги ўзгарди.

— Дўстингнинг шеърларига келсак, улар жуда, жуда бўш, ҳатто бўшгина эмас, шунчаки галиматъя.

— У нима деганинг?

— Галиматъя. Бу сўз сенга таниш бўлмаса, луғатнинг «Г» ҳарфидан қара: га-ли-матъя.

Сўлоқмон кўзларини пириллатиб, тушунмай тиржайиб турарди. У менинг сўзларимга бирор ўткир жавоб қайтармоқчи бўлиб қийналаётгани афтидан маълум эди. Ниҳоят у жавоб топди:

— Сен ғирт аҳмоқсан!

Ундан бирор яхши жавоб олишни кутмагандим, албатта. Лекин шундай бўлса ҳам, мен бутунлай музлаб кетдим, ҳамон коньяк ушлаб турган қўлларим қалтирарди.

— Нима дединг?— қайтариб сўрадим.

У иккиланиб турди-ю, лекин сўзини қайтарди.

— Сен ғирт аҳмоқсан!

Шунда мен бир фикрга келдим. Стакандаги коньякка тупурдим-да, уни Сўлоқмоннинг юзига сепиб юбордим.

Сўнгра таърифлаб бўлмайдиган ҳодиса юз берди. Хона тўсатдан ярқиллаб кетгандек бўлди. Яна отўйин бошланди, яна ҳамма филларга миниб ўтирарди. Улар орасида фақат мен йўқ эдим. Мен ерда ётиб, қандилнинг тез-тез ёниб, ўчишига ҳайрон бўлардим.

... Шура хола икки кун тинимсиз абжағи чиққан ба-шарамга латта ҳўллаб босди. Шунинг орасида пастга тушиб, кўчани бошига кўтариб, ҳайқирарди:

— Эшикни очинглар, аблаҳлар! Очинглар, акс ҳолда милиция билан синдириб кираман. Муттаҳамлар, чайқовчилар, бузуқи аблаҳлар! Илонхонангизни ёндираман, йўқ қиламан, ифлос фирибгарлар!

Хомерикилар индашмасди. Қаттиқ ғазабга минган Шура хола, айтганини қилишдан қўрқмасди-ю, муҳим бир ҳодиса шаштини қайтарди: жанжалнинг сабабчиси ўзим эдим-да!

Ванечка амаки бетараф эди. Фақат у каравотим ёнидан ўта туриб, ҳар гал мендан сўрарди:

— Наҳотки, бу бир одамнинг иши бўлса?

— Бир одамнинг иши, Ванечка амаки!

— Наҳотки, унинг юзига коньяк сепган бўлсанг?

— Шундай бўлди, Ванечка амаки!

— Олдин стаканга тупириб-а?

— Шундай, Ванечка амаки?

- Бу қилиқни қаёқдан ўргандинг?
- Бир чет эл фильмида кўргандим.
- Бўпти, ҳали ҳам осон қутулибсан, оғайни!
- Нимаси осон, нималар деяпсан?— Шура холанини

фиғони чиқди.

Ванечка амаки менга кўзини қисиб, айёрона кулиб кўйди.

Учинчи кунда, ниҳоят менинг юзим яна аслига келди Шура хола тинчланганди.

Эрталаб қўшнингнинг ўгилчаси уйимизга кўтарилди-да Шура хола уйдан чиқишини пойлаб, менга хат тутқазди «Авто! Агар, мумкин бўлса, соат учда кел, институт олдида кутаман. Дадуна».

Мен сир сақлашга уста одамлардек хатни ютиб юбордим-да, роппа-роса соат иккидаёқ белгиланган жойда ҳозир бўлдим. Чоракам учда Дадуна пайдо бўлди.

— Келасан деб ўйламагандим!

— Салом, Даду!

— Салом, Жако!

— Нима бўлди, Даду?

— Хафа бўлдингми?

— Нега хафа бўларканман.

— Билмасам...

— Ҳаммасига ўзим айбдорман.

— Йўқ!

— Ким, бўлмаса?

— Билмадим... Эҳтимол ҳаммамиз... Бирор жойга бо-райлик.

— Қаерга, Даду?

— Бари бир. Мен сен билан гаплашмоғим керак.

— Кетдик.

Биз таксининг кетига — мен ҳайдовчининг орқасига, Дадуна ёнимга ўтирди.

— Қаёққа?— сўради ҳайдовчи сётчикни бураб.

— Хоҳлаган томонингга!

Ҳайдовчи ҳайрон бўлиб менга боқди.

— Фарқи йўқ, хоҳлаган томонингга қараб юравер,— қайтардим.

— Тушундим! Авлабарга¹ борамиз,— деди у ва машинани жилдирди.

— Нега, Авлабарга дейсан?

— Севишганлар доимо Авлабарга боришади!

¹. Авлабар — Тбилисининг эски шаҳридаги район.

Нега шундай иллишади!— сўради Дадуна.

У ерда тор кўча ва қайрилишлар кўп, улар ҳар бир қайрилишда туртингандек қучоқлашиб олишади. Анг-ладнингларми?

— Хўй, шундай бўлса, Ҳарбий-Грузия кўчасига кетдик!— дедим. Биз бутун йўл бўйи жим бордик. Фақат ҳайдовчи бир марта ўзича деди:

— Светицховели¹ ремонтда... Душанба кунлари Жварига чиқишмайди... Айни пайтда энг яхши жой «Натахтари» ресторани.

— Марҳамат қилиб бизни, Жварига олиб бориб қўй! Ҳайдовчи орқасига қаради. Унинг кўзлари менга салпал танишга ўхшаб кўринди. У шу он олдинга қараб, юришни тезлаштирди.

Дадуна хаёлга ботиб, осмонда сузиб юрган оқ булутларга қараб борар, ўнг қўли бегонаникидек ўриндиққа ташланганди.

Бир дақиқа мен Дадунага қараб турдим, у менга қарамади. Шу пайт мен қўлимни аста унинг қўлига яқинлаштирдим, аммо ушлашга журъат этолмадим: шофёр ойнасида унинг бизга тикилиб, чақнаб турган қора кўзларини кўрдим. Миямга «адабсиз» деган фикр келди. Кутилмаганда, машина ўнгга, Жварига борадиган йўлга кескин қайрилди, шу пайт Дадуна менинг устимга йиқилди. Мен беихтиёр уни қучоқлаб олдим. Дадунанинг юзлари яқин келиб, қийиқ кўзлари шу қадар мулойим боқардики, мен ўзимни тутолмай уни ўпиб олдим. Дадуна кўзларини юмди, лекин шу ондаёқ юмшоқлик билан мени ўзидан четлаштирди.

— Олдинда бунақа бурилишдан яна саккизтаси бор!— деди ҳайдовчи. Шунда мен ойнадан унинг зеҳн солиб турганини яна кўрдим.

— Марҳамат қилиб, олдинга қара-да, ўз ишингни бил!— уришиб ташладим уни.— Тағин машинани ағдариб юборма!

Чиндан ҳам машина менинг сўзимни тасдиқлагандек бирданга чайқалиб кетди-да, йўл четида тўхтади.

— Ҳа, лаънати, яна камераси бўшаб кетди!— Ҳайдовчи машинадан чиқди, жаҳл қилиб, машинанинг олдинги гилдирагини тепиб, тупурди.— Шу бутуннинг ўзида икки

¹ Светицховели — Грузиянинг ўрта аср монументаль иншоотларидан бири (бутхона).

² Жвариге — ибодатхона, қадимий грузин меъморчилигининг ажойиб ёдгорлиги 586—604 йилларда қурилган.

марта ели бўшади. Кечирасизлар, тушиб туришга тўғри келади.

У машинанинг орқасидан асбоблар ва запас ғилдиракни олиб, айбдор кишидек менга боқди.

— Ке, ғилдиракни чиқар, мен янгисига ел бераман,— дедим мен.

-- Ташаккур!

Мен камерага ел бера бошладим, юзгача санаб дам олдим, кейин яна давом этарканман, ичимда: бир, икки уч... деб санадим.

— Тўрт, беш,— тўсатдан кимнингдир овозини эшитиб, унга қарадим. Менинг ёнимда ўн тўрт ёшлар чама-сидаги новча, чиройли, қуюқ патила сочларига кўпдаг бери қайчи тегмаган, иштони ямоқ, қизил чит кўйлакли бола кулиб турарди.

— Салом!— дедим унга.

— Салом!— жавоб берди у қўлини узатиб.

— Кимсан?

— Мераб.

— Қарашиб юборасанми менга, Мераб?

— Албатта!— қувониб кетди бола ва насосни олди.

«Бир, икки, уч,— санай бошлади у,— тўрт, беш. Яна янгитдан,— бир, икки, уч, тўрт, беш...»

— Олти,— дедим мен.

— Беш,— қайтарди у.

— Қаерда турасан?— сўрадим ундан.

— Менми?

— Ҳа, сен?

— Ҳу, уёқда!— у қўли билан Цицамури¹ томонини кўрсатди.

— Онанг борми?

— Бор!

— Отанг-чи?

— Отамми?— қайта сўради у.

— Ҳа, отанг.

— Менинг иккита отам бор.

— Нега иккита?

— Битта отам, яна битта отам бор.

— Тушунмадим.

— Ростом ва Тедо. Катта ота ва отамнинг ўзи.

— Э, ҳа, англадим: бобонг билан отанг-да?

— Ҳа!

— Ўқийсанми?

— Ҳа.

---

¹. Цицамури — қишлоқнинг номи.

— Нечанчи синфда?

— Учтинчида.

— Неча ёшдасан?

— Битта!— бола жилмайди, унинг кўзлари алланечук ялтиради.

Менинг юрагим эзилиб кетди.

— Нега битта дейсан, ўзинг катта боласан-ку?

— Бир, бир!— ўжарлик билан қайтарди.

Бирданига у насосни ташлаб, иштонини кўтариб, «Дато! Дато!» деб ҳайқирганча югуриб кетди.

Сўқмоқдан бир бола бир боғ шох орқалаб келарди. Мераб унинг ёнига югуриб борди-да, шохни олиб, чопганича бизнинг ёнимизга қайтди. Шохни ерга қўйиб, насосни олди.

— Бас!—яқин келиб деди ҳайдовчи,— филдиракни тез ўрнатаман-да, жўнаймиз!

— Мераб, анави бола ким?— сўрадим мен.

— Дато, Нателанинг укаси!— Шу топда боланинг товушида илиқлик пайдо бўлди, кўзларини бир нуқтага қадади.

— Натела ким ўзи?

— Натела — Датонинг опаси.

— Сен Нателани севасанми?

Бола довдираб, бошини қўйи солди. Мен ҳам хижолат тортдим, лекин шундай бўлса ҳам сўрадим:

— Натела қаерда?

— Натела йўқ!— ҳайқирди бола ва яна унинг кўзлари чақнади...

— Ахир, қаерда у?

— Натела кетди?

— Қаёққа?

— Мен биламан, бошқа ҳеч ким билмайди! Мен биламан!

— Ахир, айт, у қаёққа кетди?

— У яширинди! Мен кўзимни юмдим,— бир, икки, уч, тўрт, беш... Кўп санадим. Натела келмади.

— У билан бекинмачоқ ўйнаганмидинглар?

— Ҳа...

— У ҳозир қаерда?

— У энди йўқ. Мен санадим, санай бердим, ҳаммаси чиқди, у— йўқ! Мен Натела қаердалигини биламан, мен уни кўраман, унинг қаердалигини бошқа ҳеч ким билмайди! Мен биламан!

— Мераб,— дедим, баданим жимирлашаётганини сезиб,— ахир ўша Натела қаерга кетди?

— Йўқ, у йўқ! Ишонмайсанми? Мана, ундан сўра!— бақирди у ва яна шох кўтариб келаётган бола томоғ югурди.

Болалар бизга яқинлашди.

— Бор, эшакни еттаклаб кел,— деди бола Мерабга У югуриб кетди.

— Салом, болакай!

— Салом!

— У ким?— сўрадим узоқлашиб кетаётган Мерабни кўрсатиб.

— Мераб.

— Унга нима қилган?

— Мияси шамоллаб қолган...

— Ёши нечада?

— Ун учда. Ўзи — бирдаман дейди.

— Сен нечадасан?

— Ун иккидаман.

— Натела ким бўлади?

— Сиглим.

— Қаерда у?

— Вафот этган. Бундан уч йил муқаддам.

Хўрлигим келганини билдирмаслик учун мен тез бурилдим, машина томон йўл олдим. Шофер сигнал берди. Дадуна лолақизғалдоқ ва мойчечакдан ясалган катта гулдаста кўтариб келди.

— Қара, қандай чиройли!— деди у, гулдастани менга бераркан.

Машина қўзғалди.

Мен машина ойнасидан қараб, Мерабни кўрдим, у оёғини кулгили тираб, қайсарлик қилаётган эшакни жиловидан тортарди.

— Тўхтанг, барака топкур!

Мен машинадан тушиб, Мераб ёнига югурдим.

— Мераб, бу гулларни Нателага олиб бор!

— Нателага?— ҳайрон бўлди Мераб.

— Ҳа, Нателага!

— Бу гулларни нима қилади у?— сўради Мераб.— Хў, ана гулларнинг кўплигини қара, буларнинг ҳаммаси Нателанки!— У шундай деди-да, лолақизғалдоқ, мойчечак ва бўтакўзлар билан яшнаб ётган далани кўрсатди.

— Майли, олиб бор, қизлар гулларни севишади. Ма!— Мен унинг кўлига гулдастани тутқаздим-да, орқага қайтдим.

Ҳайдовчи Дадунага деди:

— Унинг эси паст... Шу ерда туриб олиб, шоферларга имо қилади. Биз албатта тўхтаймиз, ҳар ҳолда одам-

нинг раҳми келади. У ҳеч нима сўрамайди, пул берсак олмайди, тентак бола.

— Кетдик!

Мен қайрилиб қарадим. Мераб гулдастани кўтариб турарди, унинг атрофида лолақизғалдоқ, мойчечак ва бўтақўзлар денгизи чайқаларди.

...Довонга кўтарилиш бошланди. Ҳайдовчи тезликни ўзгартирди, енгил силкинишдан Дадунанинг қўли менинг қўлимга тегди. Мен уни маҳкам ушлаб, иссиқ, юмшоқ кафтини қисдим. У бармоқларини сал қимирлатиб жавоб қилди. Шу пайт мен қизни қучоқлаб, ўзимга тортдим-да, унинг хурпайган сочларига юзимни босдим. Атир, гуллар, пичан ҳидини эслатувчи ажойиб бўйдан ҳушимни йўқотдим. Лабларим унинг жажжи қулоғига кўнди. У денгиз бўйида, офтобда қизиб ётган чиғаноқдек иссиқ эди. У худди чиғаноқдай жаранглар, шувиллар, қандайдир сирли, афсонавий қўшиқ айтарди.

Машина ҳайдовчининг эътибор билан кузатиб турганини сезиб ўнғайсизландим-да, ўзимни ўнглаб олдим.

— Чакадиганингиз борми?— сўради ҳайдовчи.

Мен индамай, унга бир қути сигарета ва гугурт узатдим. У ҳайдовчиларга хос эпчиллик билан, тезликни камайтирмай, папирос чекди, мириқиб тортди-да:

— «Честерфилд»-ку! Қаердан топдингиз?— деди лаззатланиб.

— Уғирлаб оламан!

— Ва! Қаердан ўмарасиз?

— Ўзимнинг амакимникидан-да!

— Ҳа-а-а! Бу ҳам дуруст, бўлмаса Майдонда¹ жуда қиммат туради...

— Ҳа, қиммат...

— Ҳа, эсимга тушди...— Дадунага қараб деди ҳайдовчи,— болага у гул тақдим этган-да,— ўгирилмай у бармоқлари билан кўрсатди,— гул воқеаси эсимга тушди Бундан саккиз йил муқаддам мен ўн ёшда эдим...

— Шундайми?— деди Дадуна кўнгил учун.

— Ҳа, ўн ёшда эдим... Мен ўзим курдман. Онам хаста бўлиб қолганда ёки иш билан банд бўлганда мен ахлат таширдим... Ҳовлида бошқа бир онла турарди... Уларга ёрдамлашардим..

Тўсатдан менинг нафасим тикилди, юрагим қатти ура бошлади.

---

¹ М а й д о н — Тбилисидаги эски бозорнинг номи.

Ойнага қарадим. Ҳайдовчи асабийлашган ҳолда сигаретани чайнади.

— Уша уйда бир бола турарди, менинг тенгдошим. Унинг онаси жуда чиройли эди. Манана хола...

Мен сигарета олиб, тутатдим, шунда уни оғзимда тескари тутиб турганимни фаҳмладим.

— Кейин менинг онам Сора вафот этди.

— Шундайми?— бепарволик билан деди Дадуна.

— Ҳа, ўлиб қолди, бечора онам. Уша куни эрталаб, Манана холам менга ўғлининг кийимларини берди, кейин жуда кўп йиғи-сиғи қилди, сўнг унинг ўғли шу бугунгидек, кўп гул олиб келди.

— Эҳтимол, унга онаси айтгандир,— деди Дадуна.

— Эҳтимол... Яхши бола эди, жуда озода, ҳамиша ёқаси оппоқ юрарди. Кейин унинг ота-онаси ҳалок бўлишди. Бир кунда... Шундан сўнг мен уни кўрмадим. Бобоси қишлоққа олиб кетди дейишди... Билмадим... Агар у инсон бўлса, албатта онасининг қабрини зиёрат қилгани келади, деб ўйладим. Менинг онам ҳам ўша ерга, Вакега дафн этилган. Биз христианмиз, мана ҳочим.— У кўйлаги тугмасини ечиб, катта олтин бутни занжиридан тортиб чиқарди.

— Войбўй, қандай чиройли-я!— хитоб қилди Дадуна.

— Ҳа, яқинда мен қабристонга бордим. Қабристонни супуриб-сидириб турадиган Маро деган аёл, қандайдир бир йиғит келди, деди... Бу ўша бўлса керак, деб ўйлайман. Уни Жако дердим, у эса, мени Олакўз деб чақирарди.

— Қанақа? Сиз уни нима дердингиз?— қизиқсинди Дадуна.

Ҳайдовчи индамади. Ойнада унинг қора, чиройли кўзларини кўрдим. Юрагимда нимадир гупиллаб, гурсиллади.

— Салом, Або!— дедим мен.

* * *

Мана, сенинг Абойнинг топилди, Автандил Жакели. Сен уни қидириб топдингми ёки у сеними? Бунинг аҳамияти йўқ! Сиз бир-бирингизни топдингиз, энг муҳими шу. Сенинг бутун Тбилисидаги болалигинг, сенинг бутун эсдаликларинг у билан боғлиқ эди. Бу хотиралар вақт ўтиши билан эсдан чиқиб бормоқда эди, бутунлай унут бўлмаслиги учун сизлар бир-бирингизни топишингиз керак эди.

Мана энди Або топилди!

Хуш, нега индамайсиз? Тез, тезроқ юрагингизни, қалбингизни очиб солинг, унутилган ўтмиш кунларингиз хотираларини бир-бирингиздан сўранг. Нега унутиларкан? Йўқ! Ахир Або сенинг меҳрибон, чиройли онангни яхши билади-ку, унинг қайноқ, меҳрибон қўллари эсида! Сен ахир қорачадан келган курд аёли Сорани унутдингми? Або балким унинг онаси бировнинг уйи, ҳовлисини супуриб-сидириб юрганини, унинг ўзи ҳам ялапгоёқ ва йиртиқ-ямоқ кийимда бировларнинг суприндисини ташиганини эслашни хоҳламас? Унда нега сен билан учрашишни шунчалар орзу қилганди?

* * *

— Салом, Жако!— деди Або.

Биз Жвари этагида бир-биримизга бақамти туриб, ўнгайсиз жилмаярдик. Кейин у қўлини узатди, мен ҳам узатдим, шундай қўл узатганимизча яқинлашдик. Сўнгра кучоқлашдик, бир-биримизни бағримизга босдик, шунда мен Абонинг:

— Қаерда эдинг, Жако? Қаерда, эдинг Жако? Қаерда эдинг, Жако?..— деб шивирлаётганини эшитдим.

Орадан бир соат ўтди. Сенинг бутун ўн саккиз ёшинг, Авандил Жакели, ва сенинг Абонингнинг шунча ёши мана шу олтмиш минутга жо бўлди, Або сендан онаси тўғрисида суриштирди, шунда нега у сен билан учрашмоқчи бўлганини тушундинг. Сен Абодан ўз онангни суриштирдинг, шунда нега сен у билан учрашмоқчи бўлганини тушунди.

Сизлар ажралгингиз келмай узоқ гаплашиб турдингиз... Бироқ... Абони иш, сени эса — йиғлаб олган Дадуна кутарди. Сўнгра сен қўлингни чўнтакка солдинг, шунда чўнтакдан пул ўрнига дастрўмол олганингни кўриб, Абонинг кўзлари қувончга тўлди.

— Энди, жўнай, икки соатдан кейин сизларни олиб кетгани келаман. Хўпми?— деди Або.

— Йўқ, Або, биз Мцхетага¹ тушамиз, у ердан поезд ёки автобусда кетамиз,— деддинг сен.

— Мен Мцхетага келаман,— деди Або.— Сиз у ерга қачон борасиз?

---

¹ М ц х е т а — Арағви дарёсига қуйиладиган Мткваре (Кура) дарёси ёнидаги шаҳар. Грузиянинг қадимий (Эрамиздан олти аср илгари) пойтахти. Эрамиздан уч аср илгариёқ Мцхета йирик ҳунармандчилик ва савдо маркази бўлган.

— Кераги йўқ, Або, биз ўзимиз етиб оламиз!— дединг сен.

Сўнгра сизлар адрес алмаштирдингиз ва яқин кунларда учрашишга ваъдалашдингиз.

— Яхши қиз экан!— овозини пасайтириб деди Або.

— Дадуна, таниш, Або, болалик чоғларимдан дўстим

— Биладан.. Ҳаммасини биладан.. Онам ҳақи қасам ичаманки, ҳеч қачон шунча йигламагандим..

— Хўп, хайр Жако!

— Хайр, Або!

— Хайр, синглим!

— Хайр!

Або машинани кескин жилдирди. Бир неча метр узоқ лашиб, қўққисдан қаттиқ тормоз берди, машинадан чиқиб, қўлларини баланд кўтарди-да, бир нималар деб бақирди.

Сизлар ҳам қўлингизни баланд кўтариб ҳайқирдингиз

— Хайр Або, кўришгунча хайр!..

* * *

Дадуна билан иккаламиз Жварининг тик қирғоғига қалдирғоч уясидек ёпишган темир панжарали кичкинз айланада туриб, атроф манзарасини томоша қиляпмиз Пастда Мухетанинг чиройли, томи қизил черепица билан ёпилган уйлари, уйчалар, монастырлар, қўнғироқхоналар бутхоналар, қабристонлар, вайроналар кўринади.. Одамлар, тўда-тўда одамлар юришибди. Улар дастлаб шу ердан, баландликдан Мухетани ва Светицховелини томоша қилишади, деворлардан кўчириб олишган парча тошлақ ва қоришмаларни билдирмай, чўнтак ва сумкаларига яширишади, кейин пастга, Мухетага тушиб, у ердан мана шу муъжиза — Жварини томоша қилишади, қотиб қолишади завқланишади, ҳайратга тушишади — ибодатхонанинг чиройига, уни бунёд этган кишиларнинг маҳоратига, уларни боққан ерга, уларнинг буюк жасоратини ёритган осмонга қойил қолишади.

Жвари эса виқор билан тиккайиб, сокин турарди..

— Авто!

— Ҳа?

— Менинг хатимни олгач, нималарни ўйладинг?

— Севиндим.

— Шўнинг ўзими?

— Жуда қувониб кетдим!

— Нимага қувондинг?

— Биласанми, ўзим сенга ёзмоқчи бўлиб тургандим. бирданига сендан ҳат келиб қолди!

— Менга нималар ёзмокчи эдинг?

Мен индамадим.

— Қани, очигини айт-чи!

— Шундай... Умуман, тахминан мана бундай: «Қим-матли Даду, агар сен мендан хафа бўлмасанг, учрашай-лик... Сенинг Жакоинг»... деб ёзмокчи эдим.

— «Менинг Жакоинг»...— Дадуна суюб, меҳрибонлик билан менинг қош-қовогимни силади.— Ҳали ҳам оғри-яптими?

— Йўқ, ўтиб кетди... Мен роса қовуи туширдим-а? Қизлар нима дейишди?

— Ҳечқиси йўқ. Анзорнинг ўзи ҳайвон!

— Йўқ, мен ўзим айбдорман. Уни масхара қилдим. Ҳар ҳолда қизлар нима дейишди?

— Сен қизларга ёқиб қолибсан.

— Йигитлар-чи?

— Йигитлар, сени аблаҳ дейишди!

— Сен нима дединг?— сўрадим мен, Дадунанинг сл-касидан кучиб.

— Ҳа... Қизлар сени чиройли, ақлли йигит экан де-йишди.

— Чиройли дейишдимиз?

— Ҳа, истараси иссиқ экан дейишди... Буни Изида айтди. Сенга Изида ёқдимиз?

— Қайсиси?

— Ўша ҳолдор қиз-да. У сени ёқимтой, ақлли экан деди. Билдингми?— деди Дадуна ва менинг қўлларимни елкасидан олишга жазм этди.

— Сен нима, нима дединг, Даду?— қарийб қичқирдим мен.

— Меними? Мен ҳеч нима дсмадим...— у ерга қаради.

— Йўқ. Менга ростини айт. Айт!

Дадуна қовогини уйиб, менга кўз қирини ташлади-да, жим тура берди. Шу пайт мен уни ўзимга тортиб, лабла-ридан узоқ ва қаттиқ ўпдим. Олдин у беҳосдан ўпганли-гим учун қотиб қолди, кейин менга ёпишди, шунда мен униг иссиқ бадани аста қалтираётганини сездим. Мен бир оз кучогимни бўшатганимда Дадуна шивирла-ди:

— Керак эмас, Авто...

— Нега, Дадуна?

— Керак эмас... Илтимос қиламан...

Мен итоат қилиб, қўлларимни туширдим.

Ҳовли томондан шовқин эшитилди. Шу пайт болохо-нада ўнга яқин эркак ва улар орасида эллик ёшлар ча-маси, баданд бўйли, тўла, бошида битта ҳам туки йўқ

генерал пайдо бўлди. Бу экскурсия генерал шарафига ташкил этилганини билиш қийин эмасди.

— Қани, ёшлар, бир четга чиқинглар-чи!— бизнинг ёнимизга эркаклардан бири келди.— Марҳамат, ўртоқ генерал!

Генерал болохонанинг бир бурчагига яхши жойлашиб олиб, эшитишга ҳозирлик кўрди.

— Жвари!— сўз бошлади экскурсиячи ва монастырь деворига осиб қўйилган мемориал тахтадаги ёзувларни сўз-ма-сўз қайтарди.

Йўталиб олиб, атрофини қуршаб олган одамларга кўз ташлади, кейин савол назари билан генералга қаради, чуқур нафас олди, сўнгра болохона четига яқин келиб, мавзуни чуқурроқ очиб беришга киришди.

У қадим замонларда Армаз тоғи тепасида санам Армаз қандай қаққайиб турганини, Грузия шоҳи Мириан овга чиқиб кўнгил очиб юрган ажиб кунлардан бирида, тўсатдан қуёш тугилгани, муқаддас Нина қандай қилиб мамлакатни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қолгани, ўша кундан бошлаб подшо христиан динига киргани, бизнинг кунимизда эса олим, астрономлар подшоҳнинг янглишганини очиқ-ойдин исбот қилиб беришгани, чунки шу кун табнат қонунига кўра қуёш тутилши муқаррарлиги ва бу воқеада санам Армазнинг гуноҳи йўқлиги, қуёш Мирнани ва унинг халқини абэдий ташлаб кетмаганлигида христиан худосининг хизмати йўқлиги, башарти Мириан хатога йўл қўймаганида биз юзтадан бўлмаса ҳам, ўнтадан хотин олиб шоду хуррам яшашимизни, чунки, мажусийларнинг одати шундай эканини гапириб берди.

Сўнгра у Мцхетадан Ҳиндистонга буюк савдо-сотик йўли бўлганлиги, олтин ва кумуш, газламалар ҳамда дур ортган карвонлар, Грузияга шарқдан келган Шарқ маданияти, шунингдек, ғарбдан тарқалган Ғарб маданияти ҳақида, ниҳоят маҳаллий маданият билан эллин, хет, араб маданияти қўшилиб, ҳозирги христиан маданиятининг нодир ёдгорлиги Жвари бунёдга келгани тўғрисида ҳикоя қилиб берди.

— Шу нақл этилган, мавжудлиги шубҳасиз бўлган, ўрганилган ва илмий исботланганлардан Грузия жаҳон маданиятининг қадимий ўчоқларидан бири бўлган деган хулоса чиқара оламиз.

Экскурсиячи ўзининг оташин нутқини тугатди, катта оқ рўмол билан пешонасидаги терини артди-да, генералга тикилиб боқди. Биз ҳаммамиз унинг нима дейишини кутардик.

Генерал кўз олдида ястаниб ётган теварак-атрофга яна бир бор диққат билан қаради-да;

— Ҳа, ҳа-а... Кузатишга боп жой экан!..— дедди.

Экскурсиячининг ранги оқариб кетди.

Дадуна пиқ этиб кулиб юборди.

Бир қўлим билан оғзини ёпиб, иккинчи қўлим билан Дадунани суяганимча ҳовлига чопиб чиқдик.

* * *

Ҳавода янги ўрилган ўтларнинг хушбўй ҳиди анқир эди. Биз катта ғарам остида қимир этмай ётардик, шунчалик жим ётардикки, ҳатто беданалар ҳайиқмай атрофимизда юрар, пичанда уймалашар, чиройли бошларини ғалати қимирлатишар ва ўзларининг тилларида чуғурлашиб ниманидир қизгин баҳслашишарди.

Қуёш аста бота бошлади. Кўкаламзор тоғлар кўкимтир тусга кирди. Шамол қуруқ пичанларни шитирлатади. Яна бир оздан кейин қоронғи босади. Беданалар ҳам жим бўлишади. Атрофни тинчлик ва осойишталик босади...

Мен ирғиб ўрнимдан қўзғалдим.

— Нима бўлди?— кўзларини очди Дадуна.

— Ҳеч нима, чакким келди.

Мен папирос чекиб, осмонга қараб ётдим, бошимни Дадунанинг узайтирилган қўли устига қўйдим. Унинг қўли иссиқ.

Мен ўгирилиб уни ўпдим.

— Кетсак ҳам бўлар?— деди Дадуна.

— Вақт ҳам бўлди,— унинг фикрига қўшилдим.

— Қўлингни бер!

Мен унинг узатган қўлидан ушлаб, куч билан ердач турғаздим. Унинг елкаси, сочларига ўт ва хашаклар ёпишган эди.

— Қоқиб ташла!— Дадуна менга орқасини ўгирди.

Мен анча вақт унинг чиройли қомати ва таранг сонларини завқ билан силадим. Ниҳоят у менинг ҳийламанни фаҳмлаб, ўгирилди-да, кўкрагимдан итариб юборди. Мен хохолаб хашак устига қулаб тушдим. Дадуна хандон уриб кулиб юборди. Мен ирғиб туриб, унга ташландим. У эпчиллик билан бурилиб, ғарам орқасига яширинди.

— Ку-ку!— товуш берди у.

Биз болаларга ўхшаб, қувониб, кулишиб анча маҳал ғарам атрофида қувлашиб юрдик. Шу пайт ғарам тагидан энгил тутун чиққанини сезиб қолдим, шу ондаёқ ғарам ёна бошлади.

Уйиндан ўт чиқди! Менинг сигаретим ғарамга тушган бўлса керак.

Бир зумда қуп-қуруқ пичан ловиллаб ёна бошладди. Энди бутун пичан ғарами ловиллаб ёнарди. Катта аланга ўйнар, буралар, дам бир лаҳза ўчиб, дам янги куч билан ловиллаб, чарсиллаб осмонга кўтариларди.

Дадуна қўлларини баланд кўтариб, аланганинг сеҳрли рақсига маҳлиё бўлиб турарди. Сўнг у туфлисини ечиб, сочларини ёйиб, аланганинг қандайдир ғалати, ибтидоий ёввойи ўйинига айлана кетди.

— Даду!— қичқирдим унга,— бу ердан қочайлик!

У ҳатто менга боқмади ҳам. Кўзларини катта-катта очиб, лабларини маҳкам юмиб, бутун гавдаси билан тебраниб, ёниб турган ғарам атрофида енгил айланарди, унинг рақсида шундай ибтидоийлик ва табиийлик бэр эдики, буни кўриб, мени беихтиёр ваҳима босди.

— Дадуна! Тез бўл! Кетиш керак!

Бироқ у мени эшитмасди.

Қаердандир, яқин орадан ҳайқирган овоз эшитилди:

— Ҳо, ҳо! Ким бор у ерда, бўйнинг узилгур!

Қоронғуда паншаха кўтарган икки кишининг соясини кўрдим.

— Қочайлик, қоча қолайлик, Дадуна!— Мен унинг қўлидан тутдим.

— Қўйиб юбор!

— Эси паст, улар бизни ўлдиришади-ку!

— Қаердасизлар, итдан тарқаганлар! Э-эй-ҳей!

— Даду тушунсанг-чи, улар билан ҳазиллашиб бўлмайди! Қочайлик!

Биз Жварига қараб қочдик.

— Югур, Тедо, олдидан тўс! Ҳеч қаёққа кетишолмайди!

Биз монастирга кириб, яшириниб олдик.

— Улар қаерга ғойиб бўлишди экан-а?— ҳовлидан овоз эшитилди.

— Мен қаердан билай!

Биз қоронғида қоқилиб, бир илож қилиб, эшикка етиб олдик, болохонага чиқдик, у ердан пастки ҳужрага кириб, пусиб ўтирдик.

— Қирайлик!— биринчи одамнинг овозини эшитдим.

— Қаерга кирамиз?— сўради иккинчиси.

— Анови ерга. Қўрқасанми?

— Яна нима дейсан?

— Эй!— бақирди биринчиси.

— Улар бу ерда эмас!— деди иккинчиси.

— Э-эй!..— акс-садо эшитилди.

— Ау-у-у!— тўсатдан товуш берди Дадуна.

— Э!— ҳовлидан қўрққан овоз келди.

— Ау-у-у!— қайтарди Дадуна.

— Эшитдингми ёки менга шундай туюлдими?— сўради биринчиси.

— Шайтон урсин уларни! Бу ердан кетайлик!— жавоб берди иккинчиси.

— Ау-у-у!— қайтарди Дадуна.

— Эшитяпсанми?! Эй, ким бор у ерда!? Тез чиқ, бўёққа, бўлмаса...— биринчисининг қалтираган овози эшитилди.

— Қўйсанг-чи, у ерда ҳеч ким йўқ!— илтимос қилди иккинчиси.

— Ау-у-у!— ниҳоят ҳаддидан ошди Дадуна.

— Ана! Эшитдингми?!— деди биринчиси.

— Бу ердан кетайлик, худо ҳаққи! Улар билан адибади айтишиб ўтирагимизми? Кетдик!

Хавф-хатардан қутулганимизга ишонгач, мен қўрқувга тушган ғарам эгаларини мазах қилмоқчи бўлдим.

— Ау-у-у!— деб бақирдим.

— Қўлимизга тушсангиз, кўрсатиб қўямиз...— ҳовли томондан овоз эшитилди.

...Биз қиямаликдан пастга тушиб, Арагвининг Мтквари дарёсига қуйиладиган жойига чиқдик. Сувда қозиққа боғлаб қўйилган қайиқ чайқалиб турарди.

— Эй, бу ерда бирор кимса борми?— қичқирдим.

— Нега бақирасан!— ўтлар орасидан бир йигит чиқди.

— Ўтказиб қўй, бизни!

Йигит қайиқ билан куйманиб, менга бўш консерва банка узатди.

— Ушла! Сувини сеп!

— Ўзинг нима қиласан?

— Мен сизларни ўтказиб қўяман, англадингми? Утиринглар?

Дарёнинг нариги қирғоғига чиқиб олиб, йигитчага раҳмат айтдик. Мен унинг қўлига бир сўм тутқаздим.

— Яна бир сўм!— талаб қилди у.

— О-ҳо, бир томонга икки сўм! Нима, бунинг крейсер-мидйи?

— Крейсер,— деди йигитча,— мен унинг капитаниман. Агар қиммат десанг, сизларни қайтариб ўтказиб қўйишим мумкин. Икки томонга бўлади-қўяди!

Капитаннинг таклифи бизга тўғри келмасди. Мен яна бир сўм бердим.

— Оқ йўл!

Соат ўнда қатнайдиған поезд одам билан лиқ тўла эди. Биз қийинчилик билан дераза ёнига жойлашиб олдик. Жвари қаршисидан ўтаётганда мен баландга қарадим. Атрофидан прожекторлар билан ёритилган Жвари худди ҳавода осилиб тургандай кўринарди.

— Даду, қара! Қандай гўзал!

Дадуна елкамга бошини қўйиб мириқиб ухларди.

* * *

Эрта тонгда мени Ванечка амаки уйғотди.

— Тур, сени ҳарбий комиссариат чақирибди. Мана чақириқ қоғози. «Ҳарбий хизматга чақирилувчи Жакели. Сиз 18 июль соат 9 да Тбилиси шаҳар Биринчи май райони ҳарбий комиссарлигига келишингиз шарт. Келмай қолган тақдирда...» ва ҳоказо. Шура бозорга кетди. Менга сен билан ҳарбий комиссарликка боришни топширди. «Агар,— деди у,— болани ҳарбий хизматга олишгудай бўлса, уйга қайтиб келмасанг ҳам бўлади!» Уни қара-я! Тур ўрнингдан.

— Нима дейсиз, Ванечка амаки, мени нега чақиришган экан-а?

— Ҳа, сенга айтиш ёдимдан кўтарилибди! Янги мовут шинел ва хром этик олишганмиш, ўшаларни сенга ўхшаш ишёқмас ёшларга бепул беришмоқчи бўлишибди. Қийиниб оласан!

Орадан ярим соат ўтгач, биз ҳарбий комиссарликка етиб келдик.

— Қани, кир ўзинг, мен шу ерда кутиб тураман.

Ҳовли менинг ёшимдаги йигитлар билан тўла эди. «Э, ҳазилга ўхшамайди»,— ўйладим мен.

— Мана бу чақириқ қоғози билан кимга мурожаат қилсам бўлади?— дастлаб дуч келган бир йигитдан сўрадим.

— Аввал уёққа, кейин буёққа!— тушунтирди у.

— Нима?

— Шундай. У ерда рўйхатга олишади, анови жойда — комиссия.

— Ҳарбийга олишадими?

— Олишади. Мени-ку олишмайди, оқ билетим бор.

Сиртдан билиб бўлмас экан-да! Йигитнинг елкалари бир қулоч, юзи кепчикдек-ку, оқ билет олибди-я! Бечора йигит!

Рўйхатдан тезда ўтдим. Орадан ўн беш минут ўтгач, мени комиссияга чақиришди.

— Ечин!

Ечиндим.

— Яна!

Яна ечиндим.

— Бутунлай, бутунлай! Сен билан имиллаб ўтиришга вақтим йўқ!— бақирди комиссия раиси.

Мен қипяланғоч ечиниб, бир бурчакда уялиб турдим.

— Оғзингни оч!

— Кўзингни оч!

— Нафас ол!

— Нафас олма!

— Қўлларингни кўтар!

Сўнгра болға билан тиззаларимга уришди, қорнимни гижимлаб кўришди, бутун аъзойи баданимни дукилла-тиб уриб чиқишди. Ниҳоят тарозида тортишди.

— Қанча?— сўради раис.

— Эллик тўққиз!

— Нима, қариндош-уруғларинг, яқин кишиларинг йўқми?

— Бор.

— Қаерда?

— Ташқарида, ҳовлида.

— Фамилиянг?

— Жакели.

— Йўғ-е! Гурияликмисан?

— Шундай.

— Қайси қишлоқдан?

— Букисцихедан.

— Йўғ-е! «Одесса»¹ сизларда етиштириладими?

— Шундай.

— Йўғ-е! Ҳозир муздек «Одесса»-ю, қоврилган сон гушти бўлса эди-я?

— О!

— Уёққа бор! Бўйи!— қичқирди у.

— Бир метру олтмиш тўққиз.

— Бир метру етмиш деб ёзиб қўй!

— Ташаккур сизга!— таъзим қилдим мен.

— Арзимаиди. Биласанми, мен ҳам гурияликман — Таварткиладзе. Хоҳласанг, биру етмиш бир деб ёзиб қўямиз?

— Раҳмат, овора бўлманг!

— Ихтиёр ўзингда... Қани ҳозир, «Одесса» бўлсайди-я?

— Қани эди!

---

¹. «Одесса» — узумнинг бир тури.

- Балки, армия хизматига боришга қўрқарсан?
- Йўғ-е, нима деяпсиз!
- Уйлаб кўр, яширма!
- Гапим рост.
- Демак, оғирлигинг эллик тўққиз? Балки тўла олтмиш, деб ёзиб қўя қолайлик?
- Ихтиёр ўзингизда, муҳтарам!
- Мен полковникман!
- Ихтиёр ўзингизда, ўртоқ полковник!
- Демак, Жакели Автандил...
- Гаврилович!— қўшиб қўйдим.
- Йўғ-е! У қайси Гавриил? Қаерда ишлайди? Марнеул шарбат заводидами?
- Йўқ, отам врач эдилар.
- Йўғ-е! У ҳозир қаерда?
- Вафот этганлар?
- О-о-о! Ёмон бўпти!— полковник хаёл суриб қолди. Кейин секретарь аёлга қараб деди:— Ёз: Жакели Автандил Гаврилович, оғирлиги олтмиш бир, бўйи бир метру етмиш бир сантиметр, ҳарбий хизматга яроқли! Ёздингми?
- Ёздим, Михаил Захарович!
- Энди, уйингга югур! Эртага эрталаб соат худди еттида, котелок, крушка ва икки кунлик озиқ-овқат билан Навтлуг вокзалига етиб келасан. Қани жўна!
- Катта раҳмат.
- Арзимайди!— кулимсираб деди полковник. Тўсатдан у менинг елкамдан қучоқлаб секин қўшиб қўйди:— Бора қол, ўғлим! Соғ бўл!
- ...Ванечка амаки мени кўчада кутарди.
- Хўш, нима бўлди?— сўради у.
- Эртага эрталаб роппа-роса соат еттида Навтлуг вокзалида бўлишим керак!
- Ванечка амакининг ранги ўчди, киприклари кулгили пириллади. Кейин индамай қўлимдан етаклади. «Салхино» ресторанига етиб боргач, у қадамини секинлаштирди, чўнтақларини тинтиб кўрди-да, сўнг ресторанга дадил йўл олди.
- Биз тош печка ёнидаги кичикроқ стол атрофига ўтирдик.
- Салом, Ванечка!
- Официант стол устидаги нон ушоқларини сидириб олди, гулни туваги билан олиб қўйди-да, савол назари билан боқди.
- Иккита саккиз рақамли¹, иккита кабоб, зудлик билан, Архип!— деди Ванечка амаки.

¹ 8 рақамли вино.

Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас официант закуска билан вино келтирди.

— Яна бирор нарса керакми, Ванечка?

— Ҳеч нима.

Ванечка амаки винодан менга, сўнг ўзига қўйди-да, стаканни анча вақт қўлида айлантириб, ниҳоят:

— Нима дейсан, комиссар ҳузурига кириб, сенинг етим эканлигингни, ўқимоқчилигингни, яна бирор важ-корсон айтганимизда бўлармиди?— деди.

— Ҳеч нима ёрдам бермасди...

— Ҳа! Бобонгнинг сендан бошқа ҳеч кими йўқлигини айтсак, а? Ҳатто Николай даврида ҳам ёлғиз ўғилни армияга олишмаган...

— Нима деяпсиз, Ванечка амаки! Николай даврида армияда йигирма беш йил хизмат қилишган! Ҳозир-чи? Икки йилгина холос!

— Шундайку-я. Бобонгга нима деймиз?

— Бобомга айтасизки... Унга нима ҳам деса бўлади?!

Чиндан ҳам бобомга нима дейиш керак? Армияга чақирилганимга хурсандман, дейманми? Медицинага яна имтиҳон топширгандан кўра, дунёнинг нариги чеккасига борганим яхши дейми? Ахир нима бўпти ўзи? Армияда ҳеч ким хизмат қилмаганми?

— Бобомга набиранг армиядан генерал бўлиб қайтади, ўшанда уни хоҳлаган институтга имтиҳонсиз қабул қилишади, деб айтарсиз!

— Бўпти, шундай деб айтаман,— қўлини силтади Ванечка амаки.— Шура-чи! Сен уни унутдингми?

Ҳа, Шура холани эсдан чиқариб бўлмасди. Шура хола ҳеч нимани билишни, ҳеч кимга қулоқ солишни хоҳламайди, у, аминки, мен бошқаларга ўхшаган эмас, мен — Гавриил Жакели, шунинг учун ҳамма институтларнинг эшиклари менга ланг очик бўлиши, Совет Иттифоқида мавжуд барча енгилликлар берилиши керак! Армияга? Армияга йўл бўлсин? Мен нега армияга борар эканман? Ҳаётда ҳали ҳеч нарсани кўрмаган «бола» армияда нима қилади! Бекорларни айтибди. У ҳеч қаёққа бормади, деб туриб олади.

— Ванечка амаки, Шура холага мени ихтиёрий равишда ёзилди, деб айта қолинг.

Ванечка амаки бир оз ўйланиб турди-да, сўнг истехзо билан кулимсиради:

— Қирқ биринчи йилда мен чиндан ҳам ихтиёрий равишда урушга кетгандим, у ҳатто шунга ҳам ишонмайди. Келиб-келиб энди у сенинг баҳонангга ишонармиди! Ке, қўй!— у қўлини умидсиз силтади. Қани, ичайлик!

— Ванечкажон, негадир, бугун сен менга ёқмай турибсан!— деди официант стол устига кабоб солинган тарелка қўяркан.

— Кайф қилиб қолдим, Архип... Яна бир жуфт вино келтир!— Ванечка амаки стаканларни яна тўлдирди.

— Худо инсонларга беҳад синовлар яратган, азизим Автандил,— гап бошлади Ванечка амаки.— Менга шулардан иккитаси маълум: армия ва қамоқ... Армияда қўрқоқлик қилсанг — ўлим! Уртоғингга панд бериб, хиёнат қилсанг — ўлим! Мен «армия» деяпман, яъни урушни кўзда тутяпман... Қирқ иккинчи йилда бизнинг дивизиямиз Ростов яқинида қуршовда қолди. Эплаган одам қуршовдан қутулиб чиқди, эплотмаган асирга тушди... Бизни, уч юзга яқин кишини ўтинхона олдида икки қатор сафга тишишти.

— Яҳудий — олдинга!..— буйруқ берди немис офицери. Орамизда яҳудийлардан икки киши бор эди. Улар олдинга чиқишди.

— Энди коммунист чиқади!

Ҳеч кимса ўрнидан қўзғалмади. Офицер, шошилмай, парабеллум¹ни кафтларига уриб ўйнади.

— Нима! Рус армияси коммунист йўқ?— сўради у.

Биринчи командиримиз — старший лейтенант Қозлов олдинга чиқди. Ундан кейин бошқалар — ўттиз бир киши чиқди. Булар орасида Бухути Авалиани ҳам бор эди, у менинг дўстим, одамохун, жуда келишган, паҳлавон тахлит, болалардек содда йигит эди. Бухутининг уч ўғли бўлиб, уларни қаттиқ севарди... Мени ўз инисидек яхши кўрар, бурда нони қолган бўлса ҳам мен билан баҳам кўрарди. Тунда шинелини устимга ёпиб қўярди...

Ўттиз уч коммунист — ўша икки яҳудий ҳам партия аъзоси эди, рўпарамизда саф тортиб туришарди. Бухути менга боқиб, меҳрибонона жилмаярди... Шунда мен жуда уялиб кетдим... сафдан чиқиб, Бухутининг ёнига бориб турдим.

— Ақлингдан оздингми?!— шивирлади Бухути грузинчалаб.— Тез кет, бу ердан!— шундай деб у мени итарди.— Кет, вақт ғаниматда!

Мен рози бўлмай бош чайқадим. Қўрққанымдан қалт-қалт титтардим — шу аблаҳ қалтирашни асло тўхтатолмасдим... Биласанми, мен қўрқардим. Улимдан қўрқардим! Аммо кета олмасдим!

---

¹ Парабеллум — бир хил автомат тўппонча.

Офицер нималарни гапирар, мен унинг оғиз очганини ва қўл силтаганини кўрардим-у, лекин овозини эшитмасдим... Кейин рўпарамизда автомат кўтарган немис солдатлари пайдо бўлди. Бизникилардан олти киши чидай олмай, ерга ўтириб, қўллари билан юзларини беркитди. Қолган йигитлар ўзларини эркин тутиб, душман кўзига мағрур боқиб турардилар...— Ванечка амаки винони ичиб тугатди-да, қуруқшаган лабларини ялади.— Шу пайт Бухути сафдан чиқиб, офицерга яқинлашди. Офицер шошиб, парабеллумни кўтарди.

— У алдаяпти, коммунист эмас!— деди баланд овозда Бухути мени кўрсатиб. Офицер аста бошини бурди, ҳайрон бўлиб менга кўз ташлади, шошилмай ёнимга яқинлашди.

— Сеники коммунист эмас?

Мен индамай, бошимни қуйи солдим... «Утираман — ўйладим.— Тўппа-тўғри лойга ўтириб оламан. Кейин нима бўлса бўлар... Бошқа тоқат қилолмайман... Улдирса ўлдира қолсин, шу азоб-уқубатдан қутулсам бас...»

Офицер тўппончасининг учи билан бошимни кўтарди.

— Мандат!— деди у чап кафтини узатиб.

Мен чўнтакларимни ахтара бошладим, бу ҳол аллавақтга чўзилди, чунки менинг партия билетим йўқ эди, бўлиши ҳам мумкин эмасди. Шунда мен офицерни алдаганимни у фаҳмлади. Чаккамга қаттиқ урганидан мен ағдарилиб тушдим ва ҳушимдан кетдим.

Мен ўликлар орасида ҳушимга келдим. Менинг ўттиз уч ўртоғим дабдала бўлиб қонга беланиб, юзларида алам, ҳайронлик даҳшати акс этиб ётардилар.

Ванечка амаки сукут сақлаб, винога қўл чўзди. Унинг қўли қалтирарди. У стаканни қўйиб, сигаретасини олди-да, бир илож қилиб чекди.

— Кейин нима бўлди?— сўрадим.

— Кейин... Кейин энг даҳшатли воқеа юз берди... Ҳеч ким ишонмайдиган воқеа, башарти ишонса ҳам тушунмайдиган воқеа юз берди...

— Нима, нима бўлди, Ванечка амаки?!

— Менинг кўзим Бухутига тушди... У боши ёнига қайрилган ҳолда чалқанча тушиб ётарди... У чормих қилиб ёғочга қоқилган Исога ўхшарди... Унинг чап кўкраги тагида қон қотиб қолган, қонга беланган бир парча кўйлагини ўнг кўлида ушлаб ётарди... Мен эмаклаб унинг ёнига бордим... Кўкрагига бошимни қўйиб, йиғлаб юбордим. Хурсанд бўлганимдан йиғладим... Сен буни англай оласанми?.. Мен ғам-аламдан ва хурсанд бўлганимдан йиғладим. Атрофда тилка-пора қилинган ўттиз уч дўстимнинг жасади ётарди. Мен эса тирик, тирик эдим! Мен на-

фас олишим, қуёшни кўришим, ҳаракат қилишим, йиғлашим мумкин эди!.. Мен тирик қолганимдан, ғам ва шодликдан йиғлардим!..

Ванечка амаки ҳақ гап айтди: бундай ҳолни тушуниш қийин эди...

— Уруш тамом бўлгунча мен асирда эдим... Икки марта қочдим. Тутиб олишди. Қиздирилган темирни икки марта елкамга свастика қилиб босишди... Кейин қайтиб келдим, Миландан қайтдим... Ўзимизникилар мен бахтсиз, азоб-уқубатлар чеккан кишини ардоқлаб, бағриларига олишади, кийинтиришади, овқатлантиришади, деб ўйлагандим...—Ванечка амаки ғамгин кулимсиради.—Майли, ўтган ишга салавот... Ке, ичайлик! Сен учун, сенинг армиядаги хизматинг учун! Эсингда тут, азизим Автандил, армияда хизмат қилиш — бу бир умрлик имтиҳон! Дадил бўл, мард бўл! Қандай ҳодиса юз бермасин, ҳар қанча қийин бўлса ҳам, доимо инсон бўл! Шунни билиб қўйки, инсоннинг қадри-қиммати қабр устига ўрнатилган ёдгорликнинг баҳосига қараб эмас, балки мана шу гуноҳкорлар макони ер юзида яшаган ҳаёти билан ўлчанади... Ҳалол бўл. Одам ўзи учун яхши ҳаёт кечириши қийин эмас, ишон менга! Одам бўлиш қийинроқ... Бечора Шурамнинг алмаштириб киядиган кўйлаги йўқ, у ёмғирда қолса борми — нима кийишини билмайди... Мен ишлайдиган АТҚ директори рафиқасининг қора кузан мўйнасидан иккита поча-пўстини бор. Яқинда уйига ўғри тушди. Ярим миллион сўмлик лаш-лушини: пўстинлару узугу билагузукларининг ҳаммасини милиция топди. Улар эса ўз молларидан тонишди. Қўрқишди... Бизнинг орамизда бир асир бор эди. Овқатни яширарди. Тунда, биз ухлаб ётганимизда ўрнидан туриб, якка ўзи, бизга билдирмай ерди...

— Нима бўпти?

— Ҳеч нима... Қирқ еттинчи йилда ичбуруғдан ўлди. Сен қўрқма. Худога шукур, ҳозир жаҳон тинч... Армия — аъло мактаб. Кўпни кўрасан, кўп нарсани биласан... Қани, сенинг соғлигингга, болажон! Ич!

— Сенга ҳам соғлиқ тилайман, Ванечка амаки! Мен... онам ҳақи қасам ичаман... Сени беҳад севаман... Ва мен...

— Бўлди. Биламан... Архип! — бақирди Ванечка амаки.— Ҳисоб-китоб қил!

* * *

Тунги соат ўн иккиларда ёлғиз ўзим маст ҳолда уйга қайтдим. Соатсоз будкаси устида каттакон электр чиро-

ғи ёниб турарди. Рубеннинг ўзи ёғоч скамейкада тасбех ўгириб ўтирарди.

— Рубен амакига, Грузия соатсозлари дохийисига оташин салом!

Рубен чўнтагидан соатини олди, кумуш қопқоғини очди, рақамларига тикилди, сўнг қўлоғига тутди, кейин уни бир-икки марта тиззасига урди, яна қўлоғига тутди, яна рақамларига қаради, шундан кейингина менга жавоб берди:

— Салом! Йигитча, ярим кечагача сайр этадиган бўлиб қолдинг! Соқчига ўхшайсан-а!

— Мен соқчиман-да, Рубен амаки. Эртага армияга жўнайман. Энди солдатман! Ура-а-а!— бақирдим мен.

— Э, э, уятинг борми! Одамлар ухлаб ётишибди. Қани, мен билан ўтир!

Мен мамнуният билан скамейкага ўтирдим. Уйга киргим келмасди. Гапиргим, шовқин солгим, ҳазиллашгим келарди...

— «Оҳ, тўлиной, ой жоним, севгидан ёнар жоним! Шафқат қилгин сен менга-а-а!»— ашулани барала қўйдим.

— Жим бўл, жинни, одамларни уйғотворасан! Биласанми, бугун шу ерда нима бўлганини? Цирк, чинакам цирк бўлди!

— Қанақа цирк? Нималар деясан, Рубен амаки?

— Ва-а-а, эшитмадингми? Яқинда иккинчи қаватдаги Девдарианларнинг мол-мулкларини об-э-э-хэ-эс мусодара қилганди, бундан хабаринг борми? Мана, бугун мол-мулк—барини олиб кетишга келишди! Девдарианнинг хотини Маро шундай айўҳаннос солди-ки! «Бу,— деди у,— ўғирлик! Қаерда — ҳаққоният! Буюмлар,— деди,— менки, эрим,— деди,— ҳатто уйга бир тийин ҳам олиб келмасди!» Қўшнилardan, моллар уникилигига гувоҳлик беришни сўради. Маълумки, қўшнилари: кимлар у билан яқин бўлса, «ҳа» дейишди, кимки унга чап бўлса, «йўқ» дейишди! Охирида Пело хола ҳамма ишни бузди: «Жазангизни тортинг,— деди у,— сиз муттаҳамлар!» Шу пайт Маро унга ёпишиб, кампирни кўчада судрай бошлади. Пело хола чинқириб, қўшнилари гувоҳликка чақирди: «Мен,— деди у,— бу товламачини қамоқхонада чиритаман, унинг,— деди,— мени қандай урганини кўрдинглар-а?!» Пело билан иноқ қўшнилари «кўрдик» дейишди, ноиноқлари: «Ҳеч нимани кўрмадик», дейишди. Утган йили жўжасини Пело хола-нинг мушуги қўноғидан олиб қочган аёл бутун ҳовлига жар солиб: «Сен,— деди,— ундан кўра қизингга қара, тўртинчи марта аборт қилдирди, бузуқ!» деди.

— Қанақа аборт!— аччигим чиқди,— бусиз ҳам грузинлар кам-ку!

— Аборт ман этилмаган,— тинчлантирди мени Рубен.— Гап унинг бола кимдан бўлганини билмаслиги да..

— Барн бир!— бўш келмадим.— Агар бизнинг аждодларимиз Тамар¹ замонида шундай иш туттиганда, би-саккиз миллион бўлмас эдик.

— Сен ҳақлисан, ҳақлисан, лекин худо ҳаққи, фақа бақирма!— кучоқлади мени Рубен.

— Грузия учуи!— ҳайқирдим мен.— Яшасин, Грузия

— Айтганинг келсин, бора қол, дамигни ол! Аллавақ бўлди!— у соатига қаради.

— Соат неча бўлди?

— Қим билади! Соат бирми, иккими...

— Сен қанақа соатсоз бўлдинг! Витринамда юзтача си осилиб турибди, ҳеч бўлмаса ўшаларга қара!

— Эҳ, улар ишлаганда, витринамда осилиб турмасди. Сен бу ерда эрталабгача ўтирмоқчимсан? Вой, ёшлар ей!.. Кеча анови шайтон қиз тунги соат бирларда пайд бўлди..

— Ким, Дадунами?

— Ушанинг ўзи..

Эшитяпсанми, Автадил Жакели, Дадуна кеча тунги соат бирда қайтибди. Сен эса, эртага армияга жўнайсан Хўш, шундай экап, нега қараб турибсан?

— Даду!.. Дадуна-а-а!..

— Қим у?

— Менман, Дадуна, чиқ буёққа!

— Жинни бўлдингми, Авто?

— Илтимос қиламан, ялинаман! Бир минутга!

— Азизим Жако, бор ухла, гирт массан! Ҳали замо-тонг отади!

— Эрталаб армияга жўнайман! Чиқа қол, Даду!

— Бўпти, бақирма! Ҳозир, кийиниб олай!

— Чиқавер, ички кийимингда бўлса ҳам!.. Мен сени си-вман!

— Ақлдан оздингми!

— Азизим, севгилим!

— Бас, жим бўл, Авто!

---

¹ Тамар — грузия маликаси Тамар ҳукмронлик қилган (1184-1213) йиллар феодал Грузиясининг иқтисодий, сиёсий ва мадани соҳада ривож топган даври бўлганди.

— Мени ўп!

— Упганман-ку!

— Яна! Яна бир марта ўп!

Ахир жим бўлсанг-чи, қўшнилар нима дейди?!

— Улар нима ҳам дейишарди? Автандил Жакели маст, у Дадунани севади! У ўғри эмас, муттаҳам эмас, қотил эмас! Шунчаки маст, чунки у эртага армияга кетади, чунки у Дадунани севади! Бунинг нима ёмон томони бор?

— Меҳрибон қўшнилар, эшитяпсизми? Мен Дадунани севаман! Мен қўшиқни севаман, винони севаман... Қўшнилар, буёққа чиқинглар!

Дадуна менинг қучоғимдан чиқиб қочиб қолди. Рубен ҳам сездирмай ғойиб бўлди. Соатсоз будкаси устидаги чироқ ўчди. Мен эса гандираклар, урилиб-сурлиб ҳовлида юрар, қичқирардим:

— Қўшнилар, яширинманглар, буёққа чиқинглар! Мен сизларни севаман, ҳаммангизни севаман!

Ҳеч ким жавоб қилмади, бирор эшик гижирламасди, бирор хонада чироқ милт этмади. Мен ҳеч ким ухламаётганини фаҳмладим: улар деразага қадалиб, менга қарашарди. Уйлар жим, дераза кўзлари қорайиб боқар, бутун уйда менинг севгим билан ҳеч кимнинг иши йўқ эди.

Ванечка амаки менинг хонамда ухлаб ётарди... «Яна жанжаллашиб қолишибди шекилли»,— деган хаёл ўтди миямдан. Секин чироқни ёқиб, ечина бошладим. Ванечка амаки уҳ тортди, нималарнидир гудурлади ва ёнига ўғирилди. Мен унинг аста кўтарилиб тушаётган елкасини кўрдим. Худди кимдир мени туртгандек, Ванечка амакининг тушаги ёнига келдим, кўйлагини аста елкасига кўтардим-у, даҳшатдан орқага ташландим: унинг оппоқ елкасида чандиқ бўлиб қолган иккита свастика қизариб турарди. Ванечка амаки яна бир марта уҳ тортди-да, уйғонди.

— Қаерларда тентираб юрибсан, бола? Еки Шуранинг жонига тегмоқчимисан?

— Ҳечқиси йўқ, Ванечка амаки, ҳозир ётаман,— дедим хижолат бўлиб.

— Ухла! Эрта азонда туришинг керак. Шура ҳамма нарсани тахт қилиб қўйди.

Мен чироқни ўчирдим, тезгина ечиниб ётдим.

* * *

Нариги томондаги қишлоқ эрта уйғонади. Аниғи, уни сўфи уйғотади. Аранг ёруғ тушиши билан у баланд мино-

ра устига чиқиб, бўйнини чўзиб, қулоқларини қўллари билан беркитади-да, бошлайди:

— Олло-о-оҳу акбар!..

У бир-икки марта биз томон қайрилади, балки, буёқда бирор художўй топилар?— деб ўйласа керак. Аммо сўфи аллақачон бундан умидини узган шекилли, биз томонга айтилган азон қисқа, мунгли эшитилади:

— Олло!..

Кейин сўфи ғойиб бўлади, қишлоқда ҳаёт бошланади. Баъзилар денгизга шошилади, бошқалари полизга йўл олади, учинчиси далага ошиқади. Баъзан бизнинг қулоғимизга аёлларнинг чинқирган овозлари ва ҳақоратлари эшитилади — бу аёллар боғдаги меваларни ўғирлаётган аскарларни қувишади. Сўнг қишлоқ қабристони сўқмоғидан энгашиб қочаётган аскарларга кўзимиз тушади, улар ўғирланган меваларни тўкиб, яна йиғиштиради ва баланд овозда кулишади. Сўнгра сариқ черепица томли бир оз кийшайган ёғоч уйдан қишлоқ ўқитувчиси чиқади. У ҳуш-так чалиб, пастга, денгиз қирғоғига тушади. Йўлда унга оқ ёқали ўғил ва қиз болалар қўшилишади, худди товуқ атрофида жўжалар ўймалашгандек, аста-секин атрофида болалар кўпаяди. Ниҳоят улар денгиз бўйидаги бир қаватли, битта деразали кулбага етиб боришади. Бу мактаб. Ўқитувчи болалар билан кулбага кириб кетади. Машғулот бошланади.

Кейин ўқитувчининг ҳовлисида кўк спорт шим ва қизил кофта кийган ёш, гўзал хотини пайдо бўлади. У ҳовлида ётган катта харсангтош устига чиқиб, дурбин билан бизнинг қишлоғимизни кузата бошлайди. Унинг бу иши бир неча соат давом этади.

Турк заставаси мачит орқасига жойлашган. У баланд тераклар билан қуршалган бўлиб, баҳор ва ёз палласида бизнинг кўзимизга кўринмайди. Туркларнинг кузатувчиш-калари баланд тепаликларга жойлашган бўлиб, бизнинг қишлоғимиз уларга кафтдагидек кўриниб туради. Менимча, бундан бизга ҳеч қандай хавф-хатар йўқ. Майли, улар колхозчиларимизнинг электр чироқлари билан ёритилган икки-уч қаватли уйларини кўра беришсин! Бизнинг қишлоғимиз шундай чиройлики, баъзан меннинг ўзим ҳам ундан кўз узолмай, маълум томонни кузатиш ўрнига ўз мулкимизга кўз ташлайман. Исидор бобом бировнинг уйига боқиш яхши эмас, дерди, мен нима қилай? Саккиз соат мобайнида нималар билан шуғулланишим керак? Мана энди мен беихтиёр бу ерда, ўзимизда ва уларда нималар бўлаётганининг гувоҳи бўлиб турибман. Мен ҳар бир оиланинг неча кишидан иборатлигини, кимнинг қанча

сигири ва товуғи борлигини, ким қаёққа, нима учун кетаётганини, қачон қайтишини, қачон овқатланишини, ухлаши ва туришини яхши биламан. Ким кимни севишини, ким кимни ёмон кўришини — умуман ҳаммасини биламан.

Ху, анави уйда Али Хорава туради. Алиннинг ажойиб мандариназор боғи бор. Унинг мевасидан тунда тез-тез мен, Шчербина ва Пархоменка татиб турамыз. Али биздан ранжимайди.

Хорава — машҳур балиқчи. Ҳатто иши ўнгидан келмайдиган пайтда, Лазистоннинг ҳамма аҳолиси денгизга чиқиб, битта жимит балиқ тутолмаганда, Али кафтини пешонасига соябон қилиб, денгизга қараб, қайиғини сувга туширади-да, қиргоқда бир соатча айланиб, қараб-сизки, бутун қишлоққа бемалол етадиган балиқ тутади!

Бизнинг бошлиғимиз Чхартшвили Али Хоравани беҳад ҳурмат қилади. Очигини айтганда: Али бизнинг заставамизни балиқ билан таъминлашдан ташқари, у бизнинг ишончли барометримиз ҳам, чунки чегарада об-ҳаво муҳим ўрин тутади. Али ботаётган қуёшга, осмонга, булутларга, денгизга қараса бас — «ҳаво ўзгариб туради», «шамол секин эсади», «бир оз ёмғир ёғиб ўтади!» дейишининг ҳам ҳожати қолмайди!

— Майор, эртага денгизда тўлқин кўтарилади! — дейди Али. Биз денгиз бўйидаги нарсаларимизни йиғиштириб олишга ошиқамиз.

— Майор, эртага тоғдан туман тушади, ёмғир ёғади! — дейди Али. Биз нарядни кучайтирамыз.

— Майор, эртага шундай иссиқ бўладики, денгиз қайнаб кетади! — дейди Али. Эртасига иссиқдан денгиз буғланиб, биз нафас ололмаймыз.

Алиннинг об-ҳавони айтишда адашганини билмаймыз.

Али Хорава ажойиб одам! Баланд бўлини, озгин, терисиг суягига ёпишган, қош ва киприклари қуёшда куйган, олтмиш ёшда бўлишига қарамай, ҳали бақувват ва тетик. Аҳён-аҳёнда у бизнинг олдимизга келиб туради. Ҳавозага чиқиб, у томонга узоқ қараб туради. Кейин оғир хўрсиниб, пастга тушади. Қапдай гам эсади қарияни?! Бегона ерда, ном-нишонсиз қолган авлодларининг қабрини эслайдими? Уёқда узоқлашиб кетган авлодлари гаминими? Ёки гўзал Лазети¹даги ғариб кулбалар, жулдур-

¹ Лазети, Лазистон — Туркияда лаз аҳолиси яшайдиган область шундай деб аталади. Лазлар — грузиннинг этнограф группаси. Ҳозир лазларнинг асосий қисми Туркияда, оз қисми Ожаристон АССРда, асосан чегарадаги Сарпи қишлоғида яшайди.

воқи, ялангоёқ болаларни ўйлайдими? Қим билсан: бу тўғрида гапирмасди, биз ҳам индамасдик. Бир кун мен унга дурбинимни узатдим. Чол қўлимни итариб, ғудуллаб деди:

— Менга дурбиннинг ҳожати йўқ. Усиз ҳам ҳаммасини яхши кўриб турибман.

Алининг уйи ёнида колхоз раисининг икки қаватли, чиройли, яхши жиҳозланган уйи бор. Раиснинг бири-бирисидан яхши тўрт фарзанди ҳам бор. Раис ҳар кун эрталаб ишга кетаётганида уларни кучоқлаб, ўпади. Дехқонлар ўз бошлиқларини севадилар. Бошлиққа эса, осон эмас: бечора ҳар куни бир неча мартадан ичкилик ичишга мажбур. Саёҳатчилар — ўзимизникилар ва чет элликлар, меҳмонлар — таниш ва нотанишлар, командировкага келганлар — раҳбарлар ва оддий кишилар гўзаллиги, баҳаволиги, бойлиги, бунинг устига чўмиладиган ажойиб жойи бўлган бу қишлоққа тўда-тўда бўлиб келишади, демак, раис ҳар бир кишини кутиб олиши, қабул қилиши, ҳеч бўлмаганда бир стакан вино билан меҳмон қилиши керак. Қани, чап бериб кўр-чи! Қишлоқдагилар сеvimли бошлиқни сақлаб қолиш учун махсус қарор чиқариб, унга экскурсиялар бўйича ва зиёфатлар бўйича иккита ёрдамчи тайинлашди. Шундан буён раис эркинроқ нафас оладиган бўлди.

Чегаранинг қоқ ўзида, деярли бизнинг вишкамиз тағида Феридэ деган ёшгина бева аёл туради. Унинг эри Ҳасан, менинг келишимдан бир йил муқаддам ҳалок бўлган экан. Айтишларича, у беҳад чиройли йигит экан, тўлқинланиб турган денгизда катта ходани тутаман деб, фарқ бўлибди. Ҳасаннинг жасадини икки кунгача қидиришганида Феридэ ёқасини чок қилиб, чаккалари қонга беланиб денгиз қирғоғида ётган. Кейин у қора кўйлак кийиб, уйига беркиниб олган.

Ҳар кун эрталаб мен Феридэни кўраман. У мандаринзор боғда ишлайди. Қўшнилари ишга жўнашидан олдин бир ўғил билан бир қизини унга қолдириб кетишади. Болалар Феридэдан бир қадам ҳам ажрашмайди, у дам олгани ўтирганда, болалар уни кучоқлашади, сочларини силлашади, ўпишади. Ҳасан ҳалок бўлгандан буён қишлоқда ҳеч ким Феридэнинг кулганини кўрмаган дейишади. Мен Феридэнинг кулганини кўраман — мандаринзорда болалар уни кучоқлаганида кулади. Феридэнинг ёмғир ювган қуёшга ўхшаш юзи ёришади, юмалоқ елкалари силкиниб, кўкраклари диркиллаб туради. У чалқанча ётиб, болаларни кўкрагига ўтқизиб, уларга ўзининг чиройли қў-

шиқлардек ёқимли тилида нималарнидир ҳикоя қилиб беради. Мен Феридэ, унинг ҳусни, кулишларига маҳлиё бўлиб, эртага ҳам ҳаво очиқ бўлсин, эртага яна мандаринзорга келсин, деб худодан тилайман.

Бугун биз эрталабдан нарядга чиқиб, мен ва Шчербина вишкага кўтарилдик, Пархоменко Танго билан ҚСПни текширишарди. Биз вишкага кўтарилганимизда, сўфи минорада пайдо бўлди. Одатдагича қулоқларини беркитиб, чўзиб азон айта бошлади:

— Ол-ло-о-о-ҳу акба-ар!

— Петро, эшитяпсанми? У бизни мусулмон динига даъват қилаётган бўлмасин!— дедим мен Шчербинага.

— Ҳо, уни жин урсин! Бу айниган чол роса жонга тегди-да,— тўнғиллади Петров.

Сўфи оллоҳ билан мулоқотини тугатар экан, негадир бизнинг томонга қарамасдан фотиҳа тортди, чегарада бамисоли икки томчи сувдек кечаги кунга ўхшаш янги кун бошланди. Деҳқонлар полизларга тарқалди, балиқчилар денгизга йўл олди, ўқитувчи ўз жўжаларини мактабга ҳайдади. Яна ҳар галгидек унинг кўк шим ва қизил кофтала ёш, гўзал рафиқаси харсангтош устига чиқиб, дурбинни бизга қаратди. Мен Шчербинадан дурбинни олдим.

— Икки йилдан бери аёлга яқин йўлаганим йўқ, ҳеч бўлмаса уни менга қўйиб бер!— туртди мени Шчербина.— Дурбинни бер!

— Йўқол!— бақириб бердим унга.— Сен Харьковдан ҳафтасига уч марта пучуқ қизингдан мактуб билан сурат олиб турибсанми? Оляпсан! Шунинг ўзи етар сенга!

Ўқитувчининг рафиқаси шубҳасиз, бизни кузатарди. Мен эҳтиёр бош кийимим билан ёқамни тузатдим. У ҳар қандайларини силаб қўйди. Мен дурбинни тушириб, илжа қўйдим. Яна дурбиндан қараганимда у ҳам дурбинни тушириб кулиб қўйди. Мен қўлимни кўтариб, тирсагимни букдим. У ҳам шундай қилди. Бир неча минут шу тарзда кечди: аёл худди ойнадагидек, менинг ҳаракатларимни такрорларди.

— Ёз, Шчербина: ўқитувчининг хотини бизнинг постимизни кузатишни давом эттирмоқда...

— Ҳар кун шундай. Унинг разведкачи эканлиги аниқ! Разведкачи? Билмадим... Разведкачилар шундай очиқдан-очиқ ҳаракат қилишини эшитмаган эдим. Бизга қараб кулгани-кулган. Ҳақиқий разведкачи анави бефаҳм нусха, бута орқасидаги чуқурликка жойлашиб олиб, бизни кўрмайди деб ўйлайди. Эй, тентак, чиқ буёққа, ўзингни қийнама, мен ахир сени бир йилдан бери кўраман!

Сен стереотрубкангни шохга ўхшайди деб ўйласанг ҳам, мен уни аниқ кўриб турибман. Чиқ, чиқ, мушук-сичқон ўйинининг ҳожати йўқ! «Ку-ку! Сени кўриб турибман!» деб ўша подон разведкачига бақиргим келади, аммо бундай қилиш мумкин эмас, чунки бундай қилиш қўшни мамлакатнинг ички ишларига аралашшиш ва унинг мустақиллигига зиён етказиш ҳисобланади. Чхартишвили шундай деган.

...Ўқитувчининг хотини эса биз томон қараб мийғида кулгани-кулган. Сен нотаниш, кимсан ўзинг? Ке, сенга яхшироқ қарай... Қани... Яна яқинроқ кел... Жуда яхши! Мен уни энди шу қадар аниқ кўраяпманки, орамизда бир печа юз метр масофа йўқдек. Мана энди сен билан гаплашайлик, жонон!

— Салом, қизча!

— Салом, йигитча!

— Отинг нима?

— Менинг отимни сўраб нима қиласан?

— Шунчаки, отинг грузинчами, йўқми — шуни билмоқчи эдим?

— Сенинг отинг-чи?

— Меними? Автандил. Фақат бунга ҳеч ким билмаслиги керак, ҳарбий сир!

— Хўп, йигитча, ҳеч ким билмайди.

— Ёшинг нечада, қизча?

— Неча ёшда деб ўйлайсан?

— Ун тўққиз, йигирма, йигирма бир. Шундайми?

— Ҳа.

— Бу ерда кунбўйи нималар қиласан? Менга қараганинг-қараган. Балки, мен сенга ёқиб қолгандирман?

— Жуда ҳам ёқасан.

— Сенинг эринг бор-ку!

— Бор. Лекин, лекин сен менга ука бўласан.

— Қандай?

— Опа-ука тутинамиз!

— А-а-а... Кунбўйи шундай бизга қараб ўтириш жонингга тегмайдами?

— Йўқ. Мен сиз оға-иниларимга, опа-сингилларимга қараб, хурсанд бўламан... Балки сизларга халақит берарман?

— Йўқ, нималар деяпсан! Сенсиз зерикиб ўтирардик... Сен жуда гўзалсан.

— Биладан. Сен ҳам жуда чиройлисан.

— Сенга шундай кўринсам керак.

— Йўқ. Сизларда ҳамма нарса гўзал. Ахир, шундай эмасми?

— Шундай. Сизларда-чи?

— Кўриб турибсан-ку...

— Сизларда ҳам чиройли.

— Менга тасадли бермоқчисан-да?

— Нега тасадли берарканман? Сизнинг қишлоғингиз, бизнинг қишлоғимиз... ери ҳам, осмони ҳам бир... Фақат сизнинг ерингиз қаровсиз қолган ҳолос.

— Ҳа, гапинг рост.

— Анови кампир қайнонаними?

— Қайнонам.

— Уйга чақиряптими?

— Чақиряпти.

— Кетасанми?

— Кетаман.

— Эртага келасанми?

— Келаман.

— Хўп, хайр.

— Хайр, иним!

— Петр, ёз: Уқитувчининг хотини бизнинг постимизни кузатишни тугатди... Иккита америка «Джип»и пайдо бўлди, ундан икки старший офицер тушиб, застава биноти томон йўл олди. Ёзясанми, Шчербина?

— Ёзишман, оёғи синсин, ёзяман!— ух тортди Петров.

Тўсатдан нариги томонда бақиряқ, хуштак, ҳойҳойлаш эшитилди. Аскарларнинг ошхонасидан катта кавказ ити чиқиб, кучи борича қишлоққа югурди. Молнинг сон гўштини тишлаб борарди у. Уни болта кўтарган ошпаз, кетидан аскарлар қувлаб келишарди. Овқатсиз қолиш ваҳимаси уларга куч бағишлаган, итга етай деб қолгандилар, шу пайт ит тўсатдан денгиз томон бурилди. Аскарлар бақиряшиб, унинг кетидан югуришди. Ит югуриб бориб ўзини сувга отди, ҳаммаёққа сув сачради, ит бир неча қадам сузди-да кейин орқага қараб, ириллади. Аскарлар кўрқиб тўхташди. Ошпаз дадилроқ экан: у аста итга яқинлаша бошлади. Ит нарироққа сузиб кетишга журъат этолмади. У энди курашишининг фойдаси йўқлигини, гўшдан ажралиши аниқлигини сизди. Шу пайт кутилмаган ҳодиса юз берди: кучук гўштни ташламасдан чегарадан чопиб ўтди, силкиниб олди-да, бизнинг еримизда ётиб, ўлжа сон гўштни бемалол еб тугата бошлади. Аҳён-аҳёнда у бошини кўтариб, бопладимми дегандек аскарларга қарар: «Хўш, нега буёққа келмайсизлар?» деб сўраётгандек бўларди. Ит гўштни еб тугатгач, бир неча

вақт бизнинг еримизда бўлди, сўнг аскарларнинг кетганига ишонгач, шошилмасдан жўнаб кетди.

— Эй, у ерда нима бўлди?— сўради бизнинг ёшимизга келиб Пархоменко.

— Ҳеч нима. Уларнинг ити ўтганди.

— Тангони қўйиб юборайми?— сўради Пархоменко.

— Ушандай итга сенинг нозик Тангойнинг бас келармиди, беш минутда ярим сипирни паққос туширди!— жавоб қилди Шчербина.

— Нозик эмиш-а! Мени латтадек судраб юради! Мен, икковимиздан қайси биримиз ит-у, ким хўжайинлигини билмайман. Кел, Шчербина, настга тушиб, Тапго билан бир оз юр, мен вишкага чиқаман!

— Бошқа гапинг йўқми! Менга, оғайни, ўзимни итдан асраш эмас, чегарани душманлардан қўриқлаш топширилган. Бор, айланиб кел!..

Пархоменко кетади.

Атрофда сокинлик ҳукм сурарди. Мен Шчербинага дурбинни тутқазиб, вишкадаги хужрага кирдим, курсига ўтириб, папирос чекдим..

...Чегара... кишида ғалати ҳиссиёт туғдиради, у! Китобхон, сен бепоён Ватанимизни, унинг тоғлар ва водийлар, денгиз ва океанлар, ўрмонзорлар, ботқоқликлар, тепаликлар, чўллардан ўтиб минглаб километрга чўзилган чегарасини қўз олдинга келтир... Шу чегара бўйлаб жойлашган заставаларни, постларни, шлагбаумларни, уни қўриқлаб турган ўн минглаб чегарачиларни тасаввур эт.. Сўнг сен бу чегарачилардан бири эканингни ўйла. Сонсаноксиз чегарачиларга нисбатан сен кичик бир нуқта, чумолисан. Шундай бўлса ҳам сен кичкина участканда зўр куч, енгилмас қудрат ҳис этиб, дадил, марфур, турасан. Сен табаррук байроқолдида тиз чўкиб, қасамёд қилгансан. Сен халқнинг, ўзинг, виждонинг олдида халқнинг бахт-саодати учун ҳаётингни қурбон қилишга қасам ичгансан. Сен икки юз эллиқ миллион оға-иниларимиз ва опа-сингилларимиз тақдирини учун жавобгарсан. Улар ўзлари ва болалари ҳаётини сенга ишониб, осойишта ух-лашяпти. Сен уларнинг умидсан. Сени кўриб, сенинг ва халқингнинг душмани қон тўкишга, уйингни талон қилишга жазм этолмайди. Сен шундай кишисанки, қўшинингнинг ҳатто ўз итига кўтарган қўли, агар ит сенинг ерингга ўтиб келган бўлса, беихтиёр бўшашиб тушади. Ҳа, менинг армиям солдати бўлиш, еримиз чегарасининг эгаси бўлиш буюк иш! Башарти бошқача ўйласанг — сенинг ва ҳаётингнинг баҳоси бир пул!

— Жакели, интервью беришга ҳозирлан! Бизга классик ёзувчи келаяпти!— хаёлимни бўлди Шчербина.

Мен панжара ёнига келдим. Сўқмоқ йўлдан қўлларини орқасига қилиб, камзулининг ёқаси очиқ лейтенант Мдинарадзе аста кўтарилиб келарди. У кўп ўтмай ҳавозага яқинлашиб, зинапоялардан кўтарила бошладди.

— Кутиб олайлик!— деди Шчербина. У камзули тугмаларини қадади, сигаретасини ташлади ва елкасига автоматини осди.

Мен ҳавоза қопқоғини очдим. Ундан аввал лейтенантнинг оқ сочлари, сўнг терлаган пешонаси, кейин оғзи қулоғига етиб илжайиши, ниҳоят, бутун бошли лейтенант кўринди.

— Салом, йигитлар!— У саломлашиб, ўтирди.

Мен билан Шчербина қотиб турардик, шунда Мдинарадзе ўзининг офицерлик унвонини эслаб, сакраб турдида, юзидан кулгиси сўниб, қомати тиккайди.

— Ўртоқ лейтенант! Бизнинг навбатчилигимиз пайтида участкамизда бирор воқеа содир бўлмади! Наряд бошлиғи — оддий солдат Жакели!

— Ҳеч қандай воқеа-я?— афсусланиб сўради Мдинарадзе.

— Худди шундай!— жавоб бердим мен.

— Э-э-э. Ўтиринглар, марҳамат қилиб, ўртоқлар!— илтимос қилди Мдинарадзе.

Биз ҳайрон бўлиб бир-биримизга қарадик.

— Ҳа, айтганча... Салом, ўртоқлар!— сўзини тузатди ёзувчи.

— Соғлиқ тилаймиз, ўртоқ лейтенант!— қичқирдик биз.

Мдинарадзе довдираб қолди.

— Вольно!— ниҳоят у эркин туришимиз учун команда бериш эсига келди.

Биз эркин нафас олдик.

— Ҳой, у ерда нега бақиряписизлар?— пастдан Пархоменконинг овози эшитилди.

Биз учаламиз панжара ёнига келдик. Пархоменко офицерни кўргач, хижолат бўлиб қаддини ростлади. Бундан фойдаланган Танго осонгина унинг қўлидан чиқиб, зинага ташланди. Мен қопқоқни тез ёпиб олдим.

— Тишлайдими?— сўради Мдинарадзе.

— Суяк-пуяги билан ғажийди,— жавоб берди Шчербина ва Пархоменкога бақирди:— Э, ол итни!

Пархоменко Тангони аранг эплаб олди. Вишка ноқулай жимлик оғушига чўкди, Мдинарадзе гапини нимадан

бошлашни билмасди. У чўнтагидан бир қути «Кент» си-
гаретасини чиқариб, бизга узатди.

— Чекинглар!

Мен мамнуният билан сигаретдан икки дона олар
эдим-у, лекин журъат этолмадим. Мдинарадзе фикримни
фаҳмлаб, мийғида кулди:

— Ол, ол! Мен икки дона олиб қолсам бўлади, қолган-
нини сизлар чекинглар. Бундан менда кўп...

— Йўғ-е, керак эмас...— уялиб кетдим.

— Ол, деяпман! Қани, марҳамат қилиб дурбинни
бер-чи.

Бир минутча у қишлоқни кузатиб, сўнг дурбинни ту-
шурди.

— Ҳеч нимани кўролмадим!

— Сиз стереотрубка орқали қаранг. Мана буёққа, мар-
ҳамат!

Мдинарадзе стереотрубкадан кузата бошлади.

— О, мана бу бошқа гап!— хитоб қилди у.— Марҳа-
мат, тушунтириб бер, у томонда нималар бор...

— Унгадаги ёғоч уй — уларнинг заставаси, кўрдин-
гизми? Машғулот ўтяпти. Улар аскарлар. Ҳў, анови офи-
цер.

— Кўряпман, кўк шими устидан кўйлагининг этагини
тушириб олган... Анови оддий милтиқлар нимаси?

— Унотар Америка милтиқлари.

— Американинг мақтанган қуроллари шуми?

Бу саволга жавоб қилмадим.

— Ҳув, анови, чаптаги қишлоқ оқсоқолининг уйи.

— Қанақа оқсоқол экан, ҳатто деразасига ойна ҳам
қўйдиролмапти!

Мен елкамни қисдим.

— Нарироқда черепица томли уй турипти. Унда ўқи-
тувчи туради.

— Мактаб-чи?

— Бор. Бошланғич.

— Уларни нимага ўргатишади?

Мен Туркиянинг бошланғич мактаб программасини
билмасдим, шунинг учун индамадим.

— Анови қирғоқдаги нима?

— Қахвахона. Сал нарироқда мактаб.

— Одамлар қаерда?

— Ишда. Уларнинг экинлари ҳў анови тоғ орқасида.

— Электр йўқми?

— Йўқ.

— Э-э-э, ёмон туришаркан...

— Ёмон, — қўшилдим гапига.

- Бизга ўтишмайдими?
- Билмайман... Мен икки йилдан буён шу ерда хизмат қиламан. Шу пайтгача ҳеч ким ўтгани йўқ..
- Эҳтимол кўрқишар... —
- Кимдан?
- Ҳа, ўша ўзларнинг аскарларидан.
- Эҳтимол...
- Қишлоқ чиройлими?
- Чиройли!
- Қара-я, чўмиладиган жойи, қирғоқни қара-я! Қоллар-чи! Кемаларга ўхшаб турипти. Ажойиб! Сенинг фамилиянг нима?
- Жакели, ўртоқ лейтенант!
- Хўп, яхши... Лазлар ҳам, улар мегрел тилида гапирди.
- Сен уларнинг гапни эшитганмисан.
- Баъзан улар жилғага тушишганда эшитиб қолардим.
- Тушунасанми?
- Бошимни чайқадим.
- Ёшинг нечада?
- Ўн тўққизга ўтдим.
- Сенинг ёшинг-чи?— ўғирилди Мдинарадзе Шчербинага.
- Мен ҳам шунчадаман, ўртоқ лейтенант.
- Уйланганмисизлар?
- Пархоменко уйланган,— жавоб берди Петров.
- Пархоменко ким ўзи?
- Уша ҳалиги, Тангони етаклаган йигит...
- Танго ким?
- Танго — ит.
- Бунақа номни унга ким қўйган?
- Зудов.
- Уша Зудов ким бўлади?
- Ўртоқ лейтенант, заставамизнинг рўйхати майор Чхартишвилида сақланади!— илжайди Шчербина.
- Сен нега куляпсан?
- Шунчаки, ўртоқ лейтенант! Хурсанд бўляпман!
- Нимага хурсанд бўляпсан?
- Биринчи марта тирик ёзувчини кўришим, хурсанд бўламан-да!
- Қаерликсан, ўзинг?
- Харьковлик.
- Хўш, Харьковда ёзувчилар йўқми?
- Ёзувчилар кўп-у, лекин мен уларга дуч келмагандим-да.

— Сен ҳам тирик ёзувчини кўрмаганмисан?— сўради Мдинарадзе мендан.

— Кўрганман. Тиригини ҳам, ўлигини ҳам.

— Сен ярим ўлик ярим тирик ёзувчини ҳам кўрганмисан?

«Мапа, сиз рўпарамда турибсиз»,— дегим келди-ю, лекин тилимни тийдим.

— Маълумотинг қанақа?— терговини давом эттирди Мдинарадзе.

— Ҳурра.

— Нега институтга кирмадинг?

— Киритишмади, ўртоқ лейтенант!

— Барака топгур, мени лейтенант демагин, менга эмас, худди бошқа бировга гапираётгандек сезиляпти!

— Хўп бўлади, ўртоқ ёзувчи!

— Менинг номим Владимир... Хўш, сени нега қабул қилишмади?

— Иккинчидим, ҳурматли Владимир.

— Қаерга кирмоқчи эдинг?

— Медицинага.

— О, бунга кириш амримаҳол... Бошқа институтга ҳаракат қилмадингми?

— Йўқ.

— Хизматни қачон тугатасан?

— Бир йилдан кейин.

— Хизматдан қайтгач, менинг олдимга кел. Тайёргарлик кўришга кўмаклашаман.

— Раҳмат!

Мдинарадзе яна дурбинни олди.

— Ҳурматли лейтенант,— тўсатдан гап бошлади Шчербина,— армияга ихтиёрий кирдингизми?

Мдинарадзе Шчербина ҳазиллашмаяптимкан, дегандек унга тикилиб қаради, лекин Шчербина жиддий кўринарди.

— Шундай, ихтиёрий. Хўш, мен армияга кексалик қилаяпманми?

— Йўғ-ей, мен ундай демоқчимасман... Сиз армияга бизнинг ҳақимизда ёзгани кирдингизми?

— Ёзмоқчиман, қимматли Шчербина, башарти уддлай олсам...

— Гап шунда-да, ўртоқ лейтенант, ёзадиган ҳеч нарса йўқ! Бу ерда кунлар бири бирига ўхшайди... Иккинчи йил хизмат қилишим, нариги томондан битта ўқ отилгани йўқ! Чегарачилар газетасида у ерда кимдир тутишганини, бу ерда кимнинг қочганини ёзишди... Бизда-чи? Сўфи азон айтади, офицер солдатларни машқ қилдиради, балиқчи-

лар балиқ овлайди, ўқитувчи ўз болалари билан овора, бефаҳм аскар эса, чуқурда ўтиради... Ҳар куни ўша-ўша... Фақат у ерда бир жонон бор, ўқитувчининг хотини, унга қарашга ҳам Жакели рухсат бермайди. Диққинафасликдан бошқа нарса йўқ...

— Сен оғайни, уришқоқ кўринсан! Жаҳонда тинчлик, осойишталикдан яхши нарса борми?!

— Йўғ-е, уришқоқликнинг нима дахли бор! Одам чега рада хизмат қилгандан кейин, тирик бузғунчини, ҳеч бўлмаса кўз қири билан кўриши керак-да?! Мен жосус тутишни айтаётганим йўқ.

— Ҳали шошма, шошма, Шчербина. Чегара бузувчини ҳам кўрасан, тутиб ҳам оласан!

— Қаерда дейсиз!..

— Менга ишон! Мана шу икки ой ичида ҳеч бўлмаганда, тўртта жосусни ушлаймиз. Шундан кейин мен сизнинг ҳақингизда китоб ёзаман, сенинг ҳақингда ҳам Жакели.

— Пархоменко ҳақида ҳам ёзинг, сиздан илтимос қиламан! Бу йигитча Танго билан жуда қийналиб кетди! Бундай даҳшатли итни эплаш осонми! Бечора Пархоменконинг ҳаёти чиндан ҳам қил устида турибди.

— Пархоменко ҳақида ҳам албатта ёзаман!

— Ҳурматли ёзувчи,— давом этди Шчербина,— биз кеча баҳслашиб қолдик... Қазармада...— у тутилиб қолди...

— Нима ҳақида?— қизиқсинди Мдинарадзе.

— Сизнинг ҳақингизда... яъни, шахсан сизнинг эмас, умуман ёзувчилар ҳақида.

— Қани, қани?

— Йигитлар ҳар бир ёзувчи... галатироқ бўлади, дейишади!.. Шу тўғрими?

— Сенинг ўзинг нима дейсан? Мана, мисол учун мен галатироқ кўринаманми?

— Ҳозирча ундай эмас...

Мдинарадзе хохолаб кулиб юборди, мен ҳам жилмайдим, ниҳоят Шчербинанинг ўзи ҳам кулиб юборди.

— Кейин фикрлар бўлинди. Королев, Арбузов, Иванов ва Дзnelадзелар ёзувчи бўлиш жуда осон: келади, кўради, ёзади, нашр эттиради, пулини чўнтакка солиб, уйига жўнайди,— дейишди... Бошқалари — Жакели ҳам шулар жумласидан — ёзиш жуда мураккаб, қийин иш дейишди... Хўш, сиз нима дейсиз — ёзувчи бўлиш қийинми?

Мдинарадзе курсига ўтирди, мендан ўзи берган сигаретани сўради, тутунни чуқур тортди-да, ўйланиб қолди. Кейин худди ўзига гапирётгандай, аста деди:

— Сента қандай тушунтирсам экан, азизим... Ёзувчи бўлиш қийинми?..— У чап кафтини очиб, ўнг қўли билан бармоқларини бука бошлади. Пушкинни ўлдиришди, Лермонтовни ҳам... Лоркани ҳам ўлдиришди. Илья Чавчавадзени¹ ўлдиришди, Чехов сил касаллигидан ўлди... — У ўнг қўли бармоқларини эга бошлади, — Важа Пшавела² сил бўлиб ўлди... Хемишгуэй ўзини отиб ўлдирди...

Шчербина кўзларини олайтириб, дам менга, дам Мдинарадзега қарарди.

— Тушунарлими?— сўради лейтенант.

— Ҳаммаси тушунарли!— жавоб берди Шчербина.

— Тушунилган бўлса яхши...

Мдинарадзе ўрнидан турди, ҳавоза қопқоғини очиб, Шчербинанинг юзига эркалаб шапатилади-да, зинадан пастга туша бошлади.

* * *

Биз икки қаватли казармада, ҳар бир хонада беш-олти киши яшаймиз. Ўриндан туриш ва уйқуга ётиш вақти чегарада ҳаммага бир хил белгиланмаган: кундузи навбатчилик қилганлар тунда ухлайди, тунда навбатда турганлар кундузи ухлаб олишлари керак. Демак, бутун заставани йиғинда кўриш мумкин эмас — тревога пайтидагина кўриш мумкин.

...Сентябрь ойининг охирлари... Мана, бир ҳафтадан буён ёқимсиз, жонга тегадиган ёмғир узлуксиз, кечаю кундуз тўхтамай эзиб ёғяпти. Ерни ҳам, дарахтларни ҳам, оёқ кийимларини ҳам, либосларни ҳам зах босиб кетди. Ёмғир ҳамма жойдан — ҳатто резина уст кийимидан ҳам, баланд пошнали қўнжи узун резина этиклардан ҳам ўтиб кетди. Чўнтаклардаги гугуртлар, сигареталар, ҳужжатлару тўшак, кийимларгача ҳўл бўлди. Атрофдаги ҳаво ҳам нам тортди. Биз ҳам ҳолдан кетдик. Хоҳла, хоҳлама КСПни қайта тиклашга, йиқилган симёғочларни кўтаришга, узилиб тушган симларни улашга, тоғ томон борадиган йўлларнинг зиналарини мустаҳкамлашга тўғри келарди. Тун тимқоронғи, зимзиё... Атрофни қизил, ёпишқоқ, қуюқ, пошнани кўчирадиган, оёққа чиппа ёпишадиган лой босиб ётипти...

---

¹ И. Чавчавадзе (1837—1907), ² Важа Пшавела (1861—1915) грузин адабиётининг XIX аср классиклари.

Совуқ селдан қутулишниги иложи йўқ эди... Автомат ҳам бир пуд тошга ўхшаб, вазнин бўлиб кетганди. Қотган қовоқларимизни уйқу босади. Шундай уйқумиз келардики!.. Чарчоқдан йиқилаёзиб, наряддан қайтардик-да, иссиқ овқатни ея солиб, каравотимизга аранг етиб, ўзимизни ўрнига ташлардик. Худди тошдай қотиб ухлардик.

Мана шундай пайтда чегара жуда хатарли бўлади. Деиғиз томондан эмас; сув совуқ, чегара бузувчилар ундан ўтиши даргумон. Лекин тоғ-чи! Ёмғир ва туманда ўзингдан уч қадам нарини кўрмайсан, ёвуз ниятли кишини пайқамай қолиш ҳеч гап эмас.

...Мен, Шчербина ва Пархоменко бугун эрталабдан навбатчилик қилдик. Роса адабимизни едик! КСПни тартибга келтирдик, ёмғир юзиб кетган етмишга зинани қайта тикладик, барча техника қурилмаларини текшириб чиқдик. Обдан чарчаган, совқотган, очикқан ҳолда қайтдик. Шундай бўлса ҳам биз бахтли эдик. Чунки тунда ором оламиз! Шу хурсандчилик бизга уйқу бермасди.

Хонада Пархоменко, Шчербина ва мендан бошқа яна уч йигит: Мордюков, Бальтерманц ва Дзиеладзе бор. Ажойиб йигитлар. Улар тунда навбатчилик қилиб, энди ухлаб ётишарди. Шундай ширин ухлардики, агар уйғотилмаса, эҳтимол, бир ҳафтагача шундай ёта беришарди. Бироқ, қасрда дейсиз. Бир соатдан сўнг нарядга боришадди. Биз эса навбатчиликка бормасдик, шу туфайли ҳам мен хурсанд эдим.

— Ҳа, оғайни, агар яна беш кун шундай жала қуйиб берса борми, ҳолимиз хароб бўлади,— деди Пархоменко.

— Беш кун нимаси! Бир йил ёғадиганга ўхшайди,— ух тортди Шчербина.

— Бўлди, келинг, ухлайлик!— эснаб деди Пархоменко. Мен аёлга бурканиб ухламоқчи бўлдим. Лекин роса ярим соат ўтса ҳам уйқу келмади.

— Йигитлар, ухлайсизми?— сўрадим.

Ҳеч ким жавоб бермади, лекин мен Шчербина ҳам, Пархоменко ҳам ухламаётганларини сезиб турардим. Нима ҳам дердим, гаплашгингиз келмаса қўя қолинг. Суҳбатдош топилади.

— Салом, Авто! Ишлар қалай?

— Дуруст, Жако, юрибман!

— Хўш, қийинми?

— Нега қийин бўлсин! Бошқаларга қандай бўлса менга ҳам шундай-да.

— Иқрор бўл! Сенга қийин!

— Йўқ, Жако, қийин эмас-у... Мураккаб! Биласанми, чегарада хизмат қилиш жуда мураккаб.

— Уйингни соғингандирсан?

— Нимасини айтасан. Баъзан ҳатто йиғлагим ҳам келади..

— Кимни кўришни истардинг?

— Ҳаммаларини! Бобомни, Ванечка амакимни, Шура холамни, Абони, Дадунани!

— Уларсиз қандай тоқат қиляпсан?

— Шундай. Эл қатори. Кейин бу ерда ҳам ажойиб кишилар бор! Йигитлар ҳам жуда яхши, бизнинг бошлигимиз — майор Чхартишвили ҳам зўр одам! Лекин қаттиққўлроқ... Мана, яқинда шайтон йўлдан оздириб, папирос қолдиғини йўлакка ташласам бўладими... У мени икки соат ҳожатхона тозалашга мажбур этди... Ундан бурунроқ шундай бир ҳодиса рўй берганди! Ҳа!.. Биласанми, сепанба куни, ўн тўртинчи августда Пархоменконинг туғилган куни эди. Биз уни якшанба куни нишонлашга қарор қилдик. Ўн тўққизинчида шаҳарга чиқишга руҳсат олиб, Батумига бордик. Пул тўплаб, керакли ҳамма нарсани — арақ, колбаса, қора нон олдик. Чўмиладиган жойга бориб, туғилган кунни нишонлай бошладик. Ҳаммаси жойида бўлди!

Шундан кейин Чхартишвили шахсан ўзи тасмаларимизни ечиб олиб, бизни гаупвахтага ўтқизиб қўйди. Мен билан Шчербина совқотган чўчқа боласига ўхшаб, қаттиқ ухлаб ётган Пархоменконинг пинжиги туни билан тикилиб чиқдик. Эрталаб Чхартишвили келди:

— Хўш, ишлар қалай, бургутлар?— сўради у кулимсраб.

— Аъло, ўртоқ майор!— жавоб берди Шчербина.— Бизни алоҳида-алоҳида қамаш керак эди, ахир биз оғайнимизнинг туғилган кунини ҳам биргаликда нишонладик-ку!

Чхартишвили кулди-да, тасмаларимизни топшириб, гаупвахтадан чиқариб юборди.

— Нима демоқчисан, у тагинам сизларни аяган.

— Мен ҳам шунни айтяпман: у зўр одам.

— Яна нималар истайсан?

— Нималар бўларди. Бизга уйин-кулги ва кинонинг ўзи ҳам етади. Уқувчилар, студентлар билан учрашиб турибмиз. Кутубхонамиз, клубимиз бор. Қўшиқ айтамыз, уйинга тушамиз, концертлар уюштирамиз... Бўш вақтимизда, албатта. Лекин бунақа вақтимиз кам... Жуда ҳам кам. Биз мириқиб ухлашга ҳам улгурмаймиз... Мана, ҳозир ҳам ухлаш ўрнига сен билан вақиллашиб ўтирибман. Бас, тунинг хайрли бўлсин, Жако!

— Сеннинг ҳам тунинг хайрли бўлсин, Авто!

Қовоқлар оғирлашиб, фикрлар чувалашиб кетди... Мени секин-аста ширин уйқу босди... Шу пайт бехосдан тунги сукунатни икки ўқ овози бузиб юборди. «Ракеталар!»— миямга келди. Бир неча дақиқадан кейин ҳаммамиз оёққа тургандик.

— Тревога шекилли!— деди Шчербина, этикларига ёпишиб.

— Чиқинглар, сафланишга!— бақирди хонага югуриб кирган навбатчи ва шу он ғизиллаганича чиқиб кетди.

Чхартишвили, Королев ва Павлов ёмғир ёпинғичини ёпиниб, чироқ кўтариб, йўлакда туришарди.

Биз икки қатор бўлиб сафга турдик.

— Смирно! Уртоқ майор, застава сафга турди,— ахборот берди Зудов.

— Наряд бошлиқлари, бир қадам олға!— буйруқ берди майор.

Мен билан бир неча солдат олдинга чиқдик. Менинг ёнимда Дзnelадзе туриб қолди.

— Уртоқлар,— сўз бошлади майор,— сигнал тушди. Тўртинчи участкада чегара бузилган. Одатдаги шароитда шошилмаса ҳам бўларди. Аммо бу хил об-ҳаво шароитида!.. Жуда ҳам уюшқоқлик ва аниқ иш тутишни талаб қиламан! Битта ҳам хатога йўл қўйиш мумкин эмас! Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи чегараларини муҳофаза этишга киришишни буюраман! Саволлар борми?

— Йўқ!

— Буйруқни бажаришга киришилсин!

...Осмон, еру денгизни бир хилда поёнсиз зулмат қоплаганди... Биз ердами, сувдами кетаётганимизни билмасдик. Ёмғир тинимсиз саваларди... Тўртинчи участкагача бир ярим километр. У ерда йигитларимиздан уч киши бор эди. Улар нима ҳам қила олишарди? Чегара бузилган жойга етиб боришгунча масала ҳал бўларди... Шунинг учун ҳам биз ошиқардик... Мен, Шчербина, Пархоменко ва Танго тоғ томондан юрдик. Олдинда Пархоменко ити билан борарди. Сув оқими, шаршара осмондан қуйилар — бу ёмғир эмас, оламини сув босганга ўхшарди... Плашларимиз шалаббо бўлди, этикларимиз сувга тўлди, юриш қаёқда, лой узра эмаклаб бораётгандек эдик.

Тўртинчи участкага биринчи бўлиб биз етиб бордик.

— Пароль!— ҳайқириқ овозини эшитдик. Одамлар кўринмасди. Чўнтак чироғининг пичоқдек ўткир шуъласи бир дақиқа кўзларимни хиралаштирди.

— «Волга!»— деб жавоб бердим ва мен ҳам чироғим-ни ёқдим.

Шунда рўпарамда Скворцов турганини кўрдим. Ундан сўрадим:

— Жавоб!

— «Дунай»!

— Нима гап, Скворцов!

— Шайтон ҳам билолмайди! Из деган нарса кўринмайди, ёмғир ювиб кетган. Симда юлиниб қолган бир тутам жун топдиқ, мана, кўр. Айиқ бўлса керак...

— Бир нима деб бўлмайди...— деди Шчербина гумонсираб.— Пархоменко, итни ишга сол!

— Танго, ахтар!— буюрди Пархоменко тасмани узун қўйиб.

Танго жунни, кейин ерни ҳидлаб, уёқ-буёқни айланиб, ириллади, аллақаяёқларга бориб, яна қайтиб келди, ҳайрон бўлиб бизга тикилди. Итга ҳам қийин, табиат қутуриб бизни калака қилмоқчи бўлганга ўхшар — ёмғир тинимсиз савалаб, ҳаммаёқни сув босарди.

— Танго, жонгинам, ахтар, ахтар! Изига туш, Танго!— ялиннади Пархоменко итга.

Шу пайт Танго бирданига сапчиб туриб, Пархоменкони йиқитаёза, қоронғиликка ўзини уради. Биз унинг кетидан югурамиз.

— Қўйиб юбор, тасмасини қўйвор!— бақирдим Пархоменкога.

— Яна нимани бўшатай, э, ҳаммасини бўшатдим-ку!— бақирди у.

Танго бизни қишлоғимизнинг қоқ тепасидаги баландликка тортиб кетди. Биз паст-баландга қарамай, ўйдимчуқурликларга тушиб, йиқилиб, туриб, буталар орасидан ўтиб, дарахтларга урилиб, югуриб-елиб борардик. Олдинда бир кўланка пайдо бўлади.

— Тўхта! Келаётган ким?— сўрадим.

— Нима гап?— жавоб берди Дзнеладзе.

— Танго из орқасидан тушди. Бизнинг кетимиздан юринглар!

Танго хириллар, қўлдан чиқиб кетишга уринар... Ёмғир эса ҳамон савалаб турарди...

— Пархоменко, итни қўйиб юбор!

— Кетиб қолади, кейин топиб бўлмайди!

Чопиб боравердик.

— Шчербина, сенмисан?

— Мен!

— Дзнеладзе қаерда?

— Шу ердаман.

— Йигитларга айтиб қўй, қурол ишлатишга эҳтиёт бўлишсин! Яна бир-биримизни отиб қўймайлик!

— Билишади, ёш болалар эмас-ку!

Югуриб-елиб боравердик.

— Тўхта! Келаётган ким?— ҳайқирик овозини эшитдим. Бу Шмидов эди.

— Мен!

— Жакелимисан?

— Ҳа!

— Шайтон ургур! Ит қаёққа кетяпти?

Жавоб қилмадим. Олдинда Пархоменконинг кенг яғринини, сал чапроқда Дзнеладзени кўриб турибман. Унинг юзлари лой. Нима бу? Наҳотки, тонг отаётган бўлса? Ҳа, ҳа, тонг отмоқда! Худога шукур! Ёмғир ҳам пасайганга ўхшайди! Мана энди бошқаларни ҳам кўряпман. Улар ерга энгашиб, худди кўланка каби у дарахтдан-бу дарахт панасига югуриб ўтишарди. Қаердандир, юқоридан шохларнинг шатирлаши, бўғиқ, сўкинган овозлар қулоққа чалинарди. Бу юқори застава йигитларининг овози эди. Улар чўнқайиб, ўмбалоқ ошиб, пастга тушишарди. Итлар ҳурирди.

— Вов!

— Вов, вов!

Бири — Танго, буниси — Химера, яна бири Рок эди.

— Вов! Вов! Вов!— итлар хириллашар, олдинга ташланар, қўлдан чиқмоқчи бўларди.

— Итларни бўшатиш!— Чхартишвилининг буйруғи эшитилди.

У қаёқдан пайдо бўлди, ахир у орамизда йўқ эди-ку! Итлар олдинга, катта қайин дарахтига ташланиб, уни қуршаб олишди.

— Эҳтиёт бўлинглар! Қуроллар тайёрлансин,— буйруқ берди майор. Биз автоматларни елкамиздан олиб, қайинлар орасига яшириниб, дарахтни қуршай бошладик. Қуршов торайиб борарди. Биз қайин дарахти тагида кавак борлигини кўрдик.

— Буйруқсиз яқинлашилмасин!

Итлар бетоқат бўлиб ғингширди. Энди бу ер айиқнинг уяси эканлигига шубҳа йўқ эди.

— Итлар олинсин!— буйруқ берди майор.

— Танго, ёнимга кел!

Танго норози бўлган кўйи ингиллаб, ер бағирлаб қайтади-да, Пархоменконинг оёғи остида ётади.

— Айиқ!— деди Шчербина лойни тупуриб ташлаб.

— Қаердан биласан?— дедим мен ва шундагина ёмғир тўхтаганини, барглардан йирик-йирик томчилар тушаётганини пайқадим.

— Ўртоқ майор, худди айиқнинг ўзгинаси! Мана, излари!— бақирди Шчербина, панадан чиқиб.

— Орқага, Шчербина!

Кун ёришди. Мен Чхартишвилини аниқ кўряпман. У қўлида тўппонча билан дарахт орқасида турарди. Унинг ёнида лойга беланган, қуролсиз ёзувчимиз.

— Эй, Пархоменко, Тангодан сўра-чи, у ерда айиқми ёки бирор киши бормикин?— сўради Шчербина.

Қимдир хохолаб кулиб юборди.

— Башарти, ўтган йили бутун заставани алғов-далғов қилган ўша айиқ бўлса, отиб ўлдириш керак, вассалом!— бақирди Дзнеладзе.

— Кел, Дзнеладзе, ур уни! Рухсат бераман!— деди Шчербина.

Йигитлар кулишди.

— Жакели,— мурожаат қилди менга Чхартишвили,— тутундонни ишга сол! Эҳтиёт бўл, чапдан бор!

Мен айиқ уясини чапдан айланиб ўтдим, ундан чама-си етти метр берида тўхтадим, халтадан тутундон билан гугурт олдим. Чўпини бир, икки, уч марта чақдим.

— Нега имилляяпсан?— майорнинг бетоқат овози эшитилди.

— Гугурт нам бўлиб қолипти, ўртоқ майор!

— Менда қуруғи бор!—ҳайқирди ёзувчи, ўрнидан кўзғалиб.

— Орқага!— бақирди майор.

У ёзувчидан гугуртни олиб, менинг ёнимга келди. Биз тутундонни ёқдик. Орадан кўп ўтмай у сасий бошладди. Мен шунда тутундонни қулочкашлаб айиқ уясига отдим. Биз қуролларимизни шайлаб, эҳтиёткорлик билан пойлаб турдик.

Бир минут, икки минут, уч минут ўтди... Юрагим ҳапқириб кетди. Наҳотки уяда одам бўлса? Айиқ тоқат қилиб туролмасди! Демак, одаммикин? Одам!

Мен атрофга кўз ташладим. Қимир этмай турган, ранглари ўчган йигитлар уядан кўзларини олмасдилар. Орадан яна бир неча дақиқа ўтди. Кутишга ҳеч кимнинг тоқати қолмади.

Шу пайт уядан иккита жигарранг нарса ғизиллаб чиқди. Улардан бири уя олдида ётган катта тошга урилди-ю, қонга беланиб шу ерга йиқилди, бир-икки қимирлаб, жим бўлиб қолди. Бошқаси кулгили ўмболоқ ошинб, ўкириб, оёқларим остига думалаб келди-да, жим бўлди.

— Айиқ боласи!— оғзимдан чиқиб кетди. Автоматни ташлаб, бутун гавдам билан айиқчага ёпишдим.

— Эҳтиёт бўлинглар! Дикқат!— қичқирди Чхартишвили, қуролсиз ёзувчини тўсиб.

Уядан бурқсиб тутун чиқа бошлади. Орадан яна бир неча дақиқа ўтгач, у ердан улкан айиқ чиқди. Тутундан гангиб қолган бу йиртқич ҳайвон гандираклар, силкинар, бошини чайқарди. У ёруғликни ва мусаффо ҳавони сезиб, тинчланди, ўтирди, сўнг кетинги оёғида тиккайди-да, чуқур нафас олиб, атрофга қаради. Шу он кутилмаган ҳодиса содир бўлди.

— Уа-а-а!— тўсатдан ваҳимали овоз билан бўкирди айиқ ва оёқлари билан ўз бошига уриб, қонга беланган боласи устига ўзини ташлади.

— Ау-у-у!— итлар вовиллаб олдинга югуришди.

— Танго, орқага!— бақирди Пархоменко, аммо вақт ўтганди. Қутурган айиқ бир лаҳзада итни бурдалаб ташлади.

— Тра-та-та!— қисқа ўқ отилди.

— Уа-а-а!— айиқ киши юрагини ларзага соладиган товуш чиқариб, қўллари билан башарасини беркитди-да, худди яраланган, оғриқдан, ғам-ғуссадан ақлни йўқотган одамга ўхшаб, тўппа-тўғри автоматга қарши юрди.

— Тра-та-та!

Айиқ жойида чайқалиб турди, кейин бурилиб, уяга қараб юрди.

Янғ ўқ узилди. Ниҳоят айиқ бўшашди. У уяга етмай тўхтади, сулайиб, қалтираб, дабдала бўлган боласининг жасади ёнига қулаб тушди.

Мен айиқнинг терисини қандай шилишганини, бундан ярим соат бурун тирик бўлган Тангонинг парчаланган бўлакларини қандай йиғиштиришганини, Зудовнинг Пархоменкога дакки берганини ҳам кўрмадим. Мен гаранг бўлиб, тилдан қолиб, дарахт тагида ўтирардим, бир қўлим билан қалтираётган айиқ боласини кўкрагимга босиб, иккинчи қўлим билан ёнимда мункайиб ўтирган Шчербинанинг ҳўл бошини силардим. Шчербина йиғларди.

— Бахтимизга ҳаммаси бехатар тугади!— кетимиздан кимнингдир қувноқ овози эшитилди.

— Шундай!— тасдиқлади бошқа бири.

Мен бошимни қўйи солдим. Овозларидан уларнинг кимлигини танимадим, ўша бахтли одамларни кўришни ҳам хоҳламасдим...

- Бу нима?
- Айиқ боласи, Феридэ!
- Қаердан пайдо бўлди?
- Эрталаб тутиб олдик.
- Менинг номимни кимдан эшитдинг?
- Узим билдим.
- Тун бўйи қишлоқ ухламади. Уқ отилди... Мана шу кичкинтойга шунчаликми?
- Ҳа, шуни деб.
- Уни қўйиб юборсанглар бўлармиди.
- Қаёққа?
- Онаси ёнига.
- Онаси йўқ, Феридэ...
- Менга бундай тикилиб қарама, Жакели!!
- Менинг номимни кимдан эшитдинг?
- Ҳамма сени шундай дейди... Айиқча тишламайдими?
- Ҳозирча тишламайди.
- Унинг оти нима?
- Ҳали от қўйилганича йўқ.
- Нима деб атамоқчисизлар?
- Мерабжон...
- Нега Мерабжон?
- Билмадим... Мераб... чиройли ном.
- Мен сенга бунақа тикилиб қарама, дедим-ку.
- Қанақа қарай? Мен ҳаммага ҳам шундай қарайман.
- Бекор айтибсан!
- Эҳтимол... нега кўпдан бери кўринмайсан, Феридэ.
- Чунки сен чегарага эмас, ҳадеб менга қарайверасан!
- Шундай қилсам ёмонми?
- Ёмон!
- Нега?
- Чунки, мумкин эмас!
- Сенинг олдингга келсам майлими?
- Ақлдан оздингми?
- Мумкин эмасми?
- Мумкин эмас!
- Нега?
- Хоҳламайман.
- Мен хоҳласам-чи?
- Сен нимани хоҳлайсан?
- Сен билан суҳбатлашиб ўтиришни...

- Нималар ҳақида?
  - Бирор нарса ҳақида-да...
  - Мумкин эмас. Мен бева аёлман, сен эса... Сен мендан ёшсан.
  - Қаердан олиб гапиряпсан?
  - Мен ҳаммасини биламан... Ёшнинг ўн тўққизда... Отаналаринг йўқ... Медицина институтига киролмагансан... Сен почтага бориб турасан, қизингдан эса сира хат келмаяпти... Тўғрими?
  - Сен буларнинг ҳаммасини қаердан била қолдинг?
  - Қушча айтиб берди.
  - Уша қушча сен менга жуда ҳам ёқиб қолганингни айтмадимми?
  - Тентаксан!
  - Буни қаердан биласан?
  - Ўзим билдим.
  - Келгуси якшанбада мен шаҳарга бормайман, бутун кунни сеникида ўтказаман.
  - Тентаксан деяпман-ку!
  - Келаман!
  - Келиб ҳам кўр-чи!
  - Келаман!
  - Журъат этолмайсан! Менга бунақа тикилиб ҳам қарама! Шаҳар қизларига шунақа тикилиб қарайвер!
  - Қанақа қарай бўлмаса, Феридэ? Ахир мен кечаси билан ухламай чиқдим!
  - Бўпти, бора қол!
  - Кўришгунча хайр, Феридэ!
  - Бор, бор, айиқчангга қара!
- Феридэ болохонадан ичкарига кириб кетди. Мен сўқмоқдан пастга туша бошладим. Йигитлар аллақачон узоқлашиб кетишганди. Исиб олган Мерабжон менинг бағримда мириқиб ухлар ва бош бармоғимни маза қилиб эмарди.

* * *

«Азизим Саргис!

Мана, чегарага келганимга бир ой бўлиб қолди. Сизлар мени кўзатганингизда... яхшиси оғайни, сенга ҳаммасини тартиби билан айтиб берай...

Тбилиси — Батуми поезди худди кўксов чолга ўхшаб ҳар қадамда — Дидубада, Мухетада, Дзегви, Гори, Скра, Агара, Карели, Хашурида — то Батумигача тўхтаб-тўх-

таб борди. Туриб-туриб, тўсатдан силтаниб юрадики, юқори тахтада битта ҳам чамадон қолмайди, бир оз тезлашиб, яна тўхтади... Бир сўз билан айтганда, ўзинг ҳам биларсан...

Купеда уч киши (тўртинчи киши то Кобулитигача бир оғиз ҳам гапирмагани учун мен уни ҳисобга қўшмайман) — мен, йўлда саккиз марта халатини ўзгартирган бир аёл ва ялтироқ бош ёш киши ўтирардик, кейин маълум бўлдики, бу Батуми районидаги колхозлардан бирининг раиси, гапга уста, дилкаш одам экан.

Ялтироқ бош гапни аёлдан бошлади.

— Сиз Батумига кетяпсизми?— сўради у.

— Ҳа, Батумига. Куз фаслида денгизни яхши кўраман! Одамлар кам, жимжит, тинч бўлади...— Дарров жавоб берди у.

— Ундай бўлса у ерга январь ойида борсангиз, яхши бўларди. Биласизми, қишда денгизда умуман ҳеч кимса бўлмайди.

Хоним ялтироқ бошга шубҳаланиб қаради, лекин унинг чеҳрасида очиқ кўнгиллик, ҳатто соддалик яққол ифодалангани учун хонимнинг кўнгли таскин топди.

— Сиз-чи, сиз қаерга кетяпсиз?— менга мурожаат қилди ялтироқ бош.

— Мен ҳам Батумига.

— Дам олишгами?

— Йўқ, ҳарбий хизматга, армияга.

— Сиз-а? Армияга?!— ҳайрон бўлди раис.

— Ҳа, нима бўпти?— ҳайрон бўлдим мен.

— Қўйсангиз-чи! Эҳтимол уруш бошлангандир? Тўғриси айтиб қўя қолинг! Ҳатто уруш вақтида ҳам армияда сизнинг ёшингиздаги одамни кўриш ғалати.

— Ахир мен урушга бормаяпман-ку...

— Менинг отим Атанасэ!— ўзини танитди ялтироқ бош.— Сизнинг фамилиянгиз-чи?

— Мдинарадзе, Владимир Мдинарадзе. Ёзувчи,— сўнгги сўзни бўрттириб айтиб, ўзимни танитдим.

— Йўғ-е! Мен сизни шофер, деб ўтирибман!

— Йўқ, ёзувчиман.

— Жуда, жуда ҳам соз! Демак, ёзувчи Мдинарадзе сиз бўласизми?

— Ҳа, мен бўламан.

— Сизнинг шеърларингизни менинг ўғлим ёддан билди, ҳатто уларни мактаб кечаларида, олимпиадаларда ўқийди.

— Масалан қайсиларини?— қизиқсиндим.

— Мана буларни... «Ёқимтой чўчқача! Бурнини қаранг! Лабини қаранг! Чўчқа боласига катта чўчқаларнинг қилиқлари ярашмас!»

— Жуда яхши! Ташаккур сизга!— дедим мен.

— Туфлийингиз қисяптими?— тўсатдан раис хонимдан сўраб қолди.

— Қисиш ҳам гапми! Қадоқларим шундай азоб беряптики! Сиз қандай билдингиз?

— Жуда осон! Аёл киши эркаклар олдида пойафзални ечдими, демак қисади! Менинг бечора онам! Эсимда, унинг ҳам туфлиси ҳамиша қисарди, лекин у атайлаб ечмасди! Ушандан вафот этди!..

Хоним қочиримни пайқаб, раисга синовчан қаради. У эса, чарчаган фариштага ўхшаб ўтирар ва чиндан ачингандай хонимнинг оёғига боқарди.

— Хўш, сиз нега армияга боряпсиз?— сўроғини давом эттирди ялтироқ бош.

— Чегарачилар ҳаётдан китоб ёзмоқчиман.

— О, бу жуда қийин!

— Нега?

— Чунки чегара ҳаёти қийин ва бир маромда ўтади. Бизнинг колхозимиз чегара зонасига киради, шунинг учун менинг сўзларимга ишонаверинг... Давлат чегараси уёқда турсин, оддий тўсиқни бартараф қилиш ҳам ҳар кимнинг кўлидан келавермайди.

— Анчадан буён раисмисиз?

— Уша мени сайлашган куннинг падарига лаънат... Мана, уч йил бўлиб қолди...

— Нимадан норозисиз?

— Ҳим, нимадан!.. Мана, анави кишига қаранг,— раис юқори тахтада индамай ётган кишини кўрсатди,— мириқиб ухлаб ётибди, хурраги оламини бузади. Эҳтимол унинг тушига ёқимли нарсалар, чиройли хонимлар, тўкин дастурхонлар кираётгандир... Бу ярамаснинг хурраги аррадек асабга тегяпти!.. Унинг тушига турли ёқимли нарсалар киради... Мени-чи? Мана, икки ойча бўлиб қолди, савалаб ёмғир ёғаётгани, чой буталари кўм-кўк барг ёзаётгани, қизларимизнинг чой йиғиштираётгани, планни ба-жарганимиз, мўлжалдан оширганимиз тушимга киради... Қувончим ичимга сиғмай, ўрнимдан тура солиб, деразага югураман... Ёмғир қаёқда! Ер қизиб... Чой нобуд бўлмоқда...

Юқори қаватда ётган одам чиндан ҳам арра тортаётгандек тобора қаттиқ хуррак отарди.

— Арра бутоққа тушиб қолди шекил,— деди раис.

— Проводникдан илтимос қилайлик, бошқа купега чиқариб қўйсин,— гапга аралашди халатли хоним.

— Проводник бизни деб бутун поездни арралатармиди!— деди раис ва шу ондаёқ менга қараб давом этди:— Ҳа, чегара борасида... Эсимда, менинг бобом Геронтий билан қўшнимиз Георгий Горжомеладзенинг ерини пастдаккина четан девор ажратиб турарди. Четаннинг худди ўртасида кекса шумтол бор эди. Мана шу дарахт икковининг ҳам бошини еди. Георгий шумтолни отам ўтказган, деб қасам ичар ва худони ўртага қўярди. Қулай пайт топиб, четанни нарироққа ўрнатар, шунда дарахт унинг ҳовлисига ўтиб қоларди. Эрталаб Геронтий бобом тунги қаллобликни кўриб, четан қозигини суғуриб олиб, Георгийга ташланарди. У Геронтий бобомнинг дадаси эккан шумтол нега бировнинг ҳовлисига ўтиб қолганини сурштириб, жавобини кутмай, қозиқ билан Георгийнинг бошига туширарди. Георгийнинг рафиқаси жавраб, қарғаб-қақшаб яраланган, қонга бўялган эрини ҳушига келтиргунча, шумтол яна бобомнинг ерига ўтиб қоларди. Орадан бир ҳафта ўтгач, соғайиб қолган Георгий Геронтий бобомни пойлаб туриб, уни қозиқ билан шундай савалардики, бобом бир неча кун ўрнидан туролмасди. Шумтол эса, шу кунлари душман лагерида яшнаб турарди... Геронтий бобом билан қўшнимиз Георгий ниҳоят бир-бирларини майиб қилмагунларича бу жанжал давом этди. Лаънати шумтол эса, парвойи палак, тўпиғига чиқармасди.

Раис жим қолди, сумжасидан бир бутилка «Варцихе» коньягини чиқариб, столга қўйди.

— Кейин нима бўлди?— қизиқсиндим мен.

— Биттадан ичайлик!— таклиф этди у, бутилкани очаркан.

Ичдик.

— Мен нима деётгандим?— сўради раис.

— Шумтолнинг парвойи палак эди,— эсига солдим мен.

— Ҳа, баҳорда у одатдагидек барг чиқарар, кузда одатдагидек баргларини тўкарди. Четан уни дам у томондан, дам бу томондан ўраб оларди... Яна биттадан ичайлик.

Хоним ўрнидан туриб, эшика юрди.

— Халатингизни ўзгартирмоқчимисиз?— сўради раис.

— Менга қаранг, ҳамма нарсани кузатишга қандай улгурасиз?— жеркди тоқати битган хоним.— Менинг халатим, туфлийим, Геронтий бобо-ю, қандайдир четан девор қолмайди!

— Нима қилай, азизим! Раис ҳамма нарсани билиши, ҳаммасига улгуриши керак, бўлмаса менинг бўйнимдаги планни ким бажаради? Ёки сизми?

— Яхшиси, сиз чиқиб турсангиз-у, мен кийимимни алмаштириб олсам бўларди! Ухлашим ҳам керакмиди?!

Мен ўзимни кулгидан аранг тўхтатиб, чиқиб кетдим. Менинг кетимдан раис чиқди.

— Бўрттириб юбордим шекилли, а?— сўради раис.

— Ҳечқиси йўқ, ўтиб кетади. Уша воқеа нима билан тугади?

— Қайси?

— Шумтол воқеаси.

— О, кулгили бўлиб тугади. Эрталаб Георгий Горжомеладзе оламдан ўтди, оқшом эса Геронтий бобом жонини худога топширди. Бир куннинг ўзида! Уша пайтда менинг отам Титико ёш эди. Шу кунёқ шумтолни кесиб тарошлади, рандалаб текислади-да, қўшни болаларининг кўмагида бобом Геронтий билан Георгийга иккита жуда яхши тобут ясади. Улар бир кунда, бир қабристонга, ёнма-ён кўмилди. Шундан кейин бева кампирлар жуда аҳил яшашди, икковлари ҳам бир йилда оламдан ўтишди...

— Болалари-чи?

— Дуруст. Аҳил, тинч яшашди. Шумтолнинг қолган ёғочидан отам иккита пандури¹ ясади. Бирини ўзида қолдириб, иккинчисини Георгийнинг ўғли — Лукага совға қилди. Шумтол жуда катта эди. Ҳар қандай шумтолдан ҳам иккита тобут билан иккита пандури чиқмайди.

— Фарзандлари чегара жанжалини қандай бартараф қилишди?

— Келишувчилик билан. Билсангиз, шумтол эски илдизидан кўкариб чиқиб, қулоч етмайдиган йўгон бўлиб кетди! Четанни биз дарахтнинг қоқ ўртасидан ўрнатдик. Шумтол бизга халақит бермасди.. Чегара, азизим, мураккаб, оҳ, шундай мураккабки!.. Энди бас, ухлайлик!..

Мен аста-секин купенинг эшигини очдим-у, кулгидан ўзимни зўрға тўхтатдим, юқори қаватдаги киши яланг-оёғини осилтириб, сочиқ билан бошини танғиб ўтирарди. Унинг юзида азоб ва ажабланиш ифодаланарди. Купе титрарди. Тунги чироқнинг қалпоғи пирилларди.

— Сиз умрингизда аёл кишининг шунақа хуррак тортганини эшитганмисиз?— Нола қилди юқоридаги пассажир.

---

¹. Пандури — Грузин миллий чолғу асбоби.

Бу унинг бутун йўл давомида айтган биринчи ва сўнги сўзи эди.

Қимдир мени уйғотганда ярим кеча эди:

— Турнинг, уйғонсангиз-чи, ҳурматли Владимир!

Мен ирғиб турдим. Тепамда раис севинчи ичига сиймай турарди.

— Ёмғир! Ёмғир ёға бошлади, азизим Владимир!

— Табриклайман. Аммо шуни деб мени уйғотиш керакмиди?

— Кечирасиз, азизим! Бу мен учун шундай қувончлики!.. Сиз ҳам хурсанд бўлсангиз керак, деб ўйлабман... Майли ухлайверинг.

— Энди ухлаб бўлармиди!

Атанасэ менинг ҳазиллашаётганимни англади, кулиб, бутилкада қолган коньякни қуйди.

— Ёмғир учун, қимматли Владимир! Ерни суғорувчи, ўт-ўланларни кўкартирувчи, черешицани ювувчи, макка-жўхорини ўстирувчи — бир сўз билан айтганда, ҳаёт бахш этувчи ёмғир учун!— деди раис ва мен билан қадаҳ уриштириб ичди.

— Мен сизнинг ўлкангизда ёмғирдан кўра, қуёшдан қувониш керак, деб билибман.

— Буни ҳам вақти бор. Ўтган ёзда мен фақат қуёш чиқишини орзу қилгандим... Бетиним ёмғир ёққанидан ҳамма экин чириб кетганди.

— Мени уйғотганингиз учун ташаккур, бўлмаса бундай жалани қаердан кўрардим!— раисга миннатдорчилик билдирдим. Чиндан ҳам челақлаб ёғарди. Дераза ойнаси-дан ёмғир шириллаб оқарди.

— Бундай бўлганди... Қулоқ солинг: ўтган ёзда ёмғир бизнинг жонимизга тегди. Бундай ёмғир, эҳтимол Нуҳ тўғонида ҳам ёғмаган бўлса керак, ҳамма экинларимизни ва ҳайдалган ерларимизни бутунлай ювиб кетди! Мен бир куни эрталаб ёмғир қуйиб турганда идорага бораётсам, рўпарамдан кетмон кўтарган колхозчимиз чиқиб қолди. Бундай жалада қаерга боряпсан, деб сўрадим ундан. Кобулетига боряпман, деди у. Кобулетида нимангни йўқотдинг, сўрадим ундан. Экинларимни ёмғир ювиб, Кобулетига оқизиб кетибди, у ерга чопиқ қилгани боряпман, деди у. Итваччанинг ҳазилини қаранг, ўша пайтда кўнглимга ҳазил сиғармиди.... Бир оз ёмғир тинганда тоққа жўнадим — ёзда биз у ерда асалари боқардик. Борсам — буни ҳеч кимнинг бошига худо солмасин: юзта уядан етмиштаси ғойиб бўлибди! Сув тагида қолибди! Ярим кечада қишлоққа етиб келдим. Аюҳаннос солиб, ҳаммани оёққа турғиздим, йиғилиш ўтказдим.

«Нима гап, раис?»— сўрашди деҳқонлар.

«Гап шундаки, қадрдонларим, етмишта асал уяси ҳалок бўлибди!»— жавоб қилдим.

Шу пайт бутун округга донғи кетган оғзи коски Папино Иремадзе ўрнидан туриб деди: «Бу ерда етти юз инсон онласи ҳалок бўляпти-ю, бунга раиснинг парвойи палак, етмишта арзимаган уя, деб бизни ярим кечада ўрнимиздан турғазиб ўтирибди!»

Мен қулиб юбордим. Атанасэ сўзини давом эттирди.

— Кулгули албатта. Ўша ярамас одам бўлмағур гап айтувди-да! Бу ўлкада бизнинг қишлоқдан бойроғи топилмайди. Бизда—мандаринзорлар, чой, маккажўхори, ловяю вино — ҳамма-ҳамма нарса сероб!..

— Папино нимадан норози эди?

— Қим биледи! Бир кун ҳам заҳар сочмай туролмайдиган одам эди! Ишонинг, мен ҳам йиғилишларда гапиргани ҳайиқардим! Бутун қишлоқ уни ёмон кўрарди. Чақимчи, ҳасадгўй, ғаламус одам эди. У кўп одамнинг бошини еди, кўпларни бир-бири билан уриштириб қўйди... Одамлар ундан қочар, қўрқишарди...

— Унинг гапини аҳоли қандай қабул қилди? Асалари ҳақидаги гапини?

— Қандай бўларди. Кулги, ғовир-ғувир, шовқин-сурон кўтарилди... Одамлар унинг ёмон одатини билишарди... Оқибат натижада йиғилиш барбод бўлди...

— Кейин нима бўлди?

— Ҳеч нима... Бундан икки ой бурун у вафот этди. Биз эркин нафас олдик... Шундай бўлса ҳам ўша одамга раҳмимиз келди — аҳмоқона ўлиб кетди... У Махарадзе¹га отини тақалатгани олиб борди. Балки, эшитгандирсиз, у ерда донгдор темирчи — ака-ука Керкадзелар туришарди. У шўрпешона отининг оёғидан ушлаб туради, от чандон тепадикки, унинг ичак-чавоғи ағдарилиб тушади. Бечорани касалхонага олиб боришгунча йўлда жон беради... Нима ҳам қилардик, марҳумни ўз ҳолига ташлаб қўйиб бўлмасди-да — унинг қариндош-уруғи йўқ эди... Мен ўликни қабристонга олиб бориш учун колхознинг юк машинасини юбордим... Бжужисцкалидан кечиб ўтишаётганида тобутнинг сувга ағдарилишига сал қолибди. Тўлқин уриб юборганида, одамлар аранг ушлаб қолишибди... Марҳумни якшанба кунини дафн этдик. Эрталабдан ёмғир саваб-лаб ёғди — кечқурун қишлоқ сув босган оролга ўхшарди.

¹. Махарадзе шахри — район маркази.

Қабристонга араиғ етиб бордик. Тобутни гўрга тушираёганимизда арқон узилиб кетди. Тобут тўнкарилиб тушди... Эркаклар тупуриб, қўл силтаб, тарқалишди.. Танҳо ўзим жала остида қабрни кўмдим... Халққа ёмон кўринишни ҳеч кимнинг бошига солмасин!.. Нима бўлса ҳам ўлган одамга раҳминг келади... Аммо халқ ўзича ҳақ...

— Ҳа-да,— унинг гапига қўшилдим мен,— бир нима деб бўлмайди.

— Э-ҳе! Кўп воқеаларни эсласа бўлади-ю, лекин аллавақт бўлиб қолди... Мен сизга шуни айтмоқчиман: чегара яхши, бизнинг қишлоғимиз ҳам ундан қолишмайди! Қишлоғимизга келинг, одамлар билан, бизнинг ҳаётимиз билан танишинг. Башарти бизнинг ҳақимизда ёзмоқчи бўлсангиз...

— Албатта бораман!

Раис деразага қаради. Ёмғир бетиним ёғарди.

— Бас, етар, мен ахир тошқинни эмас, ёмғирни орзу қилгандим...— тўнғиллади раис.

— Юқори қаватдан паст-баланд хуррак эшитиларди...

— Тунингиз хайрли бўлсин!— деди раис ва чироқни ўчирди.

* * *

Мени вокзалда подполковник Розариновнинг ўзи кутиб олди. Орадан ярим соат ўтгач, мен унинг хонасида ўтирардим. Подполковник кўринишидан чамаси эллик ёшларда эди. Ғайратли, тиниб-тинчимас ва беҳад истараси иссиқ одам эди, у ўн беш минутда бир неча олдиқочди сюжетларни, талай латифаларни дўндириб айтиб ташларди, ёзадиган китобимнинг планини, ҳатто тахминан неча саҳифадан иборат бўлишини ҳам айтиб берди. Китобнинг номи қандай бўлиши бир оз ўйлангириб қўйди, лекин бунга уйда ўйлаб кўришини ваъда қилди. Сўнгра подполковник қаергадир телефон қоқди.

— Ҳозир ХБнинг тўла комплектини олиб келишади,— деди у ва мени эътибор билан кўздан кечира бошлади.

Орадан беш минут ўтгач, хонага бир неча яшик олиб келишди.

— Ечининг!

— Эшикни ёпиб қўйсакмикан?— илтимос қилдим.

— Ҳожати бормикан? Бу ерда аёллар йўқ, башарти сиз мenden уялсангиз, чиқиб туришим мумкин,— қудамени ради подполковник.

— Асло, безовта бўлманг!

Мен хижолат тортиб, ечина бошладим. Аммо шимларни кийиб кўраётганимда қаттиқ хижолат тортдим. Қорним қурсин! Учта шимнинг илгачи узилиб тушди, тўрттаси чокларидан сўкилди... Ниҳоят биттасини бир илож қилиб кийдим. Розаринов енгил нафас олди.

— Мана, сизга хром этик, икки жуфт ички кийим, фуражка, погонлар, камар... Яна шима қолди? Ҳа, шинель чамаси ўн кундан кейин бўлади, ҳозирча мана, пахтали камзул... Марҳамат қилиб, мана бу жойга имзо чекинг...

Мени яна бир уқубат — этик кийиш азоби кутарди. Бу қийноққа ҳам дош бергач, янги қиёфада подполковникка рўпара бўлдим.

— Мана бу жойида!— хитоб қилди у.— Мен сизнинг ўрингизда бўлсам, ҳарбий кийимни сира ечмасдим.

— Эҳтимол шундай бўлиб қолар, ўртоқ подполковник,— жавоб бердим.— Этикни энди ечолмасам керак!

— Бекор гап, отагинам! Икки кундан кейин ўзи ечилади!— Мени тинчлантирди подполковник ва елкамга дўстона уриб қўйди.— Масала ҳал, заставага жўнайсиз!

У телефон трубкасини кўтариб, рақамни айтди.

— Салом, Чхартишвили!

...

— Аъло!

...

— Сенинг ҳузурингга ёзувчи Мдинарадзени юборяпмиз. Уни танийсанми? Ҳа, ҳа... «Мен, бувим, бобом ва ҳоказо...» Икки ойга сиёсий ишлар бўйича ўринбосар.

...

— Королев безовта бўлмай қўя қолсин, Мдинарадзе сиёсий ишлар бўйича штатсиз ўринбосар бўлади!

...

— Бир соатдан кейин... Унга барча шаронглари яратиб беринг! Бу одамни ардоқланг, бағрингизга олинг! Меҳр-шафқатингизни аяманг ундан. Хонасига стол қўйиб беришни унутманг! Унинг барча илтимосларини адо этинг!..

...

— Ундан бошқа!.. Хўп, саломат бўл! Ҳозирча!

— Нима?— сўрадим мен.

— Унинг барча илтимосларини адо этинг, дедим. У башарти Туркияга ўтишни хоҳласа, мен нима қилай деяпти.

Биз кулиб юбордик.

...Соат ўн иккида биз қишлоққа етиб келдик. Бу ерда мен илгари ҳам бўлгандим — саёҳатга келгандим. Аммо энди мен ўзимни эркин ҳис қилмас, тортинардим. Застава бошлиғи хонасида мени чиройли, келишган, юз-кўзларидан ҳушёрлиги сезилиб турган майор кутиб олди, унга беихтиёр ҳавасим келди. Майор ўрнидан турди, мен билан салом-аллик қилди ва одоб билан, ўтиришимни таклиф этди, менга кўз югуртириб чиқди-да, мени бошлаб келган лейтенантга жилмайиб мурожаат қилди:

— Кийимларини дазмолласанглар бўлмасмиди... Худди бузоқ ямлаганга ўхшайди...

— Раҳмат, безовта бўлманг, ҳаммасини ўзим дазмоллаб оламан!— дедим қизариб-бўзариб. Майор менга шубҳаланиб қаради: «Бекор айтяпсан, оғайни! Агар сен ҳозир шундайғижимланган кийимни кийишга уялмаган экансан, кейин ҳам дазмоллаб бўпсан...» деяпгандек эди у.

Чхартишвили менинг бу ердалигимни унутиб, ишга берилиб кетди: катта дафтарга нималарнидир ёзарди. Ниҳоя икки ёш лейтенант келиб, майор ҳузурида қомат ростлаштиришди. У қисқа буйруқ берди:

— Танишинг, қабул қилинг, севинг ва илтифот кўрсатинг!

Лейтенантлар жилмайишиб, менга честь беришди, ўзларини танитишди: «Нега улар ҳадеб жилмайишаверади!— ўйладим мен юзим қизарганини сезиб.— Ойнаб боқсам бўларди, менинг кўринишим жуда кулгили бўлиб кетганга ўхшайди!»

— Уртоқ майор! Застава сафланди!— ахборот берди кимдир.

— Марҳамат!— илтимос қилди майор. Ҳаммами эшик томон йўл олдик.

Ховлида бизни икки қатор саф тортиб турган застав йиғитлари кутиб турарди.

— Текисланинг! Смирно-о!

Сафга тизилганлар жим бўлиб қолишди.... Сўнг меҳтуш кўраётгандек бўлдим: майорнинг овозини, менинг номимни бир неча бор тилга олганини элас-элас эшитдим. Майорнинг, солдатлар билан гаплашишни истайсизми деган сўзини аниқ эслайман.

— Дўстлар, маърузачи сизга айтганидек...— деганимни биламан.

Бошқа ҳеч нарса эсимда йўқ.

— Тарқалинсин!— майорнинг командаси менинг қўлгимга чағинди, солдатларнинг қаҳ-қаҳлаб кулаётганларини кўрдим. Кулаётган сафга қараб ўзим ҳам кулиб юбодим.

Сўнгра менинг ёнимга Чхартишвили келди-да, аста лкамга қоқиб жиддийми, ҳазил қилибми, илтимос би- анми деди:

— Ҳурматли Владимир, агар нутқингиз ёзинглиқ бўл- а, уни менга беринг... Қасам тексти ёнига осиб қўямиз... Уялганимдан ҳеч нима демай қайрилдим-да, ўз хонам- а кирдим, каравотга ўзимни ташлаб кўзларимни юмиб лдим...

Ўша куни хонадан чиқмадим. Кейин... кейин ҳаммаси з жойига тушди, мен чегара ҳаётига аралаша бошладим. Менинг каравотим рўпарасидаги дераза ойнасининг бир бўлаги синган. Эрталаб уйғониб қарасам, денгиз хо- тамга киргандек туюлади. Дунёнинг бирор ерида ҳам шундай ажойиб денгиз, мана шундай чўмиладиган жой бўлмаса керак, деб ўйлайман. Кўм-кўк сув шундай ти- ниқки, ҳар бир тош, ҳар бир балиқча, ҳар бир медузани худди аквариумдагидек кўрасан киши. Денгизда чалқан- касига ётиб олсанг, мовий, тиниқ осмон тепангда денгиз- цек кўринади, сен эса, ўзингни икки денгиз орасида сузиб органдай сезасан, қуёш ҳам шу бепоён мовий денгизда оркаланиб сузиб сен билан бирга роҳатланаётгандек бў- лади. Денгизни ким кўрмабди? Аммо ишон, азизим Саргис, бу ердаги денгиз алоҳида, бошқача завқ, ҳаяжон, фикр гўғдиради...

Биз сен билан қанчадан-қанча чўмиладиган ерларни кўрмадик! Биз ман этилган жойга тикиб қўйилган бай- роқчани писанд қилмай, ундан ўтиб кетганимиз учун бир неча бор жарима тўласак ҳам узоққа сузиб борардик. Ғарқ бўлганларни қутқазувчилар ғазабланиб орқамиздан қайиқ- да бир неча марта қувладилар, лекин биз уларга эътибор бермадик. Бизнинг дўстларимиз ваҳимага тушиб соҳилдан ҳуштак чалишар, бақириварди, лекин биз уларнинг ҳая- жонланаётганларини билмай, қутурган денгиз тўлақинлари билан яккама-якка олишардик... Мана бу ерда, сокин, ой- надек денгиз юзида, қирғоқдан йнгирма метрча нарида уч- та байроқча аста ҳилпиллаб турибди. Шу арзимас, аҳами- ятсиз нуқтадан нари сузиб кўрчи! Сузиб бўпсан! Орқамдан қувадилар, жарима соладилар, ҳуштак чаладилар, бақира- дилар деб ташвиш тортмайсан! Асло! Сабаби: шу беозор байроқчалардан ўтгач, сен ўзингни йўқотасан, эплломай қоласан, энг яхши сузувчи бўлсанг ҳам қўлингни ҳара- катга соллолмайсан, нафас ололмай ғарқ бўласан. Сенга қасамёд қиламанки, бу уйдирма эмас, синалган ва бош- дан кечирилган муқаддас ҳақиқат! Бу туйғу — буюк, қан- дайдир ички дунёмизнинг қудрати туйғуси — бу бизга

она сути билан бирга сингиган бўлса керак. Бу туйғу бизнинг ақл-идрокимиз, қалбимиз хилватгоҳида сақланиб, киши охиригача кўнгли пок, ҳақиқий Инсон бўлиб қолганида юзага чиқади. Бу ерда, чегарада бу туйғу бизни бутунлай банд этади, ниҳоятда ўткирлашади. Ҳар бир киши учта кўримсиз байроқчаларнинг бу томонида турган, яшаётган, нафас олаётган барча нарсаларнинг эгаси, қўриқчиси, сақловчиси эканини, бепоён, қадрдон, ниҳоятда сеvimли Ватан унга ишониб топширилганини тўла тушунади.

Бу олам, азизим Саргис, қарама-қаршиликларга тўла. Инсон фақат шоду хуррамлик билан яшаса бўладиган — ҳаммаёқ тинч, ҳеч ким чегарани бузмайди, кунлар оҳиста, бирдай ўтади... Сен иссиққина қумда ётиб, маза қиласан, мовий уфқларга, денгизнинг тинимсиз ҳаракатларига боқасан... Денгиз худди тирикдек нафас олади, инграйди, ғўлдирайди, нималарнидир сўзлайди. Сен уни эшитганга, у сени эшитаётганга ўхшайди. Ер ҳам сенинг атрофингда яшаб, нафас олади, кўкаради, ухлайди, уйғонади. Сен унинг, у эса сенинг гапларингни эшитганга ўхшайди... Осмон ҳам сенинг тепангда ўзича яшайди, унда момиқ булутлар ортидан гоҳ кўриниб, гоҳ яшириниб юлдузлар тантанали ўйин тушади, ой ҳам оҳиста ва улғувор сузади, яшил камалак ҳам осмон гумбазини қучмоқчи бўлгандек чўзилади... Сен осмоннинг овозини, эфирни эшитгандек бўласан ва сенинг қувноқ шоднёна овозини юксакликларга, қуёшга, осмонга, юлдузларга учайди.

Мен чўққида туриб, қўлларимни кўкка, қуёшга чўзаман, қуёш менинг гултожимга ўхшайди. Мен остимда сузиб юрган булутларга боқаман, менга улар оёқларимнинг тўзонига ўхшаб кўринарди. Мен кўз илғамас кенг денгиз сатҳига боқаман — у кафтимдаги томчи сувга ўхшайди. Шамол эсади, мен қанот қоқиб парвоз қилгандек бўлам. Мен худони чақираман, тоғ оралиғларидан акси садо ўзимнинг овозим билан менга жавоб қилади. Башарти худо Ерни ва ундаги барча жондорларни яратган бўлса, демек мен дунёни, ҳаётни ва Ерда мавжуд ҳамма нарсаларни яратган худоман, чунки булар менинг меҳнатим, пешона терим, қоним ва ақл-идрокимнинг меваси.. Шундай дақиқаларда сен ўзингни бахтиёр ҳис этасан, шу бахт узлуксиз давом этишини истайсан... Соқчилар вишқасида айни шундай туйғу мени қамраб олганди... Бу ёш йигитлар нималарни ўйлашяптикни?

— Шчербина, нималарни ўйлаяпсан? — сўрадим шу ердаги курсида ўтириб, автоматли егни билан артаётган Шчербинадан.

— Сизга нима десам экан... Ҳеч нарсани...— жавоб берди у бошини кўтармай.

— Ҳар ҳолда, нималарни ўйлаяпсан?

— Умуман ўйлайдиган ҳеч нарса йўқ... Яқинда хизмат муддатимни тамомлайман, шу икки йил бекорга ўтди, деяверинг...

— Нега бекорга?

— Ундан нима фойда чиқди? Битта ҳам ўқ узилмади, бирортаси чегарани бузмади... Тревогага биноан ҳаллослаб чопамиз, борсак айниқ ёки чиябўри бўлади, ёки симда оддий қарга ўтиради!.. Бор-йўғи... шу...

— Лекин, шу икки йил мобайнида сен кўп нарса кўрддинг, кўп нарса ўргандинг, қанчадан-қанча қадрдон дўстлар орттирдинг — булар озми сенга?

— Бунинг учун, ўртоқ лейтенант, икки ойга келинса ҳам бўларди... Сизга ўхшаб...

— Аммо ҳар бир киши шундай ўйласа, ким чегарани қўриқлайди?— сўрадим мен, бу масалага жиддий ғоявий маъно бериб.

— Мен, ўртоқ лейтенант, бунни айтаётганим йўқ! Чегарани ҳар бир киши қўриқлаши керак, биз бу вазифани ҳалол адо этиямиз! Бу ерда зерикасан, бирорта ҳодиса юз бераётгани йўқ...

— Аҳир, шундай бўлса ёмонми?

— Билмадим, эҳтимол яхшидир. Мен учун яхши бўларди, агар...

— Нима агар?

— Агар чегара бузувчи қўлга тушса! Менга: «Сен, ил қаёққа суқуляпсан?! Сен, разил, нима деб ўйлайсан?! Сенга Совет Иттифоқи бирор қаҳвахонами?! Бекор айтибсан, чўчқа! Бу ерда мен, Петро Шчербина турибман! Мен сенга кўрсатиб кўяман, газанда. Бир, икки! Бир, икки! Насибангни ол...»— деб хумордан чиқсам, бошқа гап бўларди-да, ўртоқ лейтенант... Бўлмаса уйга борганда нималарни айтиб берасан? Қандай қаҳрамонлик тўғрисида сўзлаб берасан? Чегара ҳақида эсдалик — дурбиндан бурнингнинг қаваргани холос... Мана, сиз ёзувчисиз, шаҳарга қайтгач, нималарни ёзасиз?

— Нималар тўғрисида бўларди! Чегарада Шчербина деган ажойиб йигит хизмат қилади, у бақувват, соғлом, ҳалол, кулганда тоғлар титрайди, тошлар парчаланади, дарёлар тошади, жаҳли чиқса — денгиз чекинади, қуёш булут орқасига яширинади, депсинса, ер ларзага келади... Шчербинани душман кўрса, чегарани бузишга журъат этолмайди, шунинг учун Шчербина хаёлидагина жосусни тутишни ўйлайди, деб ёзаман... Хўш, ёмонми?

Шчербина кулимсиради:

— Бу кўпроқ Пархоменкога мос келади...

— Пархоменко ҳақида ҳам ёзаман.

— Эҳтимол улар чиндан ҳам Пархоменкодан кўрқин-
шар?

— Сен нима деб ўйлайсан?

Шчербина менга ишонқирамай қаради, кейин қўлини силтаб, ўз ишини давом эттирди.

— Жакели, сен нималарни ўйлайсан?— сўрадим энди Жакелидан. У олис-олисларга синчковлик билан тикилиб, навбатчилик журналига нималарнидир ёзарди.

— Мен, анави тентак нимага яширинаётганини ўйла-
япман, ахир мен уни кўриб турганимни билади-ку?

— Кимни айтяпсан?

— Апови бефаҳм аскарни. Ҳо-ов, у ерда, кўряпси-
зми?— У боши билан имо қилиб, журналини ёпди.

Пархоменко ҳар галгидек постда. У нимани ўйла-
япти экан? Ҳа, Жакели ҳам тўғриси-ни айтди дейсизми? Ахир уларнинг ҳар бири қалбида бебаҳо ўйлари бор. Кунбўйи ҳавозада дурбини билан уёққа, нариги томонга қарагани қараган... Ҳар бир ит, ҳар бир товуқ, ҳар бир дарахт уларга ўз жонажон ўлкасини, тугилган уйини эслатади. Шу боисдан ҳам у диққат бўлади. Мен Шчербинани тушунаман. Бу ерга келганимга атиги бир ой ўтди-ю, бир зайлдаги зерикарли чегара ҳаёти юракка энди ўрнаша бошлади.

Ҳа, чегара ҳақида ёзиш осон эмас, чунки бу ёшларнинг, умуман яхши йигитларнинг қалбига йўл топшидан ўн-
та артизан қудуғи қазиш осон...

Вишка майдонининг бурчагида кўк чироқ ёнди. Жакели телефон трубкасини кўтаради.

— Ўртоқ лейтенант, сизни майор сўраяпти!

— Эшитаман, ўртоқ майор!

— Лейтенант, қайсидир бир заводдан чегарани кўргани саёҳатчилар — делегация келибди. Улар билан шуғуллан-
нишни сиздан илтимос қиламан, менинг вақтим йўқ.

— Ҳозир етиб бораман!

— Раҳмат! Улар шу ерда, застава ҳовлисида...— Чхар-
тишвили телефон трубкасини қўйди.

— Йигитлар, тайёрланин-
гллар, ҳозир сизларнинг ҳузу-
рингизга саёҳатчиларни бошлаб келаман!— огоҳлан-
тирдим Шчербина билан Жакелини.

— Уларнинг қиладиган ишлари йўқми, жонга тегишди-
да,— гудранади Шчербина.

Мен зинапоядан тушиб, заставага ошнқдим.

Ҳовлида ўнга яқин саёҳатчи кутиб турарди. Улардан
бири шубҳасиз директор эди. Икки аёлдан бири болали-

ги жуда семиз бўлиб директор ёнида, унинг қўлига суяниб турарди, бошқа ёшроғи эса иккита фотоаппаратни бўйнига илиб, қўлида блокноти билан бир жойдан иккинчи жойга югурар, ҳамма нарсага завқланиб қарарди. У шу он навбатма-навбат иккала аппарати билан менинг суратимни олди-да, блокнотига нималарнидир ёзди. Мен ҳамма билан қўл бериб сўрашдим, уларнинг ҳар бири отини айтди, директор — фамилиясини.

— Гражданка, аппаратларни ва блокнотни, марҳамат қилиб шу ерда қолдилинг... Қани, кетдик бўлмаса, ўртоқлар!

Аёл дарров нарсаларни ерга қўйди. Унинг хавотирланиб турганига кўзим тушди.

— Безовта бўлманг, нарсаларингизга ҳеч ким тегмайди!

— Йўғ-е, мен буларни ўйлаётганим йўқ...— хижолат тортди у.— Шунчаки мен... Ерга қўйсам қандай бўларкин деб турувдим...

— Ҳечқиси йўқ, шамоллаб қолмайди,— мен уни хотиржам қилиб, саёҳатчиларни кетимдан боришга қўлим билан таклиф этдим-да, чегарага юрдим.

— Заставамизнинг тарихи,— мен экскурсиячи вазифасини адо этишга киришдим,— унинг... ташкил топганидан бошланади. Заставамиз намунали, кўпгина жангчиларимиз давлат чегараларини сақлашда ўзларини кўрсатдилар. Бизнинг еримизга билинтирмай киришга уринган кўплаб чегара бузувчи ва жосуслар қўлга олинган. Бир минг тўққиз юз қирқ биринчи йилдан бир минг тўққиз юз қирқ бешинчи йилгача бу ерда икки юз қирқ саккиз чегара бузувчи қўлга олинди, шу жумладан, саксон бештаси чет эл разведкасининг хавфли агентлари.

— Ўша жанобларга нима керак экан?— сўради директор.

— Ўлгилари келибди-да, ер юткурларнинг,— жавоб берди аёли.

— Чегара фалон параллелдан фалон меридиангача боради, узунлиги шунча километр, мана, масалан олганимизда, бировнинг оғаси — у томонда, укаси — бу томонда яшайди.

— Улар соғинишмасмикин?— кимдир сўради.

— Жуда ҳам соғинишади,— жавоб бердим мен.

— Улар бу томонга ўтишни истамайдиларми?— деб сўради яна ўша саёҳатчи.

— Исташ ҳам гапми! Биздан илтимос қилишади, ялиниб-ёлборишади лекин биз рухсат этмаймиз!

— Беҳуда! Биз томонга ўтиша берсин, бизнинг бирор нарсамиз камайиб қоладими? Худога шукурки, уларни едириб-ичирадиган нарса топилади!— деди насиҳатомуз оҳангда директор.

— Агар уларнинг ҳаммасини буёққа ўтказсак, ўзимиз қаерга борамиз?— Бунда бизнинг у томонга ўтишимизга тўғри келади,— тушунтирдим мен.

— Э, қўйсангиз-чи!— хафа бўлди саёҳатчилардан бири.— Уёққа ўтиш деганингиз нимаси?! Ушанақа аблаҳни... ўз қўлларим билан бўғиб ўлдираддим!

— Башарти,— гапга аралашди аппаратсиз аёл,— айтайлик, бирор киши у томонга қочса, сиз уни тутишга улгирасизми?

— Албатта!

— Улгуролмасангиз-чи?

— Отамиз.

— У агар бегона территорияда бўлса-чи?

— Бари бир отамиз!

— Денгиздан-чи?

— Денгиздан нима?

— Агар айтайлик, бу ердан, чўмиладиган еримиздан одам сузиб кетса, уёққа тез етадими?

— Унинг қандай сузишига боғлиқ. Чалқанчасига яхши сузсангиз, беш минутда Туркияда турибсиз.

— Агар билиб қолсангиз-чи?

— Отамиз, деб айтдим-ку!

— Денгизга қараб ҳамми?

— Албатта.

— Тунда бўлса-чи?

— Гражданка, гар сиз чет элга боришни жуда хоҳлаётган бўлсангиз, тиканли сым остидан эмаклаб, қийналиб нима қиласиз? Юз сўмлик туристик путёвка сотиб олинганда, бемалол жўнайверинг!— маслаҳат бердим мен.

— Йўғ-е, нималар деяпсиз!.. Мен шунчаки қизиқсиниб сўрадим-да... Чет элда нима қилардим? Менинг яхшигина маошим бор!

Биз вишка томон йўл олдик. Ярим йўлда Пархоменко ни баҳайбат ит — Акбар билан учратдик. Танго ҳалок бўлгач, Пархоменкога Акбарни беришганди.

— Уртоқ лейтенант! Застава участкасида ҳеч қандай ҳодиса юз бермади. Оддий солдат Пархоменко!— ахборот берди у, интилаётган Акбарни аранг ушлаб туриб.

— Акбар сенга ўрганиб қолдими?

— Бугун тишламади!— кулимсиради Пархоменко ва итнинг тумшугини эркалаб силади. Акбар қизил тилнин кўкрагига осилтириб ўтирди.

— Унинг оғзига қўл гўкса бўладими?— сўради директорнинг ўғли.

— Бўлади,— жавоб берди Пархоменко,— лекин унинг оғзидан тортиб олиш қийинроқ! Хоҳласанг — синаб кўр!

Қўрқиб кетган она ботир боласини қулоғидан чўзиб, нари тортди. Вишка ёнига келдик.

— Жакели, қопқоқни оч!— қичқирдим мен.— Уч кишидан чиқишни илтимос қиламан, ҳаммага жой етишмайди,— дедим саёҳатчиларга.

Ҳавозага биринчи мен билан директор, икки аёл ва ўғилчаси кўтарилишди. Жакели бўй чўзди:

— Ўртоқ лейтенант!..

— Вольно!.. Меҳмонларга дурбин беринг, қаерда нималар борлигини тушунтиринг,— буйруқ бердим.

Жакели хушомад билан ёшроқ аёлга дурбинни тутди-да, тушунтира бошлади:

— Биздан пастда, ўнгда минорали мачитни кўриб турибсиз. Эсиз, бир оз кеч қолдингиз! Ярим соат бурун сўфи шу минорада азон айтганди...

— У қандай қилиб шундай баландга кўтарилади?— сўради директорнинг рафиқаси.

— Унинг ичида зинаси бор.

— Ҳа, шундай баландда беихтиёр худога ишонасан,— деди ёшроқ аёл дурбинни тушириб ва кўзларини алланечук сузиб.

— Йўқ, одам қанча баланд кўтарилса, шунча худога кам ишонади,— эътироз билдирди Жакели.

— Наҳотки,— ҳайрон бўлди аёл.

— Аниқ!— Одам қанча паст турса, у шунча кўп худога ишонади,— қайтарди Жакели.— Мана, мисол учун Пархоменкони олайлик, у ерда юрибди, шу туфайли у сўфи билан бирга ибодат қилади, биз эса Шчербина билан бирга бу ерда, вишка устида турамиз, шунинг учун биз сўфини назар-писанд қилмаймиз. Шундайми Шчербина?

Шчербина бош силкитиб тасдиқлади.

— Наҳотки сўфи бизга ҳам азон айтса?!— деди директорнинг рафиқаси.

— Албатта!

— Унинг бунга ҳаққи борми?— сўради директор.

Жакели ва Шчербина ҳайрон бўлиб менга қарашди. Мен уларга кўз қисдим.

— Унинг бунга ҳаққи йўқ албатта, шундай бўлса ҳам азон айтаверади,— жавоб қилди Жакели.

— Биз қандай чора кўряпмиз,— жаҳли чиқди директорнинг.

Иигитлар яна ҳайрон бўлиб менга қарашди.

— Анави уйда қишлоқ оқсоқоли туради, анави уйда эса ўқитувчи. Ҳовлидаги чиройли аёлни кўряписизми? У ўқитувчининг хотини,— давом этди Жакели.

— Айтинг-чи, улар аёлларга қандай муомалада бўлишади?— сўради директорнинг хотини.

— Жуда ёмон! Мана, мисол учун, ўқитувчининг ҳўкизи йўқ... У баҳорда ўз хотинини омочга қўшади... Утган кун маош олганда, уйига маст бўлиб келиб, хотинини роса калтаклади... Нима билан денг? Арқон билан! Ҳўл арқон билан! Яна, болаларининг қулоғини кесиб, қуритиб қўяди дейишади... Биз, нега қишлоқда қулоқсиз болалар кўп, деб ҳайрон бўлардик...— Жакели директор ўғлига ҳазиллашиб қулоғини чўзиб қўйди.

— Вой, худо!— ҳаяжонланди директорнинг рафиқаси.— Наҳотки уни жавобгарликка тортишмаса?!

— Нима деяписиз! Аксинча, ҳар бир боланинг қулоғига бир лирадан пул беришади.

Ёшроқ аёл эрмак қилишаёгганини сезиб, пастга тушишни сўради. Унинг кетидан қолганлар эргашиди.

— Шчербина, сенинг, дўстинг Жакелининг тилларингиз ҳаддан ташқари узун эмасми?— сўрадим, меҳмонлардан орқароқда қолиб.

— Эҳтимол, ўртоқ лейтенант,— қаддини ростлади у.

— Биласанми, бунинг учун гаупвахтга тушиш мумкин?

— Биламан, ўртоқ лейтенант!

Хўш, бунга нима дейсан?

Мен қўл силтадим-да, саёҳатчиларнинг орқасидан кетдим.

... Эсингдами, Саргис, эллик бешинчи йилда мен Ткварчели кўмир конида бир ой ишлагандим. Ушанда дунёда шахтёрликдан оғирроқ касб йўқ, деб ўйлагандим. Олтмиш иккинчи йилда цнорийлик чўпонлар билан бирга қишки яйловга бордим. Кўмир конида ўтказган кунлар ушанда менга жаннатдек кўринганди. Энди сенга айтсам, чегара хизматига нисбатан қишки яйлов роҳат экан! Биз сен билан икки ярим мисра ғазал ёзиб, бутун жаҳон бизники деб тасаввур қилиб, мағрурланибмиз-а!.. Чегарачи эса ҳеч нарса талаб қилмайди. Индамай ўз ишини адо этаверади. Қаҳрамонлик кўрсатса ҳам, ҳеч нима демайди. Уни мақташса — у:

— Совет Иттифоқига хизмат қиламан!— дейди холос!

У кундузи ҳам, кечаси ҳам, дуч келган пайтда туради. Қийнади, постга боради. У қайтиб келадими? Бунинг ҳеч ким билмайди. Унинг сакрашга уқуви йўқ, лекин зарур

Бўлса сакрайди. У чўққига чиқолмайди, аммо зарур бўлса чиқади. У ҳозиргача сувда сузмаган, лекин талаб қилинса сузади... Мана бу чегарачилик бутунлай бошқа гап! Унинг қалбига ягона бир тўйғу — Ватанга, жонажон ерга, қуёшу денгизга, дарахту ўт-ўланларга, дону узумга, сахрою харобаларга... бўлган, ҳаммасини қамраб олувчи муҳаббат тўйғуси яшайди. Чегарачи бир хаёл билан фикр қилади, нафас олади, уйғонади, ухлайди — ўзининг муқаддас бурчи, муқаддас вазифаси, Ватанни ҳимоя қилишни ўйлайди. Мана, ҳақиқий чегарачи шунақа бўлади. Мана, майор Чхартишвили шунақа одам!

Бугун Сухумидан Чхартишвилининг рафиқаси келди.— хушсурат, камтар аёл.

Майор мени нонуштага таклиф этди.

Мен Чхартишвилининг чоғроққина хонасида чойнинг хушбўй ҳидига тўйиб ҳузур қилиб ўтирибман. Ҳар ҳолда уй шароити, оила меҳри катта бахт!.. Мен, бурчакдаги гулдор чойшаб ёпилган каравотга боқаман, шу пайт беихтиёр кўзимга уйқу келади.

Чхартишвили хаёл суриб, чойни қошиқ билан бир маромда аралаштириб ўтирибди. У индамасди. Бирор киши гапга солмаса, ўзича гапирмасди. Майорнинг рафиқаси нариги бурчакда қўлларини тиззасига қўйиб бизни кузатиб ўтирибди. Унинг кўзлари жуда чиройли, паришон!

— Нина Сергеевна, дастурхонга марҳамат қилинг,— илтимос қилдим.

— Қўяверинг, шу ерда ўтира бераман, сиз дастурхонга марҳамат қилинг, илтимос,— мулоғимгина жавоб берди у.

— Кел, ёнимизга, Нина!— деди Чхартишвили.

— Ҳозир, кофени қайнатай, кейин бораман,— деди у ва уйдан чиқди.

— Унга раҳмим келади...— уҳ тортиб деди майор,— ўн беш йилдан бери бирга турамиз... Мен ёмон эр бўлма-сам керак. Маошимни бир тийин қолдирмай унга бераман — бу ерда менга пулнинг ҳожати йўқ. Уни ҳар йили-путёвка билан дам олишга юбораман, уч марта чет элга бориб келди... Риганинг мебелини олиб бердим... Қизимиз музика техникумида ўқийди... Ўзим ичмайман, папирос ҳам чекмайман...— Утган йил туғилган кунда кўйлак совга қилдим... У мени қучоқлаб, йиғлаб юборди. Нега йиғлайсан дедим? Индамайди, кўзидан чак-чак ёш оқди... Эҳтимол аёлларга эр, латта-путталардан ташқари, бошқа бирор нарса ҳам керакдир-да... нима етишмайди?! Севгими? Ахир мен уни қўйгани жой тополмайман-ку!

Яна нима керак? Билмайман, асло тагига етолмайман... Узи эса бу ҳақда ҳеч нима демайди. Мен бахтлиман дейди! Ёлғон айтади! Унга нимадир етишмаётганини сезаман, ўлай агар, нималигини билмайман!.. Унга раҳмим келади!..— Чхартишвили коньяк қуйиб мен билан уриштирди.— Сиз нима дейсиз?

— Сизга нима десам экан, қимматли Алёша,— елкамни қисдим, коньякни ичдим.— Инсон яратилгандан бери бутун ер куррасидаги ёзувчилар бу ҳақда ёзишади-ю, аёлга зарур бўлган жумбоқни ечишолмайди. Биз билан сиз тагига етолмаётган нарсанинг номи нима ўзи? Чиндан ҳам муҳаббат биз ўйлаганча муҳаббатмикан? Бу саволларга ҳали ҳеч ким жавоб топгани йўқ. Мен нима ҳам дейман?

Хонага буги чиқиб турган икки пиёла туркча қайнатилган кофе кўтариб Нина Сергеевна кириб келди.

— Ичинглар... Кўриб турибман, чой ичмаяпсизлар, балки кофе ёқар?

— Кел, ўтир биз билан.— Чхартишвили рафиқасининг қўлидан тутиб, ўзига тортди, елкасидан қучоқлади.

— Алёша! Ақлингдан оздингми!— Аёл қизариб, эрининг қучоғидан ўзини олиб қочди.

— Мана, кўрдингизми, Владимир?— Хижолатдан жилмайди Чхартишвили.— Нима камчилигимиз бор!

— Азизим, ҳар қандай аёл, ҳатто у энг оддий, энг содда бўлса ҳам эркаклар учун ҳаминша жумбоқ бўлиб қолаберади, буни биз тушунмаймиз, шунинг учун фалсафа сотиб ўтиришнинг ҳожати йўқ... Сизнинг соғлигингиз учун, Нина Сергеевна!— Мен қадаҳни кўтариб ичиб юбордим.

— Раҳмат!— деди аёл эрининг қадаҳини кўтариб, бир оз хаёллаб бирдан сипқарди-да, уни майорнинг олдига қўйди.

— Унга мумкин эмас,— деди аёл.

— Йўғ-е! Ахир бир рюмкагина...— дедим мен.

— Чегарачи бамисоли пскович; спиртли ичимлик унинг димогини бекитади,— кулди у.

Мен майорга савол назари билан боқдим.

— Битта қадаҳ қўрқинчли эмас, иккитаси хавфли. Қуй менга, Нина, сенинг соғлигинг учун ичаман!— илтимоос қилди Чхартишвили.

Рафиқаси қадаҳни тўлдирди.

— Азизим, Владимир!— сўз бошлади майор.— Мен рафиқамнинг соғлиғи учун ичмоқчиман! Умуман, мен сўзга чечан эмасман, айниқса, чиройли қадаҳ кўтаришда, бироқ... Мен Нина билан тантанали кунда, мактабни битиришимиз-

а бағишланган кечада танишганман. Уларнинг мактаби
изнинг ўқув юртимизга оталиқ қилармиди ёки аксинчани,
димда йўқ. Хуллас, биз биринчи марта кичик лейтенант
олдузли погон таққан кунимиз оқшомида жигарранг фор-
мали кўйлак, оқ фартук кийган, сочларига пуштиранг
бантик таққан ўқувчи қизлар келишди. Улар кўп эди!
Эдатдагидек танца бошланди. Бизнинг ҳарбий оркестри-
лиз чалиб турди... Мен Нинани вальсга таклиф қилдим...
Эрадан бир ой ўтгач, у мен билан ҳатто гўрга ҳам бирга
боришни айтди. Билсангиз, ўша пайтда менинг уйим ҳам
йўқ эди... Биз турмуш қурдик. Нинанинг отаси катта ғавғо
кўтарди, ҳатто мени дуэлга чақирди... Мен дуэл бўладиган
койга «Ворошиловчи отувчи» значогимни тақиб бордим.
Қайнатам кўрқдимми ёки бошқа сабаб биланми, билмадим,
этишшидан воз кечди, биз ярашиб олдик. Шундан бери ўн
беш йил ўтди... Энди бошқа бир воқеани эшитинг... Икки
йилча бурун бизнинг қишлоқда бир амаки — ажойиб уста
пайдо бўлди! Уста бўлганда ҳам қўли гул эди! У бир кол-
хозчига уй қуриб берадиган бўлди. Шундай уй қурдики,
бутун қишлоқ аграйиб қолди! Шундан кейин устанинг иши
юришиб кетди. Атрофда қад кўтарган ҳамма чиройли уй-
лар — унинг иши эди. Шунда қишлоқ йиғилиши уни шу ер-
да қолдиришни, участка ажратиб расмийлаштиришни та-
лаб этди. Онт ичаманки, бу одамга менинг кўнглим чоп-
масди! Унинг илонникига ўхшаган кўк кўзлари менга ёқ-
масди! Унинг лаби илжайгани билан ўликникидек совуқ,
кўзлари қимир этмасди. Лекин халқнинг хоҳиши устун
келди... У бир йил девдек ишлади: бино қурди, бўяди, бе-
зади, тузатди... Қишлоқ уни қўйгани жой тополмасди... Бир
кун кечки пайтда у менинг ҳузуримга келиб деди:

«Ўртоқ майор, кеча мен Феридэ уйига пойдевор қўя-
ётиб бир нарсани кўриб қолдим: ҳовлининг охирида тўсиқ
тагида одам бемалол сиғадиган катта туйнук бор экан.
Сув ўпириб кетган бўлса керак. Сиз марҳамат қилиб кў-
ринг-да, уни бекиттириб қўйинг. Бир нарса деб бўладими,
ўзингиз тушунасиз...»

Унинг ўзи илонга ўхшаб тиржайгани-тиржайган. Мен
айтган ерга бордим. Чиндан ҳам каттакон туйнук очилиб
турибди. Уни дарҳол бекитдик. Мен устага буйруқ билан
ташаккур изҳор қилдим. «Аълочи чегарачи» значогига
тақдим этдим...

Кузда, мандарин пишиғида Феридэнинг уйи тайёр бўл-
ди, озгина иш — устунларни бўяшгина қолганди. Феридэ-
мизнинг уйи қандай бўлганини кўриш ниятида уникига
бордим. Сиз Феридэнинг юксак ахлоқли, фақат фаришта

аёл эканлигини яхши биласиз. Бу ерда нимани кўрдим денг?! Болохонада бизнинг устамиз ароқ ичиб кайф қил- япти. Феридэ унинг ёнида бир нимани тикиб ўтирибди. Уста мени худди уй эгасидек кутиб олди.

— О, ўртоқ майор! Марҳамат, ўтиринг! Шахмат ўй- наймизми?

Мен ўтирдим.

«Илтмос, ўртоқ майор!— у менга ароқ қуйди.— Фе- ридэнинг янги уйи учун ичайлик!»

Ичдик. Бекор қилдим! Ичмаслигим керак эди, лекин ичиб юбордим!

«Келинг, ўйнайлик, ўртоқ майор? Сизга қорасими, оқи- ми?»

Мен шахмат ўйнашни унча яхши билмасдим. Кел, қо- ралар билан ўйнай қолай деб ўйладим: биринчидан, Петросян доим қоралар билан ўйнаб ютарди, иккинчидан, оқларнинг юришини қайтариб юраман...

Унингчи юришда аҳвол аниқ бўлди — ютқазяпман. Ме- ннинг орим келди: наҳотки шу турқи совуқ мендан устун чиқса, деб ўйладим. Ишонасизми? Мўъжиза юз берди: бу партияни, ундан кейин сурункасига тўққиз-ўн партия- ни ютдим! Унинг дами ичида, фақат онда-сонда соатига қараб қўярди. Ун минути кам ўн иккида янги партияни ўйнай бошладик. Бешинчи минутда у менинг фарзиним- ни, еттинчи минутда руҳни, саккизинчи минутда отимни олди, ўнинчи минутда, шундай мот қилдики, уялганимдан ўзимни қаерга қўйишни билолмай қолдим!

«Яна ўйнайлик!»— дедим мен. «Ўну бир сизнинг фой- дангизга, ўртоқ майор,— деди у ўрнидан қўзғалаётиб,— агар хоҳласангиз эртага яна давом эттирамиз... Тунингиз хайрли бўлсин!»— «Тунингиз хайрли бўлсин, Якобашви- ли!»— жавоб қилдим мен.

«Феридэ,— деди у бева аёлга,— эрталаб вахлироқ ке- ламан, асбобларни қолдирдим».

У чиқиб кетди. Мен унинг кетидан чиқдим. Булоқ ёни- да биз ажралишдик. Мен соатга қарадим. Ун иккидан ўн минут ўтибди, нарядларни алмаштириш вақти бўлиб- ди.

«Тунингиз хайрли бўлсин!»— у яна бир марта хайр- лашди-да, қоронгиликда ғойиб бўлди.

«Нега сен уни қўйиб юбординг, дерди ички бир туй- гу.— Бор унинг кетидан! Бундай илон кўзли кишига ишо- ниб бўлмайди!..»— «Асло шошилма, майор!— дерди бош- қа бир овоз.— Ҳушёр бўлиш — сенинг бурчинг, лекин ҳаддан ошириб юборишга ҳақнинг йўқ!..»

Мен заставага қайтдим, нарядларни жўнатдим, кейин уйга кетдим.

«Нина,— дедим хотинимга,— мен Якобашвилига ишонмайман! Биласанми, у шахмат ўйинида ўн партияни атайлаб ютқазди, сўнг масхара қилиб, ўн минутда мот қилди!

— Ухла,— деди Нина,— ютуқ бор жойда ютқазиш ҳам бўлади.

— Ҳаётимда биринчи марта мен унинг сўзига қулоқ солмадим. Тўппончамни қинидан олиб, чўнтагимга солдим-да, чегарага бормоқчи бўлдим...

Майор менга коньяк қуйди, ўзи совиб қолган кофедан хўплади.

— Нима кераги бор, Алёша,— илтимос қилди хотини.

— Тўхта, Нина, биринчи марта бу воқеани айтяпман, Владимир буни билиб қўйсин!

— Кераги йўқ, азизим!— қайтарди аёл.

— Кераги бор!— гапни кесди майор, шунда мен унинг сўзи қатъийлигини билдим.

— Мен фонарни олганимча ҳам йўқ эди, навбатчи шошиб хонага кириб қолди: «Ўртоқ майор! Бева аёл томонда сигнал берилди!»

Мени чақмоқ ургандай бўлди. «Нина, ўша,— бақирдим мен,— ўшанинг ўзи!»— дарҳол ташқарига отилдим.

Бутун застава оёққа турди. Феридэнинг ҳовлиси этагидаги излар одам ўтганини билдирарди.

— Ракеталар!— қичқирдим. Оқ ва қизил шуълалар чегарани ёритиб юборди. Қўлимда тўппонча билан олдинга ташландим ва шу он қочиб кетаётган эркак кишини кўрдим. Ҳа, бу ўша эди! Қаҳрим келганидан қалтираб, нафасим қисиб, етти ўқни кетма-кет қўйдим. У ўн беш метрча нарида қочиб борарди, уни отиб ўлдиришимга ўқ қолмагани, ҳатто, ўзимни ўлдиришга ҳам ўқ йўқ эди. Орамиздаги масофа узайиб бораётганлигини кўриб, чопишни давом эттирдим. Яна бир дақиқадан кейин у бутунлай ғойиб бўларди! Ақлимни йўқотиб, кучим-мадорим кетиб ерга йиқилдим, ғазаб, ор-номус ғолиб келиб, хўрлигим тутди-да, йиғладим!

Тўсатдан автомат «тир-рр...» этгани эшитилди. Шунда мен бошимни кўтариб, қочаётган кишининг белини ушлаб, гандираклаганини кўрдим. Автомат иккинчи марта боягидан узоқроқ тириллади ва ҳалиги одам ағдарилиб тушди. Мен кўзимни юмиб, юзимни ерга яшириб олдим.

«Алёша, тур! Алёша, тур! Алёша, тур!»— кимнингдир овози миямга худди болға билан ургандек эшитилди. Уримдан турдим.

...Кейин мен мурдани қишлоқ йўлидан судрадим, автомат билан қуролланган кимдир, менинг кетимдан келарди. Бошқа ҳеч нарсани билмай қолдим.

Майор коньяк қуйиб, бир отишда стаканни бўшатди. Нина Сергеевна бошини қуйи солиб ўтирарди.

— Ҳа, ҳа-а... Кимдир ўз вақтида сизга ёрдам берибди-да,— дедим мен.

— Ўша «кимдир» деганингиз Нина экан!— деди майор.

Нина Сергеевна тез ўрнидан турди-да, хонадан чиқиб кетди.

— Ўшандан буён у азоб чекади... «Мен қотилман!» дейди у. Мени деб уни ўлдиргани учун бир оз таскин топади...

— Кейин нима бўлди?

— Якобашвили — ҳе ўша... унинг асли фамилияси Якобашвили эмас, ўзи йирик жосус экан... Мен билан Нинани мукофотлашди... Шунинг учун мен Нинанинг соғлиғига ичмоқчи эдим... Нина, кўрдингизми, ҳаётда нималар бўлмайди? Нинанинг йиғламаган куни йўқ! Тунда ўрнидан ирғиб туради!.. Уни қандай қилиб юпатишни билмайман... Унинг ўрнида бошқа киши бўлганда, орденини қўймай тақиб юрарди, мажлис президиумида керилиб ўтирарди... Унинг йиғлагани-йиғлаган... Нина!— чақирди у.— Кел, буёққа, Владимир Гаврилович илтимос қиляпти!

Нина Сергеевна кириб, бурчакда ўтирди, ўзининг ҳасратли, гўзал ёш тўла кўзларини менга қадади.

Мен ўрнимдан турдим:

— Ҳурматли Нина Сергеевна! Мен бахтлиман... Мен фахрланаман. Ўша бахтли кунингиз билан... Майор, рухсат этинг, мен рафиқангизни огаларча бир ўпиб қўяй.

Мен ўзимни ноқулай сездим. Чхартишвили илжайиб, боши билан имо қилди. Мен Нина Сергеевнанинг ёнига бориб, иссиқ чаккаларини ушлаб, унинг пешонасидан ўпдим. Кейин ўз жойимга келиб, папирос чекдим. Аёл, гарчи кўзлари ёшга тўла бўлса ҳам, кулиб қўйди.

— Сен қотил эмассан, чунки у инсон эмасди, дейман Нинага,— деди Чхартишвили.— Гапим тўғрими?

— Албатта!— жавоб қилдим-да, ўрнимдан турдим. Кўришгунча хайр,— дедим.

— Тушингиз хайрли бўлсин!.. Сиз боя нима дедингиз? Ҳар қандай аёл, у энг содда бўлса ҳам эрларга ҳамиша жумбоқ бўлиб қолади, дедингизми?

— Ҳа,— жавоб қилдим мен.

Мен истиқомат қилиб турган хонадан илгари хўжалик ишларида фойдаланишарди. Хизматчи аёл ички кийим-

ларни, чойшаб, ёстиқ жилдларини дазмол қиларди. Солдатлар кийимларини ўзлари дазмоллашарди. Мен келганимда хонада деярли ҳеч нарса ўзгармади — каравот ва эски, лиқиллаб қолган кресло қўйилган. Узун, иссиқ дазмолнинг изи тушган стол ҳам турарди. Ўзим билан қоғоз олиб келгандим, яна Чхартишвили бир даста қоғоз юборибди. Стол устида уюлиб турган қоғозни кўриб, беихтиёр кулгим қистарди. Майор ҳар гал келганда қоғоз камайдимикан деб унга қараб қўярди. Мен уни ранжитмаслик учун ҳар куни қоғоз уюмидан ўн-ўн беш варағини яшириб қўярдим. Қачонгача шундай қиламан? Икки ой ичида бу қоғозларни бутун ёзувчилар Союзи ҳам тугата олмайди...

Мана шу қоғозда сенга ҳам ёзяман, азизим Саргис. Ёлғиз ўзи қолган косагулдай столнинг тўрида чўққайиб ўтириб ёзяман.

...Соат уч. Деразани очаман. Хонага сўлим жануб тунни нафаси киради. Атроф сокин. Денгиз ҳам жим ухлайди. Осмонни юлдузлар қоплаган. Олисдан прожекторни таъминловчи движокнинг бир хилдаги гувиллаши эшитилади. Баҳайбат девнинг кўзига ўхшаб бош прожектор ёниб турибди. Кейин у аста силжиб, тўсатдан денгиз бетини оқ чойшабдек қоплайди. Кўз илғамас қоронғи денгизнинг ёритилган бир бўлаги ярқираб, товланади. Кейин шуъла чегара бўйлаб чўзилади, гўё аллаким кўзга кўринмай сув юзида узун, бепоён йўл очганга ўхшайди. Менда ғалати истак пайдо бўлади — шу афсонавий йўлдан дунёнинг энг узоқ жойларига боргим келади...

Деразани ёпдим. Энди ухлаш керак. Шу пайт эшик тақиллаб қолди. Ким бўлиши мумкин?!

Эшик олдида Чхартишвили турарди.

— Владимир Гаврилович, ҳозиргина хабар қилишди — қирғоқда одам излари топилибди... Кузатишни кучайтириш керак. Мен лейтенант билан издан бораман, сиз йигитлар билан қирғоқ бўйлаб борасиз.

— Тушунарли, ўртоқ майор!

— Йигитлар тайёр туришибди.

— Тушунарли!

— Аста, ваҳима қилмай, шовқин-суронсиз иш тутингиз! Топшириқни бажаришга киришинг!

— Топшириқни бажараман!

...Жаксли. Шчербина ва Пархоменко мени ҳовлида кутиб олишди. Бошқа группа ишга тушиб кетганди. Биз қирғоққа тушдик. Чегарачилардан уч киши моторли қайиқни сувга туширишаётган эди. Биз уларга кўмаклашдик. Йи-

гитлар қайиққа яриб чиқинди. Улардан бири моторни ишга солди, у тариллаб, қайиқ тумшугини кўтариб, қоронғида гойиё бўлди.

Прожекторлар денгизни тит-пит қиларди. Бош прожекторнинг шуъласи қирғоқ бўйлаб чўзилиб, қояга тақалди. Биз ёритилган йўлдан бордик. Олдинда ити билан Пархоменко борарди.

— Қидир! Акбар, қидир, азизим!— шивирлади Пархоменко. Акбар уёқ-буёққа ташланар, тошларни ҳидлар, олдинга интиларди. Жакели автоматини шай тутиб, қирғоқнинг энг чекасидан, Шчербина эса — чўмиладиган жойдан, мен ўртада, сағал орқада борардим. Шундай, уч бурчак шаклида юриб, пойи денгизга тақалган қояга етиб бордик. Прожекторнинг шуъласи шу ерга тақаларди, уёғи қоронғи эди. Биз қояни ўнгдан айланиб ўтган сўқмоққа бурилдик ва бир қатор бўлиб юқори кўтарила бошладик. Бир-биримизни кўрмай, йўлни ажрата олмай қалин тиканакли буталар орасидан ўтар, йиқилар, эмаклардик. Фонарчани ёқишга тўғри келди.

Саргис, бу бекинмачоқ ўйинига ўхшарди, фақат фарқи шунда эдики, бу ўйин ҳаёт-мамот учун борарди. Қаердадир, ўрмонзорда бир одам яширинган, биз ўз ҳаётимизни аямай ўша одамни топишимиз керак, у ҳам ўз жонини сақлаб, қочиб қутилиши керак эди...

...Пархоменко кўринмас — у узоқлашиб кетганди.

— Жакели, қаердасан?— ярим овозда сўрадим.

— Шу ердаман, ўртоқ лейтенант!— пастдан унинг овози келди.

— Пархоменко қаерда?

— Олдинда. Агар Акбар изни топса, у сигнал беради.

— Шчербина-чи?

— У қаердадир, юқорида.

— Шчербина!— чақирдим уни.— Оббо у қаерда экан?

— Ҳой, Шчербина!— Жакели ҳам чақирди.

— Ҳо, ҳо-ҳ-о!— олисдан Шчербинанинг овози эшитилди.

— У қаёққа чиқибди-я! Қояда нима бор экан?!— тўнғиллади Жакели.— Ҳой, Шчербина, пастга туш!— қичқирди у.

Жавоб бўлмади. Биз катта тошларга тирмашиб, чалкашиб кетган тиканли буталар орасидан олға борардик.

— Жакели! Қаердасан?

— Бу ер-д-а!— пастдан овоз аранг эшитиларди. У олис-лаб кетганга ўхшайди.

— Шчербина-а-а!

...Жавоб йўқ...

Пархоменкони чақиришнинг фойдаси йўқ, бари-бир эшитмайди. Бу лаънати чангалзорда бирга юриш керак эди!.. Энди нима қилдик? Юрагим орқамга тортиб кетди... Тўп-пончамни қинидан суғуриб, яна бир марта қичқирдим:

— Шчербина, Жакели, Пархоменко, қаердасизлар?

— Э-е-е-й!— жавоб берди кимдир.

Майли... Яна озгина юрсам чангалзордан ўтиб оламан, уёғи колхознинг мандаринзор боғи. Йигитлар ўша ердадир — бошқа қаерга ҳам борарди!

Фонарни ёқиб, атрофга қарадим. Тўғри! Мана тоғ жил-гаси устидан ўтган ёғоч кўприк. Демак, ҳадемай боғ келади. Мен енгил нафас олдим. Шу пайт тўсатдан юқорида нимадир шарақлади, сурилди-да, даҳшатли гурсиллаб юмалади. «Тош кўчди!» деган фикр миямга келди ва дарҳол қоянинг туртиб чиққан жойига яшириндим. Каттакон тош шундоқ ёнимдан ўтиб пастга, денгизга юмалаб тушди.

— Эй, бу нима, жинни бўлдингларми?— бақирди пастдан Жакели.

— Нима гап ўзи?— олдинда Пархоменконинг овози эшитилди. Акбар вовиллади.

— Йигитлар, қаердасизлар?— чақирдим мен.

— Шу ердан, пастда, ёнингизда боряпман!— жавоб берди Жакели.

— Шу ердан, ўртоқ лейтенант!— жавоб берди Пархоменко.

— Шчербина, сен қаердасан!— яна чақирдим мен.

Ҳеч ким жавоб бермади.

— Шчербина-а-а!

«Ина-а... ина-а... ина-а...»— жавоб берди акс-садо:

Баданим музлаб кетди.

— Шчербина!— яна бақирдим.— Қаердасан, Шчербина?!

Жавоб бўлмади.

— Жакели, буёққа кел! Тез!

— Ҳозир, ўртоқ лейтенант!

Бир неча дақиқадан сўнг, у буталар орасидан чиқиб келди.

— Шчербина йўқ!— дедим мен.

— Қаерда у?— сўради.

— Йўқ, у!

— Шчербина!— қичқирди Жакели. Жавоб олмагач, у ҳайрон бўлиб менга қаради.— Шчербина!— яна бақирди

Жакели.— Шчербина! Қаердасан? Жавоб бер, Шчербина!.. Аҳмоқчилигингни қўй, жавоб бер, қаердасан, Шчербина?!

Жакели бирдан жим қолди-да тошлардан юқори кўтарила бошлади.

— Жакели, орқага қайт!— буйруқ бердим. У қулоқ солмади.

— Шчербина! Шчербина!

Буталар орасидан Акбарнинг боши кўринди, кетидан Пархоменко пайдо бўлди.

— Нима бўлди, ўртоқ лейтенант?— сўради у ҳаллоллаб.

— Шчербина кўринмайди.

— Қаёққа кетаркан? Нима, у кичкина боламиди?— кулимсиради Пархоменко.

Жакели қайтиб келди.

— Йўқ!— деди у умидсиз оҳангда.

— Нималар деяпсиз,— безовталанди Пархоменко,— ростми?

— Итни қўйиб юбор! Қидирсин!— Жакели пастга югуриб кетди.

— Акбар, Шчербинани қидир! Шчербинани, Акбар! Шчербина!— чақирди Пархоменко.— Югур, Акбар.

Ит қоронғида ғойиб бўлди. Пархоменко унинг кетидан югурди.

— Шчербина-а-а-а!.. Петро-о-о!— Жакелининг овози эшитилди.— Э-э-ей! Шчербина, қаерда-са-ан?!

Бирданига унинг овози ўчди. Орага гўристон сукунати чўкди. Бу сукунат бир минутми, бир соатми, ё абадий чўзилдими, билмай қолдим. Сўнг, у ерда, пастда, денгиз бўйида Акбар вовиллади. Бу ўргатилган чегара овчаркасининг одатдаги жиддий, аниқ, вазмин вовиллаши эмасди. Акбар вовиллаб, худди ўлгудек калтак еган хонакинтдек мунгли инграрди...

* * *

Шчербина иккита катта тош орасида чалқанчасига ётарди. Юзи қотиб қолган. Оғзидан қон аста томчилаб турарди... Жакели унинг олдида тиз чўкиб турар, кўкрагини силаб, секин пичирларди:

— Петро, оғрияптими? Жавоб бер, Петро, сенга нима бўлди? Азизим Петро, ҳеч бўлмаса бирор сўз айт! Кўзингни оч, Петро! Уят эмасми Петро, сен ажойиб йиғит, қаҳрамонимизсан-ку! Кел, Петро, менга қара, менман... Жакели, сенинг оғайнингман! Мана, Пархоменко ҳам шу ерда, эшитяпсанми. Петро? Азизим, кўзингни оч, Петро, кўзингни оч!

Жакели ёш боладек йиғлар, секин пиқиллаб, кўз ёшини ютарди. У йиғлаб туриб, Шчербинадан кўзини очишни, ҳеч бўлмаса бирор нима дейишни илтимос қиларди... Шчербина эса ҳаракатсиз ётарди.

Бирданига қаердандир ракета отилди. Бир лаҳза осмонда юлдуздек осилиб турди, сўнг ранги ўчган йиғитларнинг юзини баттароқ оқартириб, аста пастлай бошлади.

— Петро, кўзингни оч, уни тутдик! Кўрдингми, оқ ракета! Қани, кўзингни оча қол, азизим Петро!.. Илтимос қиламан, Петро!..

Жакели энди ўкириб қаттиқ йиғларди. Пархоменко ҳам йиғларди. Менинг қўлларим титраб, тиззаларимдан мадор кетганди. Узимни аранг тутиб, қумга ўтирдим.

— Қизил ракета от!— Пархоменкога буйруқ бердим. У ракетани олди, баланд кўтариб отди.

Бир, икки, учта қизил олов баландга учди. Осмон қон рангида ёришди. Бу тревога сигнали эди.

...Бизнинг атрофимизга битта, иккитадан бўлиб чегарачилар йиғила бошлашди. Ҳеч ким ҳеч нарса сўрамас, ҳеч ким ҳеч нарса демасди. Ҳаммаси кундуздай равшан эди.

Денгиз бўйидаги иккита катта тош орасида қуролдош ўртоқларининг қуршовида йигирма ёшли йиғит Петро Шчербина ётарди. Қоронғида унинг танаси тобора аниқроқ кўринарди, ниҳоят биз — қийин вахтадан сўнг тинч ухлаб ётгандек, чиройли, қорасоч, ювош йиғитни кўрдик...

...Сўнгги юлдуз ҳам ўчди. Бирданига тун ёришди. Денгиз чайқалди.

Чегарада тонг отди.

Мен кийимларим билан каравотда ҳеч нарсани ўйламай ётардим. Менинг олдимда бўшлиқ — улкан, чегарасиз бўшлиқ, ниманидир ушлашни билмай, шу бўшлиқда сузардим.

Чхартишвили кирди. У креслога ўтирди, сигарета олиб, менга узатди, ўзи ҳам чекди. Тутунни асабий ютиб, беш минутча индамай чекди. Қулдонни тополмай, папиросни столда эзиб ўчирди-да, ўрнидан турди.

— Уша, разил клубда ўтирибди... У билан гаплашинг, Владимир Гаврилович. Мен гаплашолмайман...

Мен қоғоз олиб клубга бордим.

...Ун тўққиз ёшлардаги малла соч, ранги ўчган, кўзлари қизарган йигит мен киришим билан ўрнидан туриб, шимини тузатди. Мен столга ўтирдим, чўнтагимдан ручка, бир қути сигарета, қоғоз олиб бошимни кўтармай сўрадим:

— Фамилиянг?

— Исминг?

— Отангинг исми?

— Утир!

Мен сигарета чекдим.

— Менга мумкинми?

— Мумкин.

У очкўзлик билан сигарета олиб чекди.

Мен кўп одамларга савол берганман. Турли саволлар. Кишиларнинг жавобини соатлаб эшитганман. Аммо бунақа одамни биринчи сўроқ қилишим. Мен сўроқни нимадан ва қандай бошлашни билмасдим... У қўлларини тиззасига қўйиб, қалтираб ўтирарди.

— Совуқ,— деди у, худди ўзини оқлагандай ва ноқулай илжайди.

— Қўрққанингдан қалтираяпсан!— дедим мен. У бошини қўйи солиб, жим қолди.— Кўзингга нима бўлди? Уриб олдингми?

— Солдатнингиз мени урди. Мен унинг устидан шикоят қиламан!

— Кимга?

— Бош прокурорга!

— Бош прокурор сенга кўмаклаша олмайди.

У истеҳзоли англаб, ўрнидан ирғиб турди.

— Сиз нима деб ўйлайсиз, дунёда қонун йўқми?!

— Утир, мишиқи! Агар қонун бўлмаса, биз сен билан гаплашиб ўтирармидик?

У ўтирди.

— Ёшинг нечада?

— Ун тўққизда... Сув ичсам мумкинми?

Мен унга стаканда сув бердим. У бир хўплаб стаканини қуритди.

— Ота-онанг борми?

— Бор.

- Улар қаерда?
- Уйда.
- Сенинг қаердалигингни билишадими?
- Йўқ.
- Нега?
- Уйдан чиқиб кетганимга икки йил бўлди. Ўзим муस्ताқил яшайман...
- Бу ерга қаердан келдинг?
- Одессадан.
- Чегара зонасига қандай кирдинг?
- Билмайман... Харитада дарё, кейин Туркия кўрсатилган. Мен тунда дарёдан сузиб ўтиб, бутазорга яшириндим... Солдатлар ёнимдан ўтишди, улар русча гапиришарди. Мен адашганимни англадим... Туркия нарида...:
- Сўнгра?
- Кейин тўғрига қараб кетдим... Орадан бир соат ўтгач, қизил ракетани кўрдим. Шунда менинг изимни топишганини билдим. Мен қочдим. Кучим борича қочдим. Кейин ётдим. Кейин сизнинг солдатларингиз мени тутиб олишди.
- Қаёққа бормоқчи эдинг?
- Америкага.
- Туркия орқалими?
- Ҳа, Туркия орқали.
- Ватан-чи?
- Қанақа ватан?
- Сенинг Ватанинг?
- А, яна Ватанми?— ўрнидан туриб кетди у.— Шу Ватандан ўлиб бўлдим! Уйда — Ватан, мактабда — Ватан, радиода — Ватан, телевизорда — Ватан! Жонимга тегди! Мен қаерда бахтли бўлсам, ўша ер менинг Ватаним!
- Демак, сен бу ерда бахтсизмисан?
- Ҳа, ҳа, бахтсизман. Бу ерда мени тушунишмайди! Ота-онам менинг босган ҳар бир қадамимни кузатишди! Кўнглимга тегишади. Менинг шахсий ҳаётим йўқ! Мен эркин яшамоқчиман! Кўнглимга келганини қилмоқчиман! Тушунасизми?!
- Тушунаман. Америкада кўнглимга келганини қиламан, деб ўйлайсанми?
- Ҳа, ҳа! Худди шундай! У ерда ҳамма ўз ҳолича яшайди!
- Ҳа-да! Калта юбкали қизлар, коньяк, джин, кальвадос, тунги ишратхоналар, лимузинлар, долларлар...
- Ҳа, долларлар!— бақирди у.

— Бродвейда дарахт бор, унинг барглари ўрнида долларлар ўсади. Уша ерда керагини ола берасан... Шундайми?

— Ҳа, ҳа, шундай!

Мен унинг олдига бориб қулоқ-чаккасига тортиб юборишдан ўзимни зўрға тийдим.

— Маълумотинг қанақа?

— Урта.

— Қасбинг-чи?

— Ҳеч қандай касбим йўқ.

— Ишлайсанми?

— Йўқ.

— Пулинг борми?

— Йўқ.

— Чет тилини биласанми?

— Йўқ.

— Шундай экан, қаёққа бормоқчисан, ҳароми? У ерда, Америкада, сенинг кимга керагинг бор? Ахир, сенга ҳеч ким бирор бурда нон, бир стакан сув бермайди-ку! Тентак! Сени у ерда бошларига кўтаришади, деб ўйлайсанми? Сен одам овқатсиз қанча яшаши мумкин бўлса шунча яшаб очдан ўласан, биласанми буни?

У индамади. Бу алданган, йўлдан озган аҳмоқ ғазабгами, раҳм-шафқатгами — нимага кўпроқ лойиклигини билмасдим... У уйимизга кираверишда кўпинча менга тўқнаш келадиган, қора дорихўр ёш бангини эслатарди. Бир куни мен уни уйимга чақириб, панд-насиҳат қила бошладим. Юзлари салқиган, мияси айниган бу йигит аранг тилини айлантириб она-оталари тушунмайдиган қалб, ҳаётнинг маъноси йўқлиги, ягона чора — ўзини унутиш эканлиги ҳақида алланималар деб алжирарди... Бу иродасиз, юзлари сарғайиб кетган одамни кўриб, менда шубҳа туғилди..:

— Қани, энгингни қайтар!— буйруқ бердим.

— Нима?— чўчиб тушди.

— Қўлингни кўрсат!— қайтардим.

— Нима ҳожати бор?— тўнғиллади у.

— Энгингни қайтар деяпман!— бақирдим ўрнимдан туриб.

У нохушлик билан кўйлагининг энгини қайира бошладди, шунда мен унинг томирида қизил нуқталар — укол изларини кўрдим.

— Бу нима?

— Глюкоза... Менинг қоним кам:::

— Сен бангисан!

— Мен касалман!— деди у кўзини олиб қочиб.

— Сен бангисан, аблаҳ, бузилган, энг палид одамсан. Мана сен кимсан!

У индамас, қалтироқ қўллари билан енгининг тугмаларини қадарди.

— Сени деб, бир одам, бизнинг ажойиб ўртоғимиз ҳалок бўлди! Сен буни биласанми?— дедим мен ва қазабим ортаётганини сиздим.

— Мен ҳеч нимани билмайман,— минғиллади у.— Мен ҳеч кимни ўлдирганим йўқ... Сиз мендан нима истайсиз?..

— Мен сендан сўраяпман, сени деб биз ажойиб йигитдан ажралганимизни биласанми?

— Мени отиб ташлашадими? Ахир мен ҳеч кимни ўлдирганим йўқ-ку?.. Мени нима қилишади? Айтинг!

— Билмайман, мен прокурор ҳам эмасман, судья ҳам...

— Ахир мен жосус эмасман-ку?.. Мен шунчаки чега-радан ўтиб кетмоқчи эдим! Сизга нима керак?.. Мени қўйиб юборинг, кетаман... Мендан нима истайсиз?

— Агар менда ҳуқуқ бўлганда, сенга кўрсатиб қўярдим...

— Ҳеч қаёққа қочмайман... Қўйиб юборинг мени... Уйимга бораман...— у йиғлаб, бошини кафтлари орасига яширди. У йиғидан тўхтагач, сигарета тутдим. У шу он сигаретани олиб чекди.

— Сен кимни ва нимани севасан?

У жавоб бермади.

— Айт, сен бирор кимсани севасанми?— Саволимни қайтардим.

У бош қимирлатди.

— Кимни?

У узоқ ўйлади, лекин эслай олмади... Балки эсига тушган бўлса ҳам айтишга уялди.

— Сен дунёда ўзингдан бошқа ҳеч кимни севмайсан!— дедим.

У яна йиғлади.

Ҳовлидан говир-ғувур, қаттиқ овозлар эшитилди. Хонага шошиб-пишиб икки солдат кирди.

— Ўртоқ лейтенант, сизни бир минутга мумкинми?!

Солдатлар нимадандир ҳаяжонда эдилар.

— Нима гап?— ўрнимдан ирғиб турдим.

— Марҳамат қилиб ҳовлига чиқсангиз!

— Макаров! Сиз қўлга олинган билан шу ерда қолинг! Иремадзе, менинг кетимдан!— буйруқ бердим ва тезда хонадан чиқдим.

Йигирмага яқин чегарачи клуб биноси олдида ғовир-ғувур қилиб, ҳаяжонланиб туришарди. Олдинда Жакели турарди. Мени кўриб улар жим бўлишди.

— Нима бўлди, ўртоқлар?— сўрадим мен.

Йигитлар индашмади.

— Нима гап, Жакели?

Жакели бошини кўтарди. Кўзларида ёш милтирарди.

— Уртоқ лейтенант, қўлга тушган билан гаплашишга рухсат беринг!— деди у секин.

— Ақлингни йўқоқдингни, Жакели?

— Уртоқ лейтенант, қўлга тушган билан гаплашишга рухсат беринг!— қайтарди у худди менинг сўзларимни эшитмагандай.

— Майорни чақир!— енимда турган Иремадзегга шивирладим. У югуриб кетди.

— Мумкин эмас, ўртоқлар!— бақирдим мен.

Ҳеч ким жойидан қўзғалмади.

— Қимга айтаяпман? Тарқалинглар!

— Уртоқ лейтенант, қўлга тушган билан гаплашишга рухсат беринг!— яна қайтарди Жакели. Мен ҳозир буйруқ билан ҳеч нима қилолмаслигимни англадим.

— Йигитлар, казармага қайтинглар! Иложи бўлмаган нарсани талаб қилаётганингизни тушунасизлар-ку! Жакели, тинчлан, дўстларингни ҳам тинчлантир! Эшитяпсанми?

Йигитлар хўмрайиб, жим туришарди. Ҳеч ким тарқалишни ўйламасди.

Мен, шу ёққа келаётган майорни кўриб енгил нафас олдим

— Бу ерда нималар бўляпти?!— сўради у ва ҳаммага ваҳшат билан қараб чиқди.— Дарҳол ўз жойларингга тарқалинглар!

Солдатлар ғовир-ғувур қилишди, ҳаракатга келишди, лекин ҳеч ким жойидан жилмади.

— Кру-у-у-гом!— Қичқирди Чхартишвили қўлини баланд кўтариб. Ҳамма бир кишидай орқага ўгирилди.

— Строевой қадам билан казармага... марш!

Бир минутдан кейин ҳовлида ҳеч ким қолмади. Биргина Жакели бошини қўйи солиб, худди қоқилган қозиқдай қаққайиб турарди.

— Жакели, марш командаси берилди-ку!— деди майор.

Жакели жойидан қўзғалмади. Чхартишвили менга қаради — унинг даҳани титрарди. У аста Жакели ёнига келди, уни кўкрагига босиб, меҳрибонлик билан юзини силади.

— Бор, жойингга, Жакели, дамингни ол, тинчлан.. Менга ишон: ман этилган нарсани қилма! Агар мумкин бўлганда эди, рухсат берардим! Бор, болагинам, дамингни ол!..

Жакели аста майор қучоғидан чиқди, индамай ўгирилди-да, казармага хомуш йўл олди..

...Энди ярим кеча. Яна мен иссиқ дазмолдан куйган узун столнинг бошида, ёлғиз ўзи қолган косагулидек танҳо ўтириб, сенга хат ёзаяпман.

Ҳозирча гапим тамом. Қолганларини учрашганимизда айтиб бераман. Хайр, азизим Саргис. Бир ҳафтадан кейин хизматни тугатаман, демак, менга хат ёзишнинг ҳожати йўқ. Мени унутмаганларга салом айт.

Сени ўпиб, сенинг Владимир Мдинарадзейинг».

* * *

Биз хонада икки киши—мен ва Пархоменко эдик. Дзенеладзе группаси нарядда. Биз индамай ётибмиз. Шчербинанинг ҳалокатидан кейин биз индамайдиган бўлиб қолдик—нарядда ҳам, казармада ҳам, овқатхонада ҳам... Башарти гаплашадиган бўлсак, Шчербинага алоқаси бўлмаган мавзу ва гап танлашга ҳаракат қилардик. Шундай бўлса ҳам ҳар бир гап Шчербина билан тугарди. Шу туфайли жим ўтиришни лозим топдик. Биз жим ётибмиз-у, лекин ҳар биримиз Шчербинани ўйлаётганимизни билармиз.

Мен дераза ёнига бордим. Кеч куз. Терак барглари сарғайган. Деразани очдим, хона денгизнинг ёқимли салқини ва ҳидига тўлди. Кийиниб, ҳовлига чиқдим. Атроф бўм-бўш... Биргина Рябов камзулини ечиб, турникда айланарди... Ошхонага бордим. Идоранинг очиқ деразасига кўзим тушди. Стол ёнида майор ва ёзувчи ўтиришибди. Улар мени сезишмади. Ошхонани айланиб ўтиб, орқа ҳовлига кирдим. Қарағай тагидаги похол устида ётган Мерабчик занжирни яларди.

Сўнгги икки ой ичида айиқча ўсиб, улғайди. Йигитлар бўш вақтларида у билан ўйнашиб, хурсанд бўлишади. Лекин бирор кимса Мерабчикни хафа қилгудай бўлса, у ҳайбатли ириллаб, хафа қилган одамга ташланарди. Шундай пайтда эҳтиёт бўлавер! Айиқчанинг устарага ўхшаш ўткир тирноғи ва тиши бор! Хафа бўлган Мерабчикни

хурсанд қилиш учун бир шиша лимонад кифоя. Шу пайт у кетинги оёғида туриб, лимонадни ичади, маза қилганидан дўриллади. Айиқча мени яхши кўради — мен у билан тез-тез бирга бўламан, бундан ташқари қанд бераман. Мана, ҳозир Мерабчик мени кўриб, ўрнидан ирғиб турди, айланди, севинганидан ғўлдираб, менга интилди. Мен айиқчанинг ёнида чўнқайиб бир бўлак қанд узатдим. Айиқча уни иштаҳа билан касир-кусир чайнаб ютиб юборди.

— Ишинг қалай, Мерабчик? — сўрадим.

«Қанд бер!» — талаб этди у.

— Ма, е, очопат!

«Яна!»

— Ма, сенга, яна!.. Эҳ, Мерабчик, Шчербина тирик-лигида сенга кўпроқ қанд тегарди... Шчербина эсингдами?

У ҳеч нимани билмайди, тентак...

«Қанддан бер!» — айиқча қўлларимга тумшугини сўради.

Мен унга бирданига икки чақмоқ қанд бердим. Мерабчик бир дақиқа жим бўлди.

— Аҳмоқсан, Мерабчик! Тентак бошингда бир мисқол ҳам ақлинг йўқ!.. Қани, айт-чи, онанг эсингдами?

«Қанд» — ғинғиллайди у.

— Ма, егин-да, бошқа сўрама!.. Демак, онангни қандай ўлдирганимизни билмайсан? Ушанда Шчербина йиғлаган эди... Унутдингми?

«Яна бер!»

— Бас қил, аҳмоқ!.. Хўп, майли дейлик, сен Шчербинани эсламассан, аммо ўз онангни унутишинг мумкинми? Бир ҳисобда бу яхшидир. Икковимиз учун. Сен онангни ўлдиришганини билмайсан, айниқса, онангни мен ўлдирганимдан шубҳа қилмайсан... Бироқ онангни мен ўлдирмадим, Мерабчик, қасам ичаман, ўлдирмадим! Шунчаки ўша ерда бўлгандим... Албатта ҳеч нарсани билмаслик, ҳеч нарсани эсламаслик сен учун яхши... Мен нима қилишим керак? Ҳамма нарсани биламан-ку: сенинг онангни ҳам, ўзимнинг отамни ҳам, Шчербинани ҳам... Айт менга, Мерабчик, нима қилай?

«Бошқа қанд йўқми?»

— Йўқ, аҳмоқ... Эҳ, менинг тентаккинам!

Мерабчик бошини кулгили қимирлатди. Мен ерга ўтириб, айиқчанинг иссиқ қорини қаший бошладим. У аста ҳуриллаб, хуш ёққанидан кўзини қисади.

— Тентак, менинг тентак Мерабчигим...

— Бу ерда нима қиляпсан, Жакели?

Мен ўрнимдан ирғиб турдим. Рўпарамда ёзувчи турарди.

— Ҳеч нима, ўртоқ лейтенант. Мерабчикка қанд едир-япман.

— Мерабчигинг катта бўлиб қопти!

— Жуда ҳам, ўртоқ лейтенант!

— Унга нега Мерабчик деб ном қўйдинг?

— Шунчаки... бирдан миямга келувди... Бир танишимнинг номи Мераб эди...

— Нима, сенинг танишинг айиққа ўхшармиди?

— Йўғ-е! Лекин қилиқлари айиққа ўхшарди шекилли...

— У қандни яхши кўрармиди?

— Яхши кўрарди шекилли...

— Сен яқинда кетиб қоласан, айиқча сенсиз қандай яшайди?

— Ҳечқиси йўқ, тезда унутиб юборади...

— Аксинча, яна кўпроқ сенга ўрганиб қолади.

— Билмадим... Соғинади, кейин кўникиб қолади...

— Жакели, нега дам олмаяпсан?— тўсатдан сўраб қолди ёзувчи.

— Уйқум келмаяпти, ўртоқ лейтенант.

— Ахир кеча навбатчилик қилган эдинг-ку?

— Худди шундай!

— Уйқинг келмаяптими?

— Йўқ, ўртоқ лейтенант.

Ёзувчи чўнтагини титкилади.

— Чекадиганинг борми?

Мен унга бир қути сигарета, гугурт тутқаздим. У чекди, сўнг похолга ўтириб, айиқнинг қорнини қаший бошлади. Мерабчик роҳат қилиб жим турди.

— Жакели, сен уйингга қайтишни хоҳлайсанми?

— Ким уйига кетишни хоҳламас экан, ўртоқ лейтенант,— жилмайдим.

— Мен майор билан гаплашдим... Бир ҳафталик отпуск оласан... Эртага эртадабдан уйингга жўнайсан... Яхшилаб дам ол!

— Раҳмат, ўртоқ лейтенант!

— Раҳматни майорга айтарсан...

— Албатта, ҳурматли Владимир!

У ўрнидан кўзгалди, елкамдан қучоқлади-да, шошилмай казармага олиб кетди. Биз эшик ёнида тўхтадик, у чала чекилган сигаретани ташлаб, мендан янгисини сўради. Кейин орқасига қайрилиб денгиз томон йўл олди.

Тонг отди. Иккита машина вокзал майдонини суғурарди. Ундан кейин яна икки сув сенадиган машина келарди. Кабина тагидан худди қозиктишга ўхшаш сув фонтан бўлиб отиларди, улар улкан моржларни эслатарди. Ҳозиргина ювилган асфальт ойнага ўхшаб ялтирарди. Темир йўл вагонининг нафасни бўғувчи, ачимсиқ ҳавосидан кейин кузги Тбилисининг эрталабки тоза ҳавоси менинг бошимни гангитиб қўйди. Шу пайт машиналардан бири менга яқинлашганида, мен ундан отилаётган биллурдек сувга атайлаб ўзимни тутдим. Ҳайдовчи машинани тўхтатиб, ойнадан бошини чиқарди.

— Ҳо, оғайни, жиннихонадан чиққанингга анча бўлдими?— сўради у қўлини силкиб.

— Салом, дўстим!— жавоб бердим-да, унинг узатган қўлини ушлаб қаттиқ қисдим.

— Ҳа, шунақаси ҳам бўлади...— деди у афсусланиб, кўрсаткич бармоғини чаккасида айлантирди-да, ҳуштак чалиб, машинасини юргизди.

— Шунақаси ҳам бўлади, дўстим! Хайр.— Қўлимни силкиб хайрлашдим-да, вокзал майдонидан пастга — Ниношвили кўчасига юрдим.

Эртангиз хайрли бўлсин, одамлар! Салом, тбилисликлар! Қаерга ошиқяпсиз? Ахир ҳали тонг ёришгани йўқ-ку! Нега сизлар кўкка боқяпсиз? Ёмгир ёлмаган. Ёғмоқчи ҳам эмас! Қаранг, осмон қандай мусаффо! Нега, устим ҳўлми? Жавоб бераман азизлар: мен ҳозиргина денгиздан чиқдим! Ҳа, ҳа! Мана шундай — кўк фуражкада, кўк погон, кўкимтир чамоданча билан! Тўлқин чиқариб ташлади! Сиз нима деб ўйлагандингиз? Ахир сувдан қуруқ чиқиб бўладими?..

Салом, Нинашвили кўчасининг қоровуллари! Кузги сариқ япроқларни сиз ёқдингизми? Эҳтиёт бўлинг, дўстлар! Менинг шаҳрим, менинг сеvimли Тбилисимни ёндириб юборманг!..

Салом, уйча, салом, қария! Сен ҳали ҳам тетикмисан? Йиқилмадингми? Яша! Ҳа, ҳали ҳам шу ердасиз, темир дарвоза? Бу нимаси? Яна ерда ётибсизми?

Салом, қадрдон, мункайган краним! Салом сизга челақлар, чойнак, кўзалар! Охири ким бўлди? Мен сиздан кейин!..

Салом, чумчуқлар! У ерда нима қиляпсиз? Ювниёпсизми? Э-э, мена қўрқманг, мен Автандили Жакели бўлман!..

Салом, будка! Рубен амаки қалай? Нега у тунда чи-роқни ўчириб қўйишни унутибди! Ҳа, сиз соатлар — қўл соатлари, чўнтак соатлари, девор соатлари, қалайсиз? Ишлаб турибсизми? Ҳа, майли! Ишлайверинг! Сизларни кўрмаганимга анча — бутун бир ярим йўл бўлди! Менсиз узоқ йўл юрдингиз!

О, мен кимни кўриб турибман! Салом, кўйлақлар! Қандай тоза, янги, оппоксиз! Сен, митти, кимнинг боласисан? Мен сени танимаяпман! Сен кичкинтой, ажойибсан-а!.. Салом, Дадуна! Ухляяпсанми? Ухла, ором олиб ухла!

Салом, менинг зиналарим! Бечора, ҳамон иккита поянг йўқми? Наҳотки сенга бир метрли тахта топилмаган бўлса?..

Салом, менинг эшигим! Ишлар қалай, кария? Фижирляпсанми? Салом, сенга қўнғироқ! Ҳушёр бўл, менга панд берма! Қани, эскича чал-чи!.. Бир, икки, уч!.. Симсим, оч эшикни!!!

— Салом, Ванечка амаки!

— Авто, салом, азизим!

* * *

Оқшомлари чет тиллар институти олдида ёш йигитлар тўдаси тўпланишади. Соат ўн бирда лекция тугайди. Йигитларнинг баъзилари машина билан, айримлари машинасиз кутиб туришади. Улар айрим-айрим туришади. Баъзи бирининг кўриниши жиддий, ташвишли, бошқалари институт билан сира ишлари йўқдай, сайр этиб юришади. Ёнингга келиб, папирос сўрайди-ю, соатингга разм солади — ўз соатига ишонмайди...

Соат чорак кам ўн бирда институт эшигидан биринчи қиз чиқади. У йўл-йўлакай пальтосини кийиб, атрофга қарамай, елиб келаётган машиналарга эътибор бермай чопиб боради. Кўчани кесиб ўтиб тўхтайтиди. Одамлар орасидан бир йигит чиқиб, ҳеч нарса билан иши йўқдек, аста, бепарво қизга қараб юради... Кейин кўчага сон-саноқсиз қизлар отилиб чиқади. Улар гўзал, сарвқомат, қора, оппоқ, малларанг, кумушранг, долчинранг, қизил, ҳатто кўкранг сочли қизлар туфлиси пошналарини, мўкасинларини, этикларини тақиллатиб, калта кўйлақда, турли ранг ва фасондаги сумкаларини елкаларига осиб олишган. Ранг-баранг, хушбуй таратиб, қизлар оқими бошқалари билан қўшилиб кетади. Уларни кутаётган йигитлар, қоп-қора костюм ва

оппоқ кўйлак кийиб олишган. Икки оқим қушилишио кен
ва гўзал кўчадан боришади, кейин майдонда гирдобдек
ўралашади, сўнг сон-саноқсиз кўчалар, тор кўча ва боши
берк кўчаларга ирмоқлардек тарқалишади.

* * *

— Салом Дадуна!

У ҳайрон бўлиб менга боқди-ю, танимади. Мен бош
кийимимни қўлимга олиб, ноқулай жилмайдим.

— Вой, Жако!— У тўсатдан қичқириб юборди, мени
кучоқлаб, юзимдан ўпди.— Қаердан? Қандай келиб қол-
динг! Вой шўрим, жуда ғалати бўлиб кетибсан! Қани,
фуражкангни кий-чи!

Мен айтганини қилдим.

— Генерал! Ҳақиқий генерал бўлиб кетибсан!.. Яхши,
кузатиш пунтки! Ҳа, ҳа, ҳа!— хандон ташлаб кулди у.
Бизнинг ёнимиздан ўтиб бораётганлар юришларини се-
кинлатиб, жилмайишарди.

— Даду, бу ердан кетайлик, ноқулай экан,— илтимос
қилдим унинг қўлтиғидан ушлаб.

— Кетдик.. Айт, қачон келдинг?

— Эрталаб.

— Кўпга келдингми?

— Бир ҳафтага.

Дадуна оёғимдан бошимгача яна разм солиб пиқил-
лади:

— Пишмаган генерал!

— Даду, аҳволинг қалай?— ундан сўрадим.

— Эскича,— жавоб берди у.

— Эскича деганинг нима ўзи?

— Шундай. Уқиб турибман. Сочларимни, кўзларимни
бўяйман, қошимга қалам чизаман, кинога бораман..

— Яна?

— Яна, китоб ўқийман.. ёзда путёвка билан Польша-
га саёҳатга бордим. Яна нима? Танца тушаман, қўшиқ ай-
таман, баъзан ичаман, меҳмонга борганда, албатта..

— Шу бир ярим йилда нималар қилдинг?

— Ахир сенга айтдим-ку,— ҳайрон бўлди у,— яна ни-
малар қилишим керак эди!

— Мени эсламадингми?

Дадуна ўйланиб қолди.

— Гапир, мени эсламадингми? — қайтариб сўрадим

— Сенимп?

Дадуна мендан қўлини бўшатди-да, бир четга ўтиб, индамай менга тикилди. Қўлида ушлаб турган узун тасмали сумкаси худди соат капкирига ўхшаб бир хилда тебранар ва лакланган этикчасига тегиб, секундларни санарди. Бир, икки, уч... Бир, икки, уч... Ана холос, яна солдатча одат — бир, икки уч...

— Сен мени эсладингми?— бирданиган мендан сўраб қолди у сумкасини тебратмай, бошини қуйи солиб.

— Мен нима ҳам қилардим? Албатта, эсладим сени...— Қизариб кетдим. Яхшиямки, Дадуна буни сезмай қолди.

— Нега битта ҳам хат ёзмадинг?— аста сўради у.

— Ёзишни ёқтирмайман, Даду!— очигини айта қолдим. У жилмайди.

— Бекор айтибсан! Дунёда тўқсон тўққиз процент хатни солдатлар ёзади. Бир вақт, «Женщина»¹ миз муқовасида менинг суратимни босиб чиқаришганди. Биласанми, ўшанда мен етти юз солдатдан хат олгандим! Сен бўлсанг...

— Дадуна, қасам ичаман, мен ҳатто бобомга ҳам хат ёзмадим!

— Бўпти, бўпти кетдик... Агар сен бобонг билан менинг орамиздаги тафовутни билмасанг, сен билан нима ҳақида ҳам гаплашиш мумкин!— у қўлимдан тутиб, мени олдинга етаклаб кетди.

— Даду, Жваридан кейин ўйлагандимки...

— Жваридан кейин нима бўпти?

— Жваридан кейин хат ёзишнинг унча аҳамияти йўқ эди...

— Нега энди? Жваридан нима бўлганди? Биз у ердан никоҳ қилинганмидик?

— Мен ўйловдимки...

— Мен бўлса, Жваридан² кейин ҳамма нарсага крест тортилди, деб билгандим.

— Яхши!— хитоб қилдим.— Айтайлик, мен айбдорман, эшакман! Сен-чи? Сен нега ёзмадинг?— Мен Дадунинг елкасидан тутдим. Бехосдан, у сумкасини тушириб юборди.

— Нега, нега...— у сумкасини ердан олди-да, аста олдинга юрди. Мен унинг кетидан бордим.

Университет олдидаги соат ўн минути кам ўн иккини кўрсатарди. Дадуна кўчани кесиб ўтиб, Варазис-хевидан пастга қараб юрди.

¹. «Женщина Грузии» — журнал номи.

² Жвари — русча крест (грузинча).

— Дадуна!

У тўхтади.

— Дадуна!

Мен уни ўзимга қаратдим. Унинг гўзал бодом кўзлари ёшга тўла эди.

— Кечир мени, Дадуна, агар мени севсанг кечир!— ёлвордим.

У бошини силкитиб рад этди.

— Даду, менинг Дадум!— Мен уни қучоқлаб бағримга босдим-да, кўзлари, юзлари, лаблари, бўйнидан ўпа бошладим. У қўлларини тушириб, бўшашиб, совуққина турар, ҳеч нима демасди.

— Гар-р-қалинсин!— Мен тўсатдан огоҳлантирувчи бақироқ овозини эшитдим.

Дадунани дарҳол қучоғимдан бўшатиб, атрофга қарадим. Университет боғида, зина яқинидаги скамейкада тўрт йигит хохолаб кулиб ўтиришарди. Мен уларнинг адабини бериб қўймоқчи бўлдим-у, лекин ўйлаб қолдим: нима бўлса ҳам мен ҳарбий киши, солдат кийимидаман, шунинг учун йигитларга кулиб қўл силкитдим-да, Дадунанинг кетидан югурдим. Қаҳрамонлар майдонигача бирорта-миз сўз қотмадик. Биринчи бўлиб жимликни мен буздим.

— Такси олайлик.— Мен Дадунанинг елкасига қўлимни қўйдим. У бўйсуниб тўхтади.

— Даду, менга бирор гап айтгин...

— Сенга нима дердим, Жако!— У менга боқди.

Мен Дадунанинг кўзларида маъюслик сездим, овози шундай ғалати, умидсиз чиқдики, шу пайтда ундан нима сўрайман, ёки у менга нима деб жавоб бермасин барибирдек туюлди. Мен кўрқиб кетдим.

— Даду,— пичирладим,— мени севасанми?

— Билмайман, Авто, билмайман...

— Ҳар ҳолда севасанми, йўқми?

— Ўзинг нима деб ўйлайсан?

— Мен ҳеч нима деёлмайман, ҳеч нимани билмайман!

Айта қол, севасанми?

— Йўқ!

— Ишонмайман!— оғзимдан чиқиб кетди ва ўзим ҳам ҳайрон бўлдим, нега унга ишонмаслик керак?

— Хўп, бўлмаса, севаман!— жилмайди у.

— Тўғри эмас!

Дадуна елкасини қисди.

— Сен унисига ёки бунисига ишонишинг керак. Учунчиси бўлиши мумкин эмас.

Шунда мен худди учинчиси — бепарволик бораётганини англадим.

Фақат шу чўзилиб кетган бемаъни суҳбатдан қутулиш
ун Дадуна ҳамма нарсага тайёр эди.

Мен бир неча машинани тўхтатишга ҳаракат қилдим,
ёкин натижа чиқмади.

— Бир четга чиқиб тур, улар ҳарбийлардан қочиша-
и,— деди Дадуна.

У қўлини ҳам кўтаришга улгурмаган эди, янгигина
ёра «Волга» чийиллаб Дадуна олдида тўхтади. Ҳайдов-
чи машинадан тушиб қучоғ очганча Дадунага қараб юрди.

— Ва-а, кимни кўраяпман! Дадуна! Қойил! Мен сени-
дан келяпман! Утир тез!— У қизнинг қўлидан тутиб
ашинага судради.

— Шошма, Гиви, бир ўзим эмасман! Ахир тўхтасанг-
и, жиннивой!

— Сен билан ким бор ўзи?— ҳайрон бўлди у.

— Мана бу... Уртоқ...

— Шу солдатми?!

— Ҳа, Жако.

— Яна қанақа Жако?

— Ҳа, Автандил!

— Автандил деганинг ким?

— О-о, сенга айтдим-ку, ўртоқ деб.

— Хўп, чақир уни!

— Биласанми, биз...

— Мен ҳеч нимани билмайман. Оғайни буёққа ке-
инг.

Мен яқин келдим. У орқа эшикни очиб, деярли бизни
итариб ўтқизди. Кейин дарров рулга ўлтириб, моторни
оргазди-да, машинани жойидан кескин қўзғатди.

Мен унинг ёнида, олдинги ўриндиқда оппоқ ёш қиз
ўтирганини эндигина кўрдим.

— Вита, сенмисан?!— хурсанд бўлиб кетди Дадуна.

— Мен!— Вита ва Дадуна бир-бирлари билан ўпишиб
кетишди.

— У бизни қаерга олиб кетяпти?

— Мен қайдан билай? У менинг уйимга ҳовлиқиб ки-
риб, ўрнимдан тургазди! Кейин сеникига бордик...

— Гиви, айтсанг-чи, қаерга кетяпмиз?— сўради Да-
дуна.

— «Биз боряпмиз, боряпмиз, боряпмиз олис ўлка-
га-а-а...»— у жавоб ўрнига қўшиқ айтди.

— Вой жинни-ей! Ярим кеча-я! Жинлар сени қаёққа
бошлаяпти? Айтсанг-чи, Бичо!!

— Ҳозир!— Гиви қайрилиб қаради, ниҳоят мен унинг
чиройли юзи, қирғий бурни, кулгига мойил лўппи лабла-
ри, оппоқ тишларини кўрдим.— Бугун Нелланинг туғил-

ган куни. У кечки зиёфат ўрнига... бизни бир пиёла кофега таклиф қилди! Бунисига нима дейсан! Тушунар-лими? Уша жойга кетяпмиз!

— Кеч бўлди, Гиви! Онам хавотир олади!

— Қўйсанг-чи! Биринчидан, онанг биладн, иккинчидан, ёнингда армия! Нимадан қўрқасан?— Гиви кулиб менга кўзини қисди.

— Ҳа, ростдан-а, танишинглар!— бирдан эслади Дадуна.

— Гиви!— У ўриндиқ орасидан менга қўл узатди.

— Автандил!— жавоб қилдим мен, унинг қўлини қисиб.

— Вита, сен ҳам танишиб ол!— деди Дадуна.

— Биз танишмиз,— дедим мен.

— Қаердан биласиз?— ҳайрон бўлди Вита.

— Нега билмас эканман! Ахир сиз Витасиз, юзингизда, мана бу ерда холингиз бор эди,— эсига солдим.

— Тўғри, бор эди, ўша пайтда хол қўйиш одат эди. Аммо эсимда йўқ, қаерда учрашгандик?

— Бу Жако-ку... Эсингдами, бизникида...— унинг эсига туширди Дадуна.

— Э, ҳа, тўғри!.. Сизга нима бўлди?— деди менга Вита.

— Ҳа, нима? Менга нима бўпти?— хавотирландим мен.

— Устингиздаги қанақа кийим?

— А-а-а, буни айтаяпсизми!— хотиржам бўлдим.— Армия хизматидаман?

— Армияда?— деди у ҳафсаласи пир бўлиб.

Машина тўсатдан тормоз берди. Мен билан Дадуна олдинги ўриндиққа қаттиқ урилдик.

— Жинни!— пўнғиллади у сочини тузатиб.

— Тўғри!— деди Гиви.— Мен жинниман! Қани, энди тушинглар! Марш!

Биз учинчи қаватга кўтарилдик. Утириш қизиб турган экан. Гиви эшикни тепиб очди, хонанинг ўртасида туриб, қўлларини кериб қўшиқ айтди:

Менга пул ҳам, бойлик ҳам керакмас,
Бойликлардан менга шодликдир қиммат...

— В-а-а, болалар, Гиви келди, ура!— қичқирди кимдир.

1. Би чо — мурожаат: йигитча; ўсмир (грузинча).

— Кириглар, кириглар!— таклиф қилди бизни Ги-ви.— Қаранглар, шайтонлар, мен кимларни олиб келдим.

Хонадагилар Дадуна ва Витани қувонч билан кутиб олишди. Менга ҳаммалари ҳайрон бўлиб, сиполик билан жилмайиб қарашди.

Мен ўзимни ўнғайсиз сездим. Хижолат тортганимни яшириш учун индамай пастроқ столчада турган стакандаги коньякни бўшатиб папирос чекдим. Коньяк кўнглимни ёзиб юборди, хонада йиғилганларни кўздан кечира бошладим. Бу ерда ҳамма нарса бир ярим йил олдин Дадунанинг уйида кўрганларимдагидек эди. Ярим қоронғи. Утиришга ўнғай креслолар. Мева ва коньяк қўйилган стол. Бурчакда рояль, устига чинни фюлар териб қўйилган. Рўпарамда ўша кечадагидек Гела, унинг ёнида ўша сўлоқмон Анзор ўтиришибди. Бошда улар мени танишмади, кейин Анзор тўсатдан Геланинг тиззасини ушлаб, қулоғига ниманидир пичирлади. Гела қизариб кетди. Рояль олдида ўша вақтдагидек, тирсагини клавишларга қўйиб, Кукури ўтирарди. Бошқа бурчакда оёғини узатиб ва креслога ўзини ташлаб, шоира Мзия папирос чекарди. Унинг қаторида оёғини тахтага ташлаб, Изиди кофе ичарди. Қолганлари менга нотаниш эди. Мени ёқимсиз, кўнглини ғаш қиладиган туйғу эгаллади. Мен ўзимга яна коньяк қўйиб ичдим. Кўзини мендан олмай ўтирган Дадуна дарҳол ўрнидан туриб, ёнимга келди.

— Жако, ичма, керакмас!— илтимос қилди у.

— Қўрқма, Даду, маст бўлмайман, қасам ичаман, сенга!—Жилмайиб қўйдим...—Менга негадир ноқулай сезиляпти... Бу ерга бекор келибман... Уларнинг менга қарашини кўряпсанми?..

— Қараса нима бўпти! Парво қилма! Лекин очигини айтганда, сен ҳам қизиқ одамсан! Қийимнингни алмаштириш қийинмиди?

— Ҳарбий кийимнинг нимаси ёмон?— ҳайрон бўлдим.

— Бўпти, бўпти... Фақат ўзингни тутиб ўтиришингни сўрайман.

— Сенга қасамёд қиламанки, оғиз очмайман! Бир марта анави тўнғиз Анзордан еган калтакларим эсимда..:

— Унунганинг йўқми? Демак, яхши! Бу сенинг келганинг учун!— Дадуна мен билан қадаҳ уриштирди.

Биз ичдик.

Музиканинг оҳиста ва ёқимли садолари остида хонада соя каби овоз чиқармай бир неча жуфт йиғит-қизлар айланиб, танца тушардилар. Шифтда шамол тарқатаёт-

ган булут сиигари сигареталарнинг кулранг тутуни сузарди. Аҳён-аҳёнда Гивининг қаттиқ овози ва ёки кулгиси эшитиларди.

— Нэлли!— Дадуна чақирди.— Кел, бизнинг ёнимизга!

Баланд бўйли, чиройли қиз ёнимизга келди. Мен беихтиёр унинг қадимий грузин суратларида тасвир этилгандек катта-катта ва ғамгин кўзларига маҳлиё бўлиб қолдим.

— Танишинг, бу Нэлли. Бу Жако, яъни Автандил Жакели, менинг дўстим,— бир-биримизни таништирди Дадуна.

— Биламан,— жилмайди Нэлли.

Дадуна учта стаканни тўлдирди.

— Жако, бугун Неллининг туғилган кун. Қани, унинг соғлиғига ичайлик!

— Соғ-саломат ва бахтли бўлинг, яна юз йил умр кўринг!

— О, жуда ҳам кўп-ку!— деди Нелли.

— Ҳозир неча ёшдасиз?

— Йигирмада!— кулди у. Дадуна ҳам жилмайди.

— Йигирма бирда!— тузатди Нелли. Дадуна яна жилмайди.

— Кулсанг ҳам, кулмасанг ҳам йигирма бир ёшдаман. Бир кун ҳам зиёд эмас!— деди Нелли.

— Шундай бўлса яна етмиш тўққиз йил умр кўринг!— тилак билдирдим ва коньякни ичдим.

— Ташаккур!— жавоб берди Нелли ва ёнимга ўтирди.

— Сиз армияда хизмат қиляпсизми?— сўради у.

— Ҳа.

— Армияда яхшими?

— Албатта!

— Нимаси яхши?

— Сизга нима десам экан... текин квартира, текин овқат, текин кийим-кечак... Сочни тузатиш, соч-соқол олиш, ҳаммом — ҳамма-ҳаммаси текин. Ҳатто совуқ ҳам! Нелли қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Ҳой, у ерда нега қиқирлашаяпсизлар? Бизга ҳам айтинглар, биргалашиб кулайлик!— деди Гиви ва биз томон йўл олди.

— Жако армия ҳаётидан гапириб беряпти,— жавоб қилди Дадуна.

— А! Хўш, армияда нималар бўляпти?— мурожаат қилди Гиви менга.

— Армиямизнинг ғоявий-сиёсий даражаси юксак, интизом аъло, яхши қуролланган, биз ҳар қандай бос-

инчига қақшатғич зарба беришга тайёрмиз!— дедим ен.

— Раҳмат, хотиржам қилдинг,— хушнуд бўлди Гиви.

— Ҳурматли Геладан шеърлар ўқиб беришни илти-ос қиламиз!— дедим мен Неллига.

— Тўғри! Гела, қани!— қичқирди у.

— Сўраймиз, сўраймиз! «Уйқу»ни ўқи, Гела!

— «Оқ сирень»ни!

— «Кўкнори йиғиси»ни!

— Мен энди шеър ёзмайман!— деди Гела.

— Нега?— сўрадим мен.

— Наср ёзишга ўтдим.

— Мен ҳам шундай бўлади деб ўйлагандим.

— Қаёқдан билардингиз?

— Шеърларингиздан сезиларди.

Гела ўрнидан турди. Мен ҳам турдим.

— Э, Хемингуэй, ўтир!— буйруқ қилди Гелага Гиви.—

Ўтир, Суворов!— У менинг елкамга қўлини қўйди. Шунга мен ўтиришдан яхсиси йўқлигини тушундим.

Гела ҳам шундай ўйлаган бўлса керак. Биз ўтирдик.

— Нелли, ахир менга тузукроқ стакан берасанми?— мурожаат қилди Гиви Неллига.— Ол, бу ангишваналарни, бўлмаса уларни деразадан улоқтириб ташлайман.

— Осиёлик! Чапани!— юзини буриштиради Нелли.

— Во! Гапинг тўғри! Лекин, стаканни бср! Тез!

Нелли қиррали чой стаканлар олиб келди. Гиви дарҳол коньякдан қуйиб уларни тўлдирди.

— Нималар қиялсан! Ҳар ким ўзига ёққанда ича-версин-да!— гапга аралашди ҳозиргача индамай ўтирган Кукури.

— Мен ҳеч кимни мажбур этмайман, азизим! Хоҳла-масанг ичма... Сиз ичасизми?— деди менга Гиви.

— Албатта!

— Қойилман! Келинг ичайлик! Сизнинг келганингиз учун, танишганимиз учун!

У бир ютишда, стаканини бўшатди. Мен коньякни аста шошилмай ичдим, бошимга урган ҳарорат аста-секин бугун баданимга тарқалаётганини сездим.

— ...Яхши қилмаган!— деган чала-ярим сўзлар қулоғимга чалинди.

Мен коньякни охиригача ичиб, стаканни қўйдим-да, гапга қулоқ солдим.

— Нега яхши эмас?— сўради Вита.

— Шундай! Яна марказий матбуотда-я!— жавоб қилди Гела.

— Улар нимани гаплашяпти?— сўрадим Гивидан.
— Ҳа, шунчаки... Бизнинг бир Гурам деган ошпамир
марказий газетада танқидий мақола босиб чиқарибди.

— Нима ҳақда?

— Шундай. Ҳамма нарса ҳақида.

— Тушунолмаймаман.

— Сенга қандай тушунтирсам экан... Ҳамма нарса
ҳақида-да... Қизларнинг ичкилик ичиши, папирос чекиши,
грузинларнинг Москвада гул сотиши... Порахўрлик ҳақи-
да... Яна ҳар қандай лаёқатсиз одамнинг диссертация
ёқлаши, юз сўм маош олувчи кишининг учта машинаси,
тўртта дачаси борлиги, ундан ҳеч кимнинг буни қаёқдан
олдинг, деб суриштирмаслиги ҳақида... Умуман, мана
шунақалар ҳақида ёзибди... Кел, қўй уларни, ичайлик!
Сен ўқиганмидинг?

— Уқидим!

— Шундайми? Сиз ҳам ўқидингизми?— сўради мен-
дан Вита.

— Ҳа, ўқидим.

— Мақола ёқдимми?

— Жуда ҳам!

— Мана, кўрдингми! У ҳам шу фикрда!— у қайрилиб
Гелага қаради.

— Топган одамнингни қара-я! У нимани биледи!— деди
Анзор.

— Уйингдаги гапни кўчага олиб чиқиш, ўз оилангни
шарманда қилиш— сизнингча яхшими?— сўради меида
Гела.

— Албатта!— жавоб бердим мен.

— Сен ҳам шундай деб ўйлайсанми?— мурожаат қил-
ди Витага.

— Ҳамма ҳам сендек ўйлашини истайсанми?— гапига
гап қайтарди Вита.

— Бошқаларда ҳам камчиликлар бор, лекин улар
айюҳаннос солишмайди-ку!— деди донолардек Анзор.

— Демак, уларнинг ўзига ёмон!— гапга аралашди
Мзия.

— Менинг уйимда баттол одам бор деб жаҳонга жар
солиш шарт эмас,— деди Гиви.— Мана, мисол учун ме-
нинг машинам, боғим, пулларим бор. Бунинг кимга зарар
тегапти? Менинг бошқаларга ҳам фойдам тегади. Хўш,
ёмонми?

— Уларни қаердан олдинг?— сўради Мзия.

— Отамдан!

— У қаердан олган? Қизиқдингми?

— Бор, қизиқавер. Менга бари бир!

— Гап бунда эмас... Нималари бор-у, улар қаердан-гини вақти келиб ўзлари айтишади. ...Терговда... Бу ер-а гап бошқа масала устида. Ватанга муҳаббат ҳақида ораётир,— деди Кукури.

— Сенингча, Гурам Ватанни севмайдими?— сўради Вита.

— Шу ҳам севги бўлди — Ватанни бутун дунёга шарманда қилиш! Ахир ёмондан кўра яхши ишлар кўп-ку. Шундай экан, албатта ёмонни ёзиш керакми?!

— Бас қилинглар, ҳадеб битта мақолага ёпишаве-асизларми?— аралашди Дадуна.— Мана, бизнинг Жако Ватанни севади, шунинг учун ҳам уни муҳофаза этишга кетди! Бу аниқ ва равшан!

— Демак, у Ватанни мендан кўра кўпроқ севаркан-да?— сўради Гела, атрофга гердайиб қараб.

Ҳамма кулди.

— Демак, шундай экан-да!— деди Анзор.

— Мана мен сизларга айтсам,— гап бошладим Анзор омонга қарамасликка ҳаракат қилиб,— бу боқувдан чиқ-қан қўтоснинг кўринишиёқ менда нафрат кўзгатарди,— қар ким ҳам Ватан ҳақида, уни севиши ҳақида вайсаши мумкин... Ватанни амалда севиш керак... Менинг илгари Ватанга муҳаббат деганим ҳақиқий муҳаббат эмас экан... Ватанга муҳаббат — бу бутун бошқа олам экан.

— Сизнингча қандай экан?— қизиқсинди Гела.

— Сиз қайси Ватанни сеvasиз?

Гела доводи ради, ўтирган ерида қисниб, ўйлади-да, аста деди:

— Мен гўзал, мусаффо Ватанни севаман... Барча яхши нарсаларга қўшилишаман, барча ёмон нарсалар-дан нафратланаман!

— Нафратланасизми?

— Жуда ҳам!

— Сиз ўша ёмон нарсаларни нима қилмоқчисиз?

— Ҳеч бўлмаса, мен уни Гурамга ўхшаб, бутун дунё-га шарманда қилиб кўрсатмайман. Ҳаммасига айбдор-миз, деб кўкрагимга урмайман. Гапнинг пўст калласи шу!

— Албатта, ифлос қўйлакни осиб қўйиш яхши эмас. Уни аввал ювиб, сўнгра осиб қўйилса, бунинг нимаси ёмон?

— Мен кир ювувчи эмасман. Шоирман!

— Мен сизга кир ювувчи бўлишни раво кўрардим.

Анзор ўрнидан қўзғалди.

— Утир!— буйруқ берди унга Гиви...— Агар баҳслаш-моқчи бўлиңса, тўғрилиқча баҳслашиш керак-да!

Гела сўради:
— Тушунтириб беринг-чи, сиз қанақа Ватанни сева-
сиз?

— У қанақа бўлса ҳам сева бераман!

— Аниқроғи?

— Борини: яхшими, ёмонми, чиройлими, хунукми, тўқ-
ми, очми, бахтлими, бахтсизми, бари бир... у қанақа бўл-
са ҳам севавераман! Тушунарлими?

— Жако, бу қанақаси?— ҳайрон бўлиб сўради Дадуна.

— Мана шундай! Константин Симонов таъбирича Ва-
тан пирог эмаски, унинг ичидагини еб, жилдини ташлаб
юборса! У майизи менгаю қолгани бошқага дейдиган
кекс ҳам эмас! Йўқ, агар Ватанни севасанг, уни бутунича
сев!— Мен чўнатгимдан икки букилган бир варақ қоғоз
слдим.

— Шеърми?— қўрқиб кетди Дадуна.

Менинг дастлабки шеъримни эсидан чиқармаганлар
қиқирлаб кулишди. Мен бир оз кутдим, хонада жимлик
бўлгач, бошладим:

«Қимматли онагинам!

Сенинг посилкангни ва мактубингни олдим. Хатингда
доғ бор? Йиғладингми, а? Нега онажон? Нега ташвишла-
насан? Ахир мен урушда эмасман-ку! Мана, шу йил ўт-
гач, уйга қайтаман. Мен жуда ҳам яхши турибман. Тўқ-
ман, кийим-кечакларим жойида. Кинога бораман, танца
тушаман. Ҳар якшанба куни шаҳарга чиқаман. Шундоқ-
қина ёнимиз денгиз ва тоғлар. Ҳа, бу ерда ҳамма нарса,
тоғлар, водийлар, денгиз бор, қиш, баҳор, ёз, куз бўлади.
Менинг дўстларим, командирларим ажойиб кишилар.
Уларнинг ҳаммаси мени севишади, ҳурмат қилишади. Мен
жанговар ва сиёсий тайёргарлик аълочисман. Ҳозирча
бирор жосусни қўлга туширганим йўқ.

Дўстларим мени жуда мақташади, шундай ўғил ўс-
тирган ота-онанг бахтли экан дейишади. Дўстларимнинг
бири — грузин Жакели, бошқаси — ҳамюртимиз барвас-
та Пархоменко. Сенга сурат юбораяпман. Суратда биз
уч кишимиз. Мўйловли, қорачадан келгани Жакели. Гру-
зия, онажон, Федорина Ксения алжигандек эмас. Онажон,
сен унга ишонма, у ёлғон гапиради. Уни эсга олиш ҳам
уят. Агар билмоқчи бўлсанг, чой билан мандарин буг-
дойга нисбатан ўн баробар кўп меҳнат талаб қилади.
Узумни эса қўявер! Грузинлар-чи, онажон, мулойим, меҳ-
рибон, ақлли халқ. Қўшиқни жуда севишади. Онасини
сўкса, жаҳли чиқиб кетади, ҳеч кимни аяшмайди. Дўсти-
дан ҳеч нарсани аямайди, ҳатто уйини ҳам сотиб едирши-

га тайёр, лекин меҳр-оқибат қайтишини еқтиришди. Мана бу Жакели тенги йўқ йигит. Жуда ажойиб: ҳар кун эрта-лаб қуёш чиқишини томоша қилади, мени ҳам қистайди. Ксеняни уйдан ҳайда, у ёлғончи, ярамас аёл. Жакелининг онаси йўқ, мен унга сенинг суратингни кўрсатдим, у, онамга ўхшаркан деди. Нечук, менинг онам рус-ку, нега сенинг онангга ўхшаркан, дедим. Унинг кўзлари ўхшаркан, деди. Чиндан ҳам ўхшаса керак, ёлғон гапирмайдик, бундан нима фойда унга? Жакели, агар лозим бўлиб қолса, онаси ҳақиқа қасам ичади... «Онам ҳурмати қасам ичаман», деса борми, демак унинг айтганлари ҳаммаси муқаддас ҳақиқат. Грузинларда ҳамиша шундай. Улар ўз юртларини шундай севишадик, таърифлаш қийин! Улар ўз оналарига бағишлагандек грузия учун қадаҳ кўтаришади, ҳатто баъзан йиғлаб ҳам олишади. Чиндан ҳам мамлакат гўзал. Жаннатмакон! Лекин мен қачон уйимга қайтарканман, деб кунларни санайман! Ойижон, мен далаларимизни, экинзорларимизни соғиндим! Мана, менинг олдимда сенинг посилканг турибди. Нондан омборимизнинг ҳиди, қаймоқдан Буренкамизнинг, мураббодан боғимизнинг ҳиди келади, умуман мана, мен кўзимни юмиб, учгача санаб очсам, уйда, сиз меҳрибонларим билан бирга ўтиргандек ҳис қиламан.

Мана, шундай, онагинам, озгина чида, ҳадемай уйга қайтаман. Институтга кираман, ажойиб ҳаёт кечирамиз.

Кўришгунча хайр, меҳрибон онажоним. Ҳамма қариндош-уруғларимизга, қўшнилариимизга салом!

Сени ўпиб, ўғлинг Петро Шчербина».

Мен хатни аста тахлаб, стаканни олдим.

— Шчербина бу мактубни йигирма саккизинчи сентябрга ёзган эди. Йигирма тўққизинчи сентябрь тунида у ҳалок бўлди. Шчербина онасини, дўстларини, Ватанни, қуёшни севарди. У ўлдирилган айиқ боласи тепасида йиғлади! У ҳаётни севарди. Мен Шчербина учун ичмоқчиман.

Ўрнимдан турдим. Мени ҳайрон қолдириб, бошқалар ҳам туришди.

— Унга нима бўлган эди?— аста сўради Гиви.

— Йигирма тўққизинчи сентябрь тунида бир разил, бу ерда кир кўйлак деб айтилганлардан бири чегарадан ўтиб қочмоқчи бўлди... Шчербина уни таъқиб этиб бораётганида ҳалок бўлди.

— Мадомики, бу ерда яшашни хоҳламаган экан, қочса қочаверсин, нима ишингиз бор эди?— деди кимдир бақриб.

— Эҳ, сизлар! Ишёқмаслар! Текинхўрлар!— Мен ғазабимни тийиб туролмадим.— Сизлардан нима фойда? Сизнинг яна Ватанга муҳаббат тўғрисида вайсашга нима ҳаққингиз бор? Сизга ва муҳаббатингизга тупураман!

Мен Анзорнинг ўрнидан турганинигина кўриб қолдим. Кейин тўсатдан катта қўнғироқ жаранглади, қандил тебранди ва худди бир ярим йил илгари Дадуна уйидагидек шипда, чинни филчалар от ўйиндек айлана бошлади, яна филларга миниб олган қизлар ва йигитлар бирин-сирин кўзим олдидан ўтиша берди. Фақат биргина, энг кичик фил бўш эди. «Бу менинг филим!— ўйладим мен.— Мана, у менинг ёнимдан ўтади, шунда мен унга ирғиб миниб оламан... Мана, ҳозир... ҳозир...» Фил менинг ёнимдан ўтиб кетди... Мен унинг кетидан югурдим... Етиб олдим... Елкасидан ушлаб ирғидим ва... гилам тўшалган полга йиқилдим...

— Ажаб бўпти!— кимнингдир овозини эшитдим ва бирданига кўз олдимни қоронғилик босди.

...Мен ўзимга келганимда, хона жимжит эди. Мен ерда ётардим. Дадуна дастрўмоли билан абжағи чиққан юзимдаги қонни артиб ўтирарди. Ёнимда Гиви чап кафти билан ўнг муштини силаб турарди. Бурчакда, креслода қонга бўялиб Анзор ётарди, унинг тепасида қизлар куйманишарди. «Гивининг иши!»— фараз қилдим ва ўрнидан турмоқчи бўлдим. Гиви менга кўмаклашди. Мен атрофга қарадим. Ҳайрон бўлган, ваҳимага тушган кўзлар менга боқиб туришарди, менинг тўсатдан хўрлигим келди.

— Нега сен... Нима учун шундай... Ҳаммамизга тупурдинг...— деди Гиви.

— Кечирим сўрайман...— дедим мен.— Энди борай...

Ҳеч ким менга жавоб қилмади. Мен, қандай бўлмасин бари бир, улардан бирор сўз эшитишни жуда, жуда истардим. Бироқ, улар жим туришарди. Мен эшикни ёпиб, зинадан пастга туша бошладим. Тунги ҳаво менга ором берди. Бошим айланганини сезиб, йўлакда, дарахт тагига ўтирдим.

Ҳеч нарсани ўйламай, нима қилишимни билмай узоқ ўтирдим. Бошим ғувулларди.

Бехосдан менга кимнингдир қўли текканини сездим. «Дадуна» — миямга келди ва негадир ғалати бўлиб кетди.

— Бундай қилиш ярамайди! Сен ҳаддан ташқари... Тезсанми?

Бошимни кўтардим — тепамда Гиви жилмайиб турарди.

— Кўрмаслигинг бахтсизлик.. Айт-чи, сен яхши одам ҳанақа бўлишини биласанми?

— Масалан, сиз!— дедим мен очиқ кўнгил билан.

У ўйлаб қолди.

— Ҳа, мен сенга ёқишимни биламан.. Лекин бунинг ўзи етарли эмас.

— Нега?

Ванечка амаки жилмайди:

— Чунки ҳали дидинг ўткир эмас.. Яхши ва ёмонни ҳар ким ўзича тушунади.. Мана қулоқ сол: яқинда мен йўлдан бир юз эллик сўм топиб олдим. Уни милицияга топширдим, албатта.. эртасига газетада «Ўрнак олса арзийди» рубрикаси остида босилган хабарга кўзим тушди. Гражданин И. С. Котинов пул топиб олиб, дарҳол уни милиция органига топширди. Ҳалол одам шундай қилади.. ва ҳоказо.. Тушунаёсанми? Мени ҳалоллигим, бегона одамнинг пулини ўзлаштирамаганим учун мақташибди..

Ванечка амаки ўрнидан туриб, хонада юра бошлади. Мен ҳам ўрнимдан туриб, чамадончамни йиғиштира бошладим.

— Йиғиштиришга улгурасан. Яхшиси, латта ҳўллаб, лабингга босиб ёт!— маслаҳат берди Ванечка амаки.

— Жўнашим керак, Ванечка амаки.

— Қаерга, бичо?

— Ўз жойимга, чегарага.

— Нега чегарага?! Ахир бир ҳафтага келган эдинг-кү?

— Шундай, лекин ҳозир қайтгим келиб қолди.. Бу ерда нима ҳам қиламан..

— Жинни бўлдингми? Мен Шурага, бобонгга нима дейман?! Келди, муштлашди, бировларга башарасини ёрдириб қайтиб кетди дейманми? Хўш, шундайми?

— Умуман, сиз уларга менинг келганимни айтманг. Нима аҳамияти бор? Ярим йилдан кейин бутунлай қайтиб келаман.

— Балки фикрингдан қайтарсан-а?

— Йўқ, Ванечка амаки, илтимос қилманг, раҳмат. Менинг кетишим керак!

— Менга қара, бола, балки мен сени бирор нарсада ранжитиб қўйдимми?

— Нималар деяпсиз, Ванечка амаки, азизим! Аксинча, мен сиздан беҳад хурсандман. Барча мурувватларингиз учун!— Мен унинг ёнига бориб, юзидан ўпдим.

— Ҳозир нимала кетасан?— сўради Ванечка амаки, кўзларини артиб.

— Бирор иложини қиларман.

— Хўп, майли, бора қол, ўғлим!— деди бир оздан кейин.

Мен чамадонимни кўтариб, эшикка юрдим, чиқиш ол-
дидан орқамга қайрилиб сўрадим.

— Ванечка амаки, сизнингча мен қанақа одамман?

Мен ҳаяжонлашиб жавоб кутдим. Ванечка амаки ўй-
лаб қолди, кейин у очиқ кўнгиллик билан жилмайди, мо-
вий кўзлари қувноқ пириллади.

— Сен ҳали катта одам эмассан, азизим, бор-йўғи —
боласан. Яхши бола. Аниқроғи, ҳали сен яхши хамирсан,
роса муштлаб, пишитиш керак. Тушундингми?

— Нималар деяпсиз, Ванечка амаки,— кулдим.—
Мени роса пишитишди чамамда!

— Ҳали, шошма, бошқачороғи ҳам бўлади,— қаҳқаҳа
уриб кулди у.

— Хўб. Кўришгунча хайр, Ванечка амаки!

— Соғ бўл, ўғлим!

Тонг отиши олдидан акация ва чинорларнинг баргла-
ри аста-шитирлашарди. Ёқимли шамол юзни силаб ўтар-
ди. Дам у ерда, дам бу ерда деразаларда чироқ ёнарди.
Тбилиси уйғонарди.

Мен қишлоққа етиб борганимда қоронғи тушиб қол-
ганди. Одатда қишлоқда барвақт ётишар, шунинг учун
атроф жимжит эди. Онда-сонда деразада чироқ милтил-
ларди. Қисмда мени кутишмасди, мен ҳам унча ошиқмас-
дим. Қишлоқ йўлидан аста бораб, денгиз ва пишган ман-
даринларнинг ҳидига тўйинган нам ҳавода маза қилиб
нафас олардим. Йўлнинг икки бетида қатор мандарин
дарахтлари олтиндек мевасини кўтаролмай саф тортиш-
ганди. Боққа кириб, чўнтагимни мандаринга тўлдирдим-
да, йўлимда давом этдим. Мана, қишлоқ Совети. Бу ер-
дан уннга қайрилиб, юз кадамча юрилса, бизнинг заста-
вамиз кўринади. Бироқ мен негадир йўлдан бурилиб те-
паликка чиқадиган сўқмоққа ўтдим. Қаёққа ва нега бо-
раётганимни хаёлимга келтирмай, Феридэнинг дарвозаси
ёнидан чиқиб қолдим. Мен худди ўғрига ўхшаб юрагим
дукиллаб атрофга алангладим, ҳеч ким мени кўрмаслиги-
га ишонч ҳосил қилгач, эшикни аста очдим. Оёқ учида
уйга яқинлашдим. Юқори қаватдаги хоналардан бирида
чироқ ёнарди. Чамадонимни зина тагига қўйиб, юқори
кўтарила бошладим. Эшик олдида тўхтаб, нафасимни
ростлаб олдим. Тиззаларим қалтирар, юрагим қиндан
чиқиб кетай дерди.

— Феридэ!— эшик дастасини ушлаб чақирдим. Қўлим совуқ темирга тегиши билан ҳушёр тортдим.

— Феридэ!— қайтардим яна.

Хонадан овоз чиқмади.

— Феридэ!— овозимни баландроқ чиқардим ва эшик дастасини бир оз тортдим.

Эшик гижирлаб очилди. Хонага кириб, эшикни ёпдим-да, унга суяндим. Хонада ҳеч ким йўқ эди. Тахта каравотда аёлларнинг оппоқ рўмоли, очиқ китоб ётарди. Тош печкада ўтин чарсиллаб ёнарди.

— Феридэ, қаердасан, чиқ буёққа!— дедим ёлвориб.— Бу мен, Автандил Жакелиман:.. Чиқ буёққа, сени шундоқ кўраману кетаман. Онам ҳаққи қасам ичаман!

— Сенга нима керак, йигитча? Нега келдинг?— бошқа хонадан Феридэнинг бўғиқ овози эшитилди.

Мен қувончдан юрагим гупиллаб урганини, енгил нафас олганимни, кафтларимга иссиқ югурганини сездим.

— Менга ҳеч нарса керак эмас, Феридэ, фақат сени кўрсам бас. Илтимос қиламан, ўзингни кўрсат!

Шу пайт худди сувдан чиққан афсонавий паридай, осмондан тушган фариштадай хонага Феридэ кириб келди. Мендан ҳадиксираган кўзларини олмай, тош печкага яқинлашиб столга ўтирди-да, узун, чиройли қўлларини тиззасига қўйди.

— Ҳуш, сенга нима керак?— сўради у.

Мен унинг ёнига бораё дедим-у, лекин жойимдан қўзғалолмадим.

— Мен сендан бизникига келма, деб илтимос қилгандим-ку,— деди у таъна қилиб.

— Шундай. Бироқ мен ўзимни тутолмадим... Мана келдим, сени кўрдим, энди кетаман..:

— Кўрдингми? Энди жўна!

— Мени ҳайдама, Феридэ! Яна бир дақиқа тураё...

— Сен Тбилисига кетгандинг-ку?

— У ерда тутолмадим. Сенсиз тутолмадим!

— Ёлғон гапираяпсан!

— Бўлмаса нега келдим?

— Буни мен билмайман..

— Билиб қўй, сени деб келдим, Феридэ!

У кулимсиради.

— Нега куляпсан?

— Гапинг ёлғон...

— Алдаётганим йўқ! Авваллари менга ёқасан, деб ўйлардим. Энди тушундим: сени севаман!

— Мени севишга қачон улгура қолдинг?

— Икки йил... Икки йилдан буён сени севарканман.

— Бундай дема, йигитча... Борди-ю, сенга ишонсам, унда нима бўлади? Аёл киши билан бунақа ҳазил қилиб бўлмайди,— жиддий деди у.

— Феридэ, онам ҳаққи қасам ичаман, ҳазил қилаётганим йўқ. Мен сени жуда ҳам севаман, беҳад!

— Мендан сўрамасдан-а?

— Шунинг учун ҳам олдинга келдим-да!

— Билиб қўй, йигитча, мен ҳали аввалги севгимдан ўзимга келганим йўқ... Мени йўлдан урма, шарманда қилма... Менинг олдимга келма... Йўқ ва бўлмайдиган нарсага одамлар орасида миш-миш тарқатишнинг нима ҳожати бор?

— Мени ҳеч ким кўрмади, Феридэ! Кейин, агар мен сени севсам, бунинг нимаси ёмон, нима уяти бор? Хоҳласанг, бу ҳақда бутун қишлоққа жар соламан!

— Авто, буни ўйлаб гапиряпсанми? Ялинаман, менга бунақа кўз билан қарама!.. Сен ҳали ёшсан, менинг севгимга дош беролмайсан! Мени ҳалок этма, ақлимдан оздирма! Ўзимнинг ғамим етарли!..— Феридэнинг овози титради, кўзлари жиқ ёшга тўлди.

Мен унинг ёнига бориб, худди бут олдида сажда қилгандек тиз чўкдим.

— Феридэ, жонгинам, ёруғ жаҳонда ҳаммадан зиёд сени, ўзимдан ҳам яхши кўраман! Алдамайман, Феридэ, мен ҳеч нарсага ақли етмайдиган ёш бола эмасман... Менга ишон, Феридэ, ишон ва сев мени, сев.— Мен унинг оёқларини қучоқлаб, тўхтовсиз тиззаларини ўпдим.

— Тинчлан, Авто, тинчлан... Ишонаман, сенга ишонаман... Лекин бундай қилма, сен ҳам менга ишон, керак эмас!.. Мени ўйла, Авто, раҳм қил, менга, раҳм қил!..

У қўлларини бўшатиб, меҳрибонлик билан бошимни силади. Мен бахтиёрликдан, бениҳоя шодликдан йиғлардим.

Ўзимга келиб, Феридэга қарадим, у кулимсираб турар, оқариб кетган юзларидан кўз ёшлари томчиларди.

— Тур ўрнингдан, Авто, нари бор!

Мен ўрнимдан турдим, стулга бориб ўтирдим. Биз анчагача бир-биримиздан кўз узолмадик. Биринчи бўлиб Феридэ гап бошлади.

— Менга бунақа тикилиб қарама, қарама! Неча марта сендан илтимос қилдим!— У қўллари билан юзини бекитди.— Мен ҳаммасини биламан! Сени нега Тбилисига

жўнатганларини ҳам, Шчербина қандай ҳалок бўлганини ҳам, сизлар чегара бузувчини қандай ушлаганларингизни ҳам биламан. Ҳамма-ҳаммасини... Сен яхши йигит эканлигингни, ҳозир сенга нимадир, балки севги етишмаётганлигини ҳам биламан... Сен ўша севгини қидираясан, менинг муҳаббатимни топдим деб ҳам ўйлайсан... Аммо бунисини мен билмайман. Мени деб шаҳардан қайтганлигингни ҳам билмайман. Шунинг учун ҳам мен кўрқаман... Қўрқаман... Шундайлигига ўзинг ҳам ишонмайсан...— Яна унинг овози бўғилиб, елкалари титради.

— Мен ўрнимдан турдим. Феридэ апил-тапил юзидан кўлларини тез олиб, бақирди:

— Яқинлашма!

— Феридэ...

— Чиқиб кет, Авто, ўзимни қолдир! Кет...

— Хўб, кетаман, Феридэ... яна бир марта олдингга келишга рухсат эт... Мана шундай келиб, сени кўришимга рухсат эт...

— Жўна ва ҳозир ҳеч нима сўрама... Кейин... Бошқа вақтда...

— Хайр, Феридэ...

— Худо ҳаққи жўна, чиқиб кет, Авто...

* * *

Шчербина ҳалок бўлганидан кейин комендатурадан бизга паст бўйли, тикмачоқдек, пишиқ солдатни юборишди. У секингина хонага кирди-да, Шчербина каравоти ёнида иккиланиб тўхтади. Биз Пархоменко билан менинг каравотимда шахмат ўйнардик.

— Салом!— деди у ва чамадонини ерга қўйди.

Биз унга бошимизни қимирлатиб, ўйинни давом эттиравардик.

— Мени сизга юборишди... Майор Чхартишвили буйруғига асосан старшина Зудов юборди,— деди у секингина. Пархоменко ўрнидан турди.

— Фамилиянг нима?— сўради у янги келган солдатга танқидий кўз ташлаб.

— Луговой Владимир Петрович!

— Қаерликсан?

— Серпуховодан.

— Тайёргарликни ўтдингми?

— Албатта!

— Қани, буёққа кел!

Луговой яқин келди.

— Утир!— Пархоменко стол ёнига ўтирди.

— Утир, ўтир!

Луговой ўтирди. Пархоменко ўнг енгининг тугмасини ечиб, тирсагини столга қўйди.

— Қўлингни бер!

Луговой тортиниб, чап енгининг ҳам тугмасини ечди-да, қўлини узатди.

— Бўш келма, йигитча! Серпуховолик бургут қана-қалигини кўрайлик-чи?

Луговойнинг қўли Пархоменконинг кенг кафтида кўринмай кетди.

— Жакели, санаб тур!— деди у менга.

— Бир, икки, уч!

Шу лаҳзада астойдил куч синашаётган икки қўл столда қалтиради. Бир минут, икки, уч минут ўтди... Пархоменконинг юзи қизариб кетди, унинг кенг пешонасидаги томирлари бўртди... У пишиллаб, нафас чиқарди-да, худди сувдан ирғитиб ташланган балиқдай, оғзини очиб, тоза ҳаво ола бошлади. Бундай ҳаракати ишнинг пачавасини чиқарди. Луговойнинг мушти сағал чапга оғди, кейин Пархоменконинг қўлини босиб туша бошлади. Луговойнинг ранги оқариб, кўк кўзлари қонталашди. Яна бир лаҳза ўтди— Пархоменконинг қўли тўқ этиб столга тушди.

Луговой юзидаги терларини артди. Пархоменко қимир этмай, ҳарсиллаб, кафтига ҳайрон боқарди.

— Сен ўзинг ким бўласан?— сўради ниҳоят у руҳи тушиб.

— Тош кўтаришдан Серпуховода чемпионман,— жавоб берди Луговой айбдордек кулимсираб.

— Нега ўша заҳоти айтмадинг?! Ичагим узилишига сал қолди!— Пархоменко ўрнидан туриб, каравотига ўтирди.

— Бу шунчаки... Сен мендан кучлисан, фақат менинг қўлларим яхшироқ машқ кўрган,— уни тинчлантирди Луговой.

— Машқ кўрган... Роса машқ кўрган экан...— тўнғиллади Пархоменко.— Сен итдан қўрқмайсанми?

— Нега ундан қўрқиш керак...

— Ундай бўлса... бундан кейин Акбарни сенга бераман!

— Ихтиёр сизда...— рози бўлди Луговой.

— Энди кел, танишайлик... Мен Пархоменко бўламан, бу Жакели, бизнинг бошлиғимиз. Биз сен билан қўл беришиб бўлдик, энди у билан кўриш!

Луговой қаддини ростлади, менга честь бериб қўлини узатди. Мен унинг бақувват, шу билан бирга мулойим қўлини қаттиқ қисдим.

— Энди дам ол, тунда нарядга борамиз,— дедим-да, шахматга қайтдим.

Луговой Шчербинанинг каравотига ўтириб, этигини еча бошлади. Каравотнинг гижирлаганини эшитган Пархоменко бирор нарса чаққан кишидай ўрнидан ирғиб туриб менга қаради. Мен ерга қарадим, у хонада айланиб, сув ичди-да, бирдан Луговойга қаради.

— Володя!

— Эшитаман!— у бошини кўтарди.

— Володя, барака топкур, бу каравотга ётма...

Луговой ҳеч нарсага тушунмай Пархоменкога, сўнг менга қаради.

— Сендан илтимос қиламан... бу каравот... буида ҳеч ким ётмайди ва ўтирмайди... Бу... биласанми... бу каравот Шчербинаники...

Луговой сапчиб каравотдан турди-да, гижимланган одеялни тузата бошлади.

— Хафа бўлма, Володя,— давом этди Пархоменко,— Шчербина.. Сен уни эшитдингми?.. Мана бу менинг каравотимга ётиб, дам ол.. Мен дарров янгисини олиб келаман... Фақат хафа бўлма... Сендан илтимос қиламан, хўпми?

— Оғайнилар... Нималар деяпсиз... Мени кечиринг... Шчербинани... Албатта... бироқ мен буни билмасдим... Кечирасизлар...— Луговой ҳаяжонга тушганидан қип-қизариб кетганди.

Томоғимга ачкиқ бир нима тиқилаётганини сезиб, тескари бурилдим. Пархоменко бир стакан сув ичиб, хонадан чиқди. Ранги ўчган, нима қилишини билмай қолган Володя бир қўлида этиги билан серрайиб турар ва ёшга тўлган кўзлари пирилларди.

* * *

Июль ойининг иссиқ, ойдин кечаси... Мен, Пархоменко ва Луговой гимнастёркамиз тугмаларини ечиб, пана жойда узоққа қараб ўтирибмиз. Тунда дурбин ҳам керак эмас — кумушранг ой нурига чўмган қишлоқ кафтдек

кўриниб турибди... Тинчликни ҳеч нарса бузмасди — биргина Акбар иссиқдан тилини чиқариб ҳарсилларди.

...Чегарада ҳаёт одатдагича ўз йўлида борарди. Яна бир-бирига ўхшаш оҳиста, тишч кунлар давом этарди.. Бир ҳафта бурун қаттиқ жала ёғди. Назорат йўлларини қайта ҳайдаш, зарарланган алоқа симларини қайта тиклашга тўғри келди. Яна жазирама иссиқ — қаерга яшинишингни билмайсан..

Бизнинг ёзувчимиз ҳужжатларини тўплаб Тбилисига қайтди. Ҳар ҳолда биз унга ўрганиб қолгандик. Унинг ўзи тўқирмиди ёки бўлган воқеаларни айтирмиди, билмайман, аммо қизиқ нарсаларни ҳикоя қиларди. Уни бутун заставамиз музика, ўйин, ашула билан тантанавор кузатди. Уша оқшомда ғалати воқеа юз берди: бизнинг концертимизга Феридэ келди. У ашула айтмай, ўйин тушмай, индамай ўтириб томоша қилди. Мен унинг ёнига бормоқчи эдим, у кўзи билан «келма!» деган қатъий ишора қилди. Мен бўйсундим. Кейин у чиқиб кетди. Концерт ярим кечагача давом этди. Кеча охирида Мдинарадэе саҳнага кўтарилиб, хайрланув нутқини сўзлади. Ҳаммамизга ташаккур изҳор этди, жуда кўп гапирди: сизнинг ҳақингизда, чегара ҳақида ёзаман, деди. Ёзадиган ҳеч нарса бўлмагач, нимани ёзарди? Уни ким ҳам текшириб ўтирарди? Майли, кўнглига келганни ёзаверсин, фақат силлиқ чиқса бас, бир оз қўшиб-чатса ҳам майли... Шчербина ҳақида ёзаман дейди. Кўрамиз..

...Нариги томонда оқ ракета отишди. У осмонга визиллаб кўтарилди, бир дақиқа қишлоқ устида осилиб турди-да, кейин илон изи бўлиб пастга туша бошлади, ярим йўлда ўчиб, қаергадир бутазорга тушди. Акбар ирғиб турди.

— Ёт!— буйруқ берди Луговой. Ит-ғингиб, итоат қилиб ётди.

...Ҳа, ёзувчи ҳақида.. Уни кузатиб қўйдик, яна илгаригидек бир хил, зерикувчилик бошланди. Тўғри, сўнгги вақтларда саёҳатчилар тез-тез келадиган бўлиб қолди. Баъзи кунлари уч, тўрт тўдани кутиб олиб, бир хилдаги саволларига жавоб берамиз.. Шчербина улар билан тил топа оларди. Пархоменко билан биз эплотмасдик. Даҳшатли Акбар ниҳоят Луговойнинг тинкасини қуритди.

...Яна ракета визиллади.

— Нима бало, жинни бўлдими улар?— тўнғиллади Пархоменко.

— Ниманидир қидиришяйи, шекилли,— деди.

— Менимча, диққатчиликдандир,— қўшиб қўйди Луговой.

— Туринглар, участкаларни айланиб келамиз!— дедим мен.

Луговой ити билан олдинроқ кетди, биз унинг кетидан бордик. Эндигина кўприкка етганимизда турклар учинча ракетани отишди.

— Бирор, бошқа гап борга ўхшайди. Заставага телефон қоқсакмикан?— сўрадим мен.

— Телефон қоқишнинг нима ҳожати бор, ўзлари кўришмаяптимикин!— жавоб қилди Пархоменко. У елкасидан автоматини олиб, қадамини тезлаштирди. Мен симёғоч ёнига келиб, телефонни уладим.

— Навбатчи эшитади!

— Жакели гапиряпти. Турклар ракета отишяпти!

— Биладан.

— Биз нима қилайлик?

— Кузатиб туринглар.

Мен телефонни қўйдим.

Биз ўз участкамиз чегарасига бориб, кейин орқага қайтдик. Эндигина ўтиргандик, нариги томондан яна вириллаб ракета отилди. Бу гап у анча паст учиб, вириллаб худди бизнинг вишкамиз ёнгинасига тушди.

— Вой одамлар-ей!— қизишди Пархоменко.— Топган ўйинларини қара!..

Биз жой-жойимизга қулай ўтириб олдик.

— Чекамизми?— деди Пархоменко.

Мен чўнтагимдан эзилган бир қути «Прима» папиросини чиқариб, ундан сўнгги донасини олдим. Эҳ, қани энди ҳозир ёзувчи Мдинарадзе бўлса! Биз икки ой мобайнида унинг битмас-туганмас «Кент» сигаретини бошлаб чекдик. Жуда ҳам ажойиб бўлганди-да!.. Нима ҳам қилардик, қадрдон «Прима» билан қаноатланишга тўғри келади.

Мен гугурт ёқдим, шу ондаёқ қаттиқ шамол уни ўчирди. Кўкка боқдим: паға-паға оппоқ булутлар денгиз томон сузарди. Наҳотки яна ёмғир ёғса? Тағин назорат йўлини қайта ҳайдаб, алоқани қайта тиклаб, зиналарни тўзатамизми.. Бу жонга тегади!.. Бир илож қилиб сигаретани тутатдим. Шамол кучайди.

— Яхши-и-и!.. Ниҳоят енгил нафас олдим!— деди Пархоменко очиқ кўкрагини шамолга тутиб. Кейин тўсатдан менга қаради:

— Э, э, бас қил! Менга ҳам қолдир!

Мен унга сигаретани узатдим. У тутунни қаттиқ ичига тортганди, йўтали қистади.

— Лаънати! Тамаки эмас... Ма, ол!— У деярли қолмаган сигаретани Луговойга узатди.

— Нима, мен кулдонманми? Чакадиган ҳеч нарсаси йўқ-ку!— Тўнғиллади Луговой, лекин сигарета қолдигини олди.

— Сигарета ит эмас, кетингдан юрмайди! Уни сотиб олиш керак!— деди насиҳатомуз Пархоменко.

Шамолнинг шиддати тобора кучайди.

— Оғайнилар, менга бу музика ёқмай турибди! Ём-фирнинг ҳиди келаяпти!— юзини тириштирди Луговой.

— Ҳали буниси ҳам борми!— жавоб қилди Пархоменко.

Қаттиқ шамол янги ҳайдалган назорат йўлидаги тупроқни юзимизга урди.

— Қуриб кет-ей!— хитоб қилдим кўзимни артиб.

Худди шу лаҳзада Луговойнинг ҳаяжонли бақириви эшитилди:

— Йигитлар, ёнгин!

Биз дик этиб турдик. Яқинда, турклар ракетаси тушган жойда, вишкамиз рўпарасидан аланга кўтарилди.

— Пархоменко, ракета от!— қичқирдим мен.

— Қанақасини?— сўради у ракета қутисига ёпишиб.

— Қизилини!

Ракета чегарани тўқ-қизил шуъласи билан ёритиб, омонга кўтарилди. Мен телефонга югурдим.

— Навбатчи эшитяпти!

— Мен Жакелиман!

— Сиз томонда нималар бўлаяпти? Ракета кимники?

— Бизники! Ёнгин чиқди! Майорни чақир!

—

— Уртоқ майор! Оддий солдат Жакели ахборот берапти! Ёнгин чиқди.

— Қаерда?

— Вишканинг яқинида!

— Территория?!

— Менимча, бизники эмас!

— Ҳамма участкаларга билдиринг! Ёнингизга жўнадим.

Орадан беш минут ўтгач, у вишка ёнида пайдо бўлди.

Мен унга қараб сўрадим:

— Тўхта, келаётган ким?

— Чхртишвили!

— Пароль!

Унинг жаҳли чиқди, аммо жавоб қилди!

— «Чайка!» Жавоб?

— «Лола!» Гап бундай. Қўшинлар ёрдам сўрашди. Биз руҳсиз олдик.. Аланга ёлқинлари ҳаддан ташқари тезлик

билан бутадан-бутага ўтиб, шатирлаб, йўлидаги ҳамма нарсани ёндириб. чегара бўйлаб қаторлашиб турган баланд қарағайларга яқинлашиб қолди.

— Агар аланга симёғочга илашса борми, ишимиз чатоқ! Биноларга ҳам ўтади! Трубкини бер!— у дарҳол алоқа боғлади.

— Навбатчи! Тревога эълон қилинсин! Зудовга айт, тезлик билан бу ерга динамит ва қўл гранаталарини олиб келсин! Офицерлар қаерда? Ҳамма буёққа келсин! Челақ, тезроқ челақларни олиб келишсин!

Бир неча дақиқадан кейин бутун застава оёққа турди. Ёнғин эса тобора кучайиб борарди. У шиддат билан қарағайларни, бутазорларни ёндириб, ерни, ихота симларини ялаб келарди. Биринчи симёғоч худди шамга ўхшаб, бирдан ёниб кетди. Нариги томонда юпқа тахта билан ёпилган уй бирдан ёна бошлади. Итлар увиллади. Аёлларнинг қалбни эзувчи оху ноласи эшитилди. Аскарларнинг соялари кўринди.

— Ҳамма дарёга!— буйруқ берди Чхартишвили.

Биз сувга югурдик, қатор тизилиб сув тўла челақларни бир-биримизга узата бошладик. Ўт эса ҳамон гуриллаб ёнар, аланга орасида қолган дарахтлар худди жони бордек инграр, атрофга учқун сачратиб, гурсиллаб йиқиларди. Аччиқ, қуюқ тутун кўзни қамаштирарди. Нафас олиш борган сари қийинлашарди. Хавф-хатарни бутунлай унутиб, кимдир челақ, кимдир белкурак, кимлардир қуруқ қўл билан қутурган офатга қарши курашиб, маккор алангани сўндиришга уринар, аланга эса бир жойда ўчиб, тўсатдан бошқа жойда янгитдан гурилларди. Энди ҳамма симёғочларни ўт олиб, аланга Феридэнинг уйи деворига келиб қолганди.

Катта олов ўраи тўсатдан тепамда пайдо бўлиб, ёниб турган қарағайга урилиб гуриллади.

— Эҳтиёт бўл!— бақирди кимдир.

Ҳамма аралаш-қуралаш бўлиб кетди.

— Уйни сақланглар!

— Деворларга, деворларга сув сепинг!

— Динамитни буёққа беринг!

— Устунларини портлатинг!

— Пархоменко!

— Петров!

— Луговой!

— Жакели!

— Эҳтиёт бўл!

— Буёққа, йигитлар!

Мен довираб, уёқ-буёққа югурардим. Челак билан сув ташир, ер ковлар, ловиллаб ёнаётган устунларни қулатар, нималардир деб қичқирар, кимларгадир урилиб кетардим.

Ёмғир, қани энди ёмғир ёғса!

Лекин ёмғир ёғмасди. Ҳамма ёқда аланга гурилларди... Сигирлар маърашар, итлар вовилларди. Атрофдан русча, туркча, грузинча, лазча ҳайқириқлар эшитиларди. Бирдагина куюк ҳиди келди, оёғимдан бошимгача чидаб бўлмас оғриқ пайдо бўлди. Мен чуқур нафас олдим, энти-киб қолдим, ҳушимдан кетганимда кимдир бақувват қўллари билан белимдан тутиб, олов ичидан чиқариб, ерга ташлаганини сездим.

— Уни бирор нарса билан ўранглар! Тез! Ўтти ўчиринглар!— деган кимнингдир таниш овози қулоғимга чалинди. «Ёмғир, ёмғир, ёмғир...» деган фикр миямдан кетмасди. Сўнгра у каттакон қон рангидаги шафаққа айланди, кейин қаергадир чекиниб, кичиклашиб, аранг милтиллаб турган нуқтага айланди-да, ниҳоят ўчди...

Кўзимни очибоқ, дастлаб Пархоменконинг йиғлаган юз-кўзини кўрдим. У ўзининг кенг кафти билан юзимни беўхшов силаб, гўлдирарди:

— Эшитяпсанми, Жакели, аҳволинг нечук?.. Сенга нима бўлди, бичо? Одамлардан уялсанг бўларди!.. Қани, буёққа қара! Кўр, тепангда ким турибди!

Мен кўзимни қири билан қараб... кулиб турган Феридэни кўрдим. Унинг ёнида Луговой турарди.

— Йигитлар... Мен қаердаман? Менга нима бўлди?..— Урнимдан қўзғалиб, атрофимга қарадим, шундагина ёмғир савалаб қуяётганини сездим.

— Ўзингга келдингми? Худога шукур!— қувониб кетди Пархоменко.— Сен турклар ҳовлисидасан, билдингми! Бу ерда сен... ўша... бир оз... шикастландинг... Бари бир уй ёниб кетди, оғайни. ...Бутунлай... Эсиз!.. Деҳқон бечора бошпанасиз нима қилади, а?

Мен бутунлай ўзимга келдим. Нималар бўлганини билдим... Биз, Пархоменко, Луговой ва бошқа ўртоқларимиз Туркия ерида, ёғочлари куйиб, қорайиб кетган уй олдида турардик. Худди шу жойда қора кийган, мусибатдан ўртанган аёл — уй бекаси ерда ётиб, ҳазин йиғларди...

Юзлаб кўзлар миннатдорчилик билан бизга боқиб турарди. Шу оғир соатларда иккала мамлакатни бир-биридан ажратиб турган нарса қолмаганга ўхшарди...

Кишилар бошига тушган катта қулфат бизни яқинлаштирганди.

Аламон орасидан мен ўқитувчининг рафиқаси, юзида холи бор ёш гўзал аёлни танидим.

— Салом, қизча!

— Салом, иним!

— Сен мени танидингми?

— Бўлмаса-чи! Автандил Жакелисан.

— Сенинг отинг нима?

— Мевнунэ.

— Сен биздан хафа эмасмисан?

— Нималар деяпсан, иним! Агар сизлар бўлмаганингизда бутун қишлоқ ёниб битарди!

— Кўрқиб кетдингларми, Мевнунэ?

— Албатта. Энди бўлари бўлди... Ўтиб кетди... Сенинг аҳволинг қалай, иним? Қаттиқ оғриятими?

— Йўқ, Мевнунэ, энди оғримай қолди...

— Бу қанақаси бўлди, иним... Бизнинг учрашишимиз учун ёнгин бўлиши керак экан-да...

— Кетдик, Авто! — қулоғимга пичирлади Пархоменко.

Мен қишлоғимизга қарадим. У шу ернинг ўзида, ўн қадамгина нарида эди, ўрганган, жонажон қишлоғимиз жилға-бўйида чарчаган, кийимлари йиртилиб, кир бўлиб кетган Чхартишвили турарди. Биз аста-аста юриб, қайтдик. Икки томонимдан мени Пархоменко билан Луговой қўлтиқлаб боришарди. Биз жилғадан ўтиб, майор ёнига бордик. У ҳеч нима демади, фақат мақтагандек елкамизга қоқиб кўйди-да, менинг куйган қўлларимга зеҳн солиб қаради. Бир неча метр юргач, орқамга қайрилиб қарадим. Солдагларимиз аста, тетик қадам ташлаб, уйга қайтишарди, чарчаган, тўзиган кийимлари йиртилган бўлишига қарамай, улар мамнун ва хурсанд эди. Челақ, белкурак ва болталар билан қуролланган чегарачиларимиз жилғадан ўтиб, тепаликка кўтарилишди-да, индамай ўз командирлари кетидан сафланишди... Бу ажойиб манзара эди!..

Ёмғир тўхтамай савалаб турарди. Ёнгин пишиллаб, сасиб, аста-секин ўчмоқда эди... итлар энди увламай, вовиллашарди. Тонг отди...

* * *

Сентябрь ойининг охири, октябрнинг бошларида иккала қирғоқ балиқчилар билан тўлиб кетарди. Улар бир-биридан икки-уч қадам нарида ҳайкалга ўхшаб эртадан-кечгача қимир этмай туришарди. Вақти-вақти билан улар узун

ипакка боғланган қармоқларни бошларидан айлаштириб, усталик билан денгизга улоқтиришарди. Қармоқнинг охирида ярқироқ металдан ясалган балиқчага ўхшаш хўрак ва учталли қармоқ. Қармоқ сувга тушиши биланоқ балиқчилар ипни чаққонлик билан чайқалтирмай тортишарди.

Кузда қирғоққа сарган¹ балиқлари сузиб кела бошлайди. У ставрида ва хамса балиқларини қирғоққа ҳайдаб келади. Сарган бу балиқ галасини уч томондан қуршаб олиб, худди оч бўри ўзини қўй подасига ургандек, уларга ташланади. Кейин томошани кўраверинг! Денгиз худди қозонда сув қайнагандек, гупиради. Шунда балиқчилар сарган овига чиқадилар. Улар бақириб-чақириб, курак билан семиз, елкаси кўкимтир, қорни оқ балиқларни офтобда ялтиратиб, қирғоққа итқитадилар.

Бизнинг вишкамиздан бутун қирғоқ худди кафтдек кўриниб турарди. Заставанинг чўмиладиган жойидаги кичкина қўлтиқда иккита қайиқ турарди: биттаси балиқ овлайдиган катта, бошқаси — моторли кичикроқ қайиқ эди. Кичикроғи бизга қарашли бўлиб, унда эрталаб ҳам кечқурун старшина Зудов билан лейтенант Королев қирғоқларни текширарди. Катта қайиқ — колхозники. Колхозда балиқчилик бригадаси бор, унга Али Хорава бошчилик қиларди. Бутун ёз бўйи бригаданинг қайиғи ишлатилмай турарди. Унинг бўёғи кўчиб, бир неча тахтаси чириб қолганди.

Бугун эрталабдан қирғоққа ставрида ва хамса балиқлари ёғилиб кетди. Қўрқиб кетган балиқлар тўппа-тўғри чўмиладиган жойга ўзини урарди. Бир тўда болалар сувда қийқиришиб чопишар, балиқларни ҳовучлаб қирғоққа отишарди. Кейин дастлаб сарганларнинг кичик тўдаси пайдо бўлди. Улар худди тажрибали разведкачилардек майда балиқларни кўздан кечириб, орқага қайтишди. Энди бошланади! Йиртқичлар галасини кутавер!

Мен Али Хорава бригадаси аъзоларининг ўз қайиғи атрофида куйманаётганини кўриб турибман. Икки киши чириган тахталарни ўзгартиришяпти, бошқалари қайиқни ёқимли оқ рангга бўяшмоқда. Алининг ўзи ва Муҳаммед Ванилиши қум устига ёйиб қўйилган каттакон тўрни тартибга келтиришарди. Бригада шу кеча бўладиган ба-

---

1. Сарган — денгиз балиғи, тропик ва иқлими мўътадил минтақаларда яшайди.

лиқ овига ҳозирланаётганга ўхшарди. Али майор ҳузурига келиб, рухсат сўрайди — чунки қоронғи тушиши билан Чхартишвилининг рухсатисиз ҳеч ким денгизга чиқмайди. Аммо Али-чи... Ахир Али Хораванинг илтимосини майор рад эта олармиди? Али эрталабгача денгизда бўлиб, азонда бизнинг ошпазимизга овнинг энг яхши қисмини келтириб беради. У албатта шундай қилади! Заставада билишади: башарти Али Хорава денгизга чиқдимиз эрталаб балиқ шўрва билан қоврилган балиқ кутавер! Шунинг учун Пархоменко билан Луговой Хорава бригадасининг тайёргарлигини кузатишар экан, улар кекса балиқчи Али Хорава тезроқ овга чиқа қолсин, деб худодан сўрашарди...

* * *

— Хайрли кеч, Автандил Жакели!
— Хайрли кеч, ҳурматли Али!
— Сенинг бугун бўшлигингни билдим.
— Бўшман, ҳурматли Али.
— Индинга хизмат муддатингни тугатиб, уйингга жўнайсан.

— Жўнайман, ҳурматли Али.
— Хурсандмисан?
— Бўлмаса-чи.

Али қўлтиқ четига ўтириб, оёғини осилтирди, шошилмай халтачасини олиб, трубкасини тамакига тўлатди-да, чекди.

— Сарган келди.
— Кўрдим, ҳурматли Али. Эрталаб балиқлар ўйинини кўргандим.
— Бугун тунда денгизга чиқаман.
— Бригада биланми?
— Йўқ, бригада билан чиқишга ҳали эрта, балиқлар олисда.

— Бир ўзингми?
— Нега бир ўзим экан? Сен мен билан борасан?
— Мен? Нега мен?
— Чхартишвили шундай деди.
— Унинг ўзи менинг номимни айтдим?
— Йўқ, сени унга мен айтдим. У рухсат берди.
— А... Нега энди менинг боришим керак, ҳурматли Али?

Али?

— Сен менга ёқасан... Мен ўз касбимни сенга ўрга моқчиман... Соат ўн иккида тахт бўлиб тур... Кўришгунч хайр!

— Раҳмат, ҳурматли Али!

Али Хорава трубкани қоқиб тозалади, бетон зиналардан аста пастга тушди-да, қирғоқ бўйлаб кетди.

Биз денгизда прожектор ёритиб турган йўлдан сузи бормоқдамиз. Мен мотор ёнида, Али Хорава — қайиқ тум шугида менга орқа ўгириб ўтирибди. Балиқлар прожектор ёруғида ўйнаб сузарди. Баъзан баландга сакраунинг қумушсимон танаси ҳавода йилтираб, шу ондаё шалпиллаб сувга тушарди. Денгиз аста чайқалар, су томчиларининг юзимга сачраши хушёқарди.

Али Хораванинг ишораси билан мен моторни ўчирдим. Қайиқ инерция билан бир неча метр сузиб, тўхтади в аста чайқала бошлади. Прожектор шуъласи бошқа томонга йўналди. Али Хорава тугунни ёзди, қайиқ тахтаси устига қоврилган ставрида балиғи ва бир бутилка ара олиб қўйди.

— Тамадди қилиб олайлик,— таклиф қилди у.

— Балки, кейинроқ ичармиз, ҳурматли Али! Аввал балиқ тутайлик...— дедим мен.

— Балиқ тутишга вахлироқ,— жавоб берди у,— балиқлар тонготарда пайдо бўлади...

У шохдан ясалган кичкина идишга тўлдириб ара қўйди, индамай ичди, сўнгра менга қўйди-да, ставрида балиғи думидан тамадди қилди.

Мен ҳам индамай ичдим-да, газагига ставридадан то тиндим.

— Демак, армиядан бўшаб кетаркансан-да?— сўради у.

— Кетаман, ҳурматли Али!

— Хурсандман, дейсанми?

— Албатта хурсандман... Аммо бир томондан ажралишимизга афсусланаман...

— Кимдан ажралиб кетишга афсусланасан?

— Шундай... Умуман... бу ерда ҳамма нарсага ўрганиб қолдим. Унутиш қийин бўлади-да...

— Нимани унутиш?

Сизга нима деб жавоб берсам экан, Али Хорава?.. Ахир Автандил Жакели шу ерда икки йил мобайпида ўтказган уйқусиз тунларни, шодиёна кунларни унута оладими? Шчербинани, Пархоменкони, Чхартишвилини унута оладими? Ёки ўқитувчининг рафиқаси, ўша гўзал аёл Мевнунэни? Ёки ўша қўрқинчли тунда куйиб кетган бегона томондаги уйни? Ёки уни — ақлли, олижаноб Али Хо-

ивани? Ёки... Феридэни... унутиб бўлармиди? Буларнинг иммасини сизга қандай тушунтирдим, ҳурматли Али орава? Буларни биллишингизнинг нима ҳожати бор?

— Умуман — ҳаммасини... Икки йилни осонликча унутиб бўлмайди, — қайтардим мен.

Али Хорава яна ичиб, менга ҳам янгитдан қуйди. Мен эҳсини дарров ютиб юбордим — негадир ичгим келарди...

— Ҳа, ёшинг нечада ўғлим? — бехосдан сўради у.

— Яқинда йигирмага қираман.

— Йигирма — бу кичик ёш эмас! — деди у ва трубкасини тўлдирди бошлади. — Лекин сен менга бир нарсани: нимадан ажралашга афсусланишингни айтмадинг?

Али Хорава бошини кўтариб менга тикилиб боқди. Унинг ойдинда кўриниб турган озғин, йўл-йўл бўлиб чўчқур ажин босган юзлари тош ҳайкални эслатарди. Чолнинг кўзларидан қандайдир айтилмай қолган фикрлари илиниб турарди. Менда шубҳа пайдо бўлди.

— Ҳурматли Али, — сўз бошладим аста, — сиз нимани билдири айтмаяпсиз... Менга очигини гапираверинг...

У бундай саволни кутмаган бўлса керак, ҳижолат ортиди. Буни яшириш учун трубкасини торта бошлади. Унинг аста деди:

— Сен ўзинг менга бор гапни айтарсан, деб кутиб турман. Кўпдан бери кутаман!

— Нимани кутаяпсиз, ҳурматли Али? — оғзимдан чиқиб кетди.

— Уша аёл бахтсиз... — деди Али ва овози қалтиради. Мен музлаб кетдим.

— Ҳурматли Али, сиз буни менга уйда айтсангиз ҳам бўлар эди-ку... Нега мени денгизга олиб келдингиз? — денгизим-да, ўзимга арақ қуйиб ичдим.

— Денгиз — менинг уйим, Автандил Жакели... Денгиз — жаҳонда бор нарсалардан мусаффо. Денгиз чангини, ифлосликни, чириндини ёмон кўради... У кишилар қалбини ва танини тозалайди, чириндиларни четга улоқтириб ташлайди... Қара-я! — Али Хорава бир ҳовуч сув олиб уни қаваго сочди. Фосфорлашган томчилар қоронғуда ялтирарди. — Мен сенга айтадиган гапим денгизнинг ўзи янглиг ҳақиқат. Демак, мен сендан фақат ҳақиқий гапни эшитмогим керак! — Мен яна шишага қўлимни узатдим. Али индамай, қўлимдан шишани олиб, денгизга улоқтирди.

— Хўп, ҳурматли Али, мен сизга бор нарсани айтаман... Мен Феридэнинг уйига кириб, у ердан денгиздек топ-тоза чиқиб кетдим!

— Бу қишлоққа маълум эмас. Сен ўша уйда нималар қилганингни қишлоқ аҳли кўрмаган...

— Қасам ичаман, ҳурматли Али! Онам ҳаққи онт ичаман!

— Феридэ — қишлоғимизнинг гурури, қишлоғимиз фарзанди. Кимда-ким, унинг мотам кийимини ечар эса ўша киши қишлоғимизнинг фахри ва фарзанди бўлмоғи шарт!

— Мен Феридэни ҳаётимдан ортиқ севаман!

— Ўғлим, шунча яшаб, шунчалик севишга қачон улгура қолдинг?

— Али амаки... Ҳурматли Али... — овозим бўғилди, тилим қотди. Денгиздан бир ҳўплам сув олиб ичдим. Шўр сув томоғимни куйдириб юборди.

— Ўғлим, сенинг бутун ҳаётинг олдинда, Феридэ эса умрининг ярмини яшади... Сен ҳали гўдаксан, Феридэ эса энди бева... Феридэга кучли ва содиқ ҳимоячи керак, сен бўлсанг ўзинг ҳозирча ҳимоячига муҳтожсан... Феридэни ҳақиқий севги сақлаб қолиши мумкин, сенга гўзал аёлнинг ўзи севги бўлиб кўринади... Феридэ содда, қишлоқни аёл, у сен билан шаҳарда ҳеч вақт бахтли бўлолмайди... Мен биладан, сен покиза, ҳалол йигитсан, аммо ҳали жуда гўрсан. Сен денгиз пўртаналарини ўз бошингдан кечирганинг йўқ, денгиз ҳам сендан қалбингни сўраган эмас. Сен ҳозирча кит балиғининг оғзига тушганинг ва унинг қорнидан тирик чиққанинг йўқ... Мен сендан ўтиниб сўрайман: ўзингнинг йигирма ёшингни эҳтиёт қил, ўз хирсингни енг-да, тинчлик билан уйингга қайт! Шундай қилсанг, яхши бўлади, ишон менга, ўғлим! Жаҳонда ҳамма нарсанинг жуфти бўлади, одам ҳам ўзига жуфт қидирмоғи керак!.. Кўкка боқ: қушу тун Ой Ер кетидан қувийди, бизнинг она Ермиз эса ҳар кун тонгда Қуёшнинг чиқишини орзиқиб кутади... Ана шундай, ўғлим!

Али Хорава жим бўлиб қолди.

— Али амаки, қимматли, ҳурматли Али, — сўз бошладим, йиғлаб юбормасликка ҳаракат қилиб, — Феридэ менинг бутун борлигим! Одамзод қандай сева олса, мен уни шундай қаттиқ севаман! Бундан қаттиқ ва ҳақиқий севишни мен кўз ўнгимга келтира олмайман... Агар мен Феридэдан айрилсам... ..Ундай қилманг, ҳурматли Али, мени ҳалок қилманг, менинг бахтимга завол бўлманг!..

Мен бошимни тиззаларим орасига олиб, йиғлаб юбордим. Аллавақтгача йиғладим. Кейин Али Хораванинг бақувват қўллари менга текканни сездим. Чоқ кўчада адашиб йиғлаётган болани юпатгандай мени келатарди.

— Йўқ, ўғлим, ундай эмас. Мен асло сенинг бахтингга завол бўлмайман, худо шоҳид, мен сени ҳалок қилмоқчи эмасман... Фақат менинг тажрибам катта, об-ҳавони яхши биламан, сени огоҳлантириб қўймоқчиман. Автандил Жакели: эртага денгизда пўртана бўлади, сув қирғоқдан чиқади, шунда сен фарқ бўлиб кетмагин дейман, ўғлим!.. Менинг гапларим тамом. Энди, ёшларингни арт, солдат! Қани, моторингни бура-чи! Вой, сен-ей, биринчи марта денгиздан балиқсиз қайтишим-а! Қани, ўғлим, имирсилама, бир соатдан сўнг пўртана бошланади!

* * *

Али Хорава, сен доно ва тажрибали кишисан! Сен топдинг: эртага денгизда довул кўтарилади, денгиз қайнаб-тошади, сув қирғоққача чиқади. Аммо Автандил Жакели фарқ бўлмайди. Денгиз ундан жонини сўрай берсин — лекин Автандил Жакели жонини бермайди! Автандил Жакели китнинг оғзига ҳам тушмайди! Автандил Жакелининг қайиғи қирғоққа сузиб бораверади!

Автандил Жакели сендан миннатдор, Али Хорава!

* * *

Пархоменко ва Луговой қаттиқ ухлаб ётардилар. Мен ечинмасдан каравотга ётдим. Чаккамнинг томирлари, томирларим гупиллар, қулоғим жарангларди. Кўзимни юмдим, шу ондаёқ кўз ўнгимдан таниш образлар биринкетин ўта бошлади. Улар яқинлашар, узоқлашар ва аралашиб кетарди. Сўнгра кўзга кўринган нарсалар йўқолди ва бирданига таниш от ўйин ҳаракатга кирди, чирпирак бўлиб айланди, лекин чинни филлар ўрнида энди ҳамма, шу жумладан мен ҳам қайиқда ўтирардим. Гупираётган денгиз бизни баландга ваҳимали кўтарар, қайиқ тўлқин кўпикларига кўмилиб кетар, кейин яна пайдо бўлиб, яна кучли тўлқин ўркакчага кўтарилар, бу қайта-қайта такрорланарди.

Онам... отам... Або... бобом... Ванечка амаки... Дадунан... Феридэ... Шчербина... Мевнунэ.: Уларнинг ҳаммаси баландга, юлдузларга кўтарилишар, сўнгра метеоритлардек пастга шўнғиб, денгиз қаърида ёйиб бўлишарди. Мана, кучли пўртанада фақат менинг қайиғим қолди... Тўлқин уни шу қадар баландга итқитдики, милтираб

турган юлдузларнинг иссиғи теккандек бўлди. Улардан ҳеч бўлмаса биттасини олмоқчи бўлиб қўлимни узатгандим, шу пайт қайиқ тагимдан чиқиб кетди, мен қўлларимни юлдузга узатганча қолдим... Ваҳимага тушиб кўзларимни юмдим, кейин шамол мени қанотида тубсиз бўшлиқда бир планетадан иккинчи планетага учуриб юрди, ҳамма ерда биз унсиз, совуқ, сўнган ҳаётга дуч келар, шамол ҳамон ҳаётимга ва тақдиримга ишонч ҳосил қилувчи юлдузларни қидириб учарди...

* * *

Феридэ боғида мандаринларни эҳтиётлик билан этагидан олиб каттакон саватга жойларди. Мен унинг олди-га бориб, саломлашмасдан сават ёнига, ерга ўтирдим. У ишини тугаллаб, этагини қоқди-да, кейин ўтирди. Энди бизнинг орамизда мандарин тўла сават бор, холос. Феридэ мандаринларни тозалашга киришди.

— Мен бугун чошгоҳда жўнайман,— дедим.

У жавоб бермади.

— Кеча оқшомда Али Хорава мени денгизга олиб борди.

— Сарган пайдо бўлибди,— деди у.

— Ҳа, сарган пайдо бўлганди, бироқ у денгизга ба-лиқ овига чиққани йўқ.

Феридэ ҳушёр тортди. Мен жим турдим.

— Унга нима керак экан?— ўзини тута олмай деди Феридэ.

— Али Хорава — ақлли одам. У ҳамма нарсадан хабардор.— Мен жим қолдим. Феридэнинг бармоқлари мандаринларни асабий эзгилаб пўстини ажратарди.— Али Хорава айтдики,— давом этдим мен,— Феридэ қишлоқнинг фахри, унинг фарзанди, мен Феридэни севишга ҳали ёш эмишман, мен ўзимни қўлга олиб, бу ердан Феридэсиз кетишим керак экан...

Феридэ саватини мандаринга тўлатиб, синган шохни олди-да, майдалай бошлади. Сукунат бир неча дақиқага-ча чўзилди.

— Али Хорава меникида ҳам бўлувди,— ниҳоят гап-га тушди Феридэ.

— Нима мақсади бор экан?— сўрадим, нафасим томоғимга тикилиб, чаккаларим шувиллай бошлаганини сезиб.

— Али Хорава Феридэнинг бахтли бўлишини истайди. У сенинг яхши одам эканлигингни, етимлигингни, сен

ҳали жуда ёшлигини билди, менинг севгимни ардоқ-
долмаслигиндан қўрқади.

— Сен-чи? Сен ҳам қўрқасанми?— сўрадим мен ва
жавобни кутиб қотиб турдим.

— Ҳа, қўрқаман,— деди у анчагача жим тургач.

Мен куриган лабларимни яладим, беихтиёр тозалан-
маган мандариндан олдим. Унинг нордон суви мени тил-
га киритди.

— Нега, Феридэ?

— Билмайман, Авто...

— Али Хорава яна нималар деди?

— «Агар сен ўша йигитни севсанг, агар у сенсиз яшай
олмаслигига ишонч ҳосил қилсанг, худо ҳақи у билан
кет, унинг яхши дўсти ва ҳимоячиси бўл»,— деди Али Хо-
рава...

— Сен-чи? Сен нима дединг?— менинг овозим қалти-
рарди.

— Менми? Мен...— Феридэ қўлларини қисиб ёшга
тўла кўзлари билан менга боқди.— Жўна, Автандил Жа-
кели! Йўлингдан қолма. Менга азоб берма...

— Феридэ! Сен ва Али Хорава чин севгига қандай
қарашингизни билмай қолдим. Мен шуни биламанки, ҳеч
қачон, ҳеч кимни севмаганман ва бошқани сендек севол-
майман... Сенсиз яшай олмайман!..

— Менга қара, йигитча, мендан нима истайсан? Менга
раҳм қил! Мана, бир йилдан буён менда на ором ва на
уйқу бор!.. Ёки сен менинг ҳамма нарсани ёндириб, ўзим-
ни деңгизга ташлашимни хоҳлайсанми? Менга раҳминг
келсин!.. Жўна!

— Башарти сен мени севмасанг, ўзинг менга очигини
айт! Бошқаларга ишонмайман! Узинг менга: «Авто,
мен сени севмайман», деб айт! Шундан кейин кета-
ман!..

— Жўна Авто... Агар сен мени севсанг, кет бу ердан...

Мен индамай ўрнимдан туриб, дарвоза томон йўл ол-
дим. Йўлга чиққач, сўнгги марта қайрилиб қарадим: Фе-
ридэ ўша жойнинг ўзида бошини тиззалари орасига олиб
ўтирарди. Елкалари титрарди...

* * *

Бизнинг заставамизда ҳарбий хизматдан бўшовчи ҳар
бир киши шарафига тантанали дастурхон ёзиш одат ту-
сига кириб қолган. Турган гапки мен кетадиган кунни ҳам

шундай бўлди. Ошхонада жуда яхши овқат, вишо...
тайёрлашибди. Мен тантаналардагидек ҳарбий кийимдаман,
офицерлар столига ўтқизишди. Қуроли кучларимиз, зас-
тавамиз ва менинг шарафимга учта қадаҳ кўтарилди. Жа-
воб нутқимда энг охирги дамгача қасамга содиқ қолиш,
Ватанимизнинг биринчи чақириги билан чегараларимизни
кўриқлаш учун жанговар дўстларим билан ёнма-ён ту-
риш ҳақида тантанали қасам ичдим. Шундан кейин йи-
гитлар билан хайр-маъзур қилиб, ҳар бирдан биттадан
дўнг олдим.

Офицерлар билан хайрлашиш пайти келди. Королев
ва Павлов жилмайиб, қўлимни қаттиқ қисиди. Ниҳоят
мен Чхартишвилининг олдида бордим.

— Кетасанми, бичо?— сўради у эркалаб юзимга шапа-
тиларкан.

— Кетаман, ўртоқ майор!

— Нима ҳам дердим, кетавер. Олиб қолмайман, ўзинг
ҳам қолмайсан.. Кел, хайрлашайлик!— У менинг елкам-
дан қучоқлаб, ўпди.— Бахтли бўл, ўғлим!

— Раҳмат, ўртоқ майор!

— Зудов!— чақирди Чхартишвили, идорага бораётиб.—
«Виллис»ни олиб чиқинглар!

— Ўртоқ майор!— Чхартишвилига етиб олдим.

— Нима дейсан, Жакели.

— Мурожаат қилишга рухсат этинг!

— Хўш, хўш, нима гап?

— Сизга илтимосим бор эди...

— Гапиравер!

— Менга Мерабчикни берсангиз!

— Кимни?

— Мерабчикни, айиқчамизни!

— Беринг, деганинг шимаси?

— Узим билан олиб кетишга рухсат этсангиз!

— Қаёққа, Жакели, уйгами?

— Ҳадемай қиш киради, биламан, Зудов уни янги
йилга сўйдиради. ...Мен айиқчани олиб бориб, Батуми
ҳайвонот боғига топшираман... Илтимос қиламан сиздан,
ўртоқ майор!..

Чхартишвили ўйланиб қолди.

— Ҳайвонот боғига дейсанми?

— Худди шундай!

Майор индамади. Кейин:

— Горохов! Гороховни буёққа чақиринглар!..— деди.

Бир минут ўтар-ўтмай ошпазимиз Горохов етиб келди.

— Горохов, айиқни Жакелига топширинг! Уни Ҳайво-
нот боғига олиб боради.

— Уртоқ майор,— ялинди Горохов,— ахир мен уни... алоҳида боқувга қўйгандим... Энди нима бўлади?

— Буйруқни бажаринг!

Горохов имиллаб ошхонага кетди.

Мерабчикни аранг машинага итариб киргизишди. Машина орқа ўриндиғининг икки ёнига Пархоменко билан Луговой жойлашишди. Мен эса, шу куннинг қаҳрамони сифатида ҳайдовчи ёнида савлат тўкиб ўтирдим.

«Виллис» аста-секин жилди, дарвозадан ўтиб, катта йўлга чиққач, юришини тезлаштирди. Мерабчик нималарнидир гўлдирар, ора-чора бошимни ялаб қўярди.

— Менга қара, Жакели, сен фамилиянгни ўзгартир! Запашний ёки Дуров, ёки анови айиқларни ўргатадиган бор эди-ку, ўзингга... ўшанинг отини қўй...— деб кулди Луговой.

— Авто, эсингни йўқотма, уни ҳайвонот боғига беришни ўйлама ҳам!— таъкидлади Пархоменко.

— Уни қаерга қўяман!

— Қаерга қўярдинг? Институтга киролмаслигинг менга аён! Чиройли чирманда олиб, айиқни Тбилиси кўчаларида айлантириб юр! Бойиб кетасан!

— Лаванг!

— Тентак! Сенга сассиқ айиқнинг нима кераги бор эди?

— Сенинг ақлинг етмайди!

Шлагбаумга келдик.

— Тўхтанг, йигитлар! Энди орқага қайтинг!

Йигитлар машинадан тушишди. Ужарлик қилаётган Мерабчикни аранг машинадан чиқаришди.

— Энди хайр, Жако!

— Хайр, йигитлар!

— Бизни унутма!

— Нега йиғлаяпсиз, мен ҳали ўлганим йўқ-ку?

— Хат ёзиб тур!

— Ёзаман.

— Қани энди ўгирил!

— Фақат сен ура кўрма, Пархоменко! Ўлдириб қўясан!

— Сени ўлдириш ҳам камлик қилади!.. Бизни ташлаб кетяпсан!

— Хўб, йигитлар... Хайр!

— Соғ бўл, Жако!

— Э, бўлди, бас қил! Ма, рўмолчани ол!.. Энди жўнасанглар-чи. Шайтонлар!

— Хайр!

— Яхши қолинглар!

Пархоменко билан Луговой машинага ўтиришди, «Виллис» ғириллади, пиқирлади, тутунга қопланди ва тўсат-

дан жойидан қўзғалиб, сал ўтмай бурилишда кўздан ғойиб бўлди.

* * *

Мерабчик силкинди, яланди, ҳавони искади-да қишлоққа ўгирилиб, занжирни судраганча, аста кетаверди.

— Қаёққа, бефаҳм?— айиқча етиб бориб, занжирни ушладим.

Айиқча норози бўлиб, ғўлдиради, кетинги оёғига ўтириб, занжирни ғажий бошлади.

— Тур, тур, тентак!

Айиқча қулоқ осмади.

Шунда мен чўнтагимдан қанд чиқариб, айиқчага кўрсатдим. Мерабчик тумшуғини қимирлатди, бўйинини чўзди, талабчанлик билан панжасини тўпиллатди. Мен аста-секин орқага тисарилдим. Мерабчик ўрнидан туриб, кетимдан эргашди.

— Ҳа, муттаҳам, порасиз юришни истамайсан-да? Ма, ея қол!

Айиқ иргитиб юборган бир бўлак қандни олиб олиб, маза қилиб уни ютди.

— Қани, энди кетдик!

Мерабчик итоат қилиб, ёнимда юрди.

Биз катта йўлдан узоқ юрдик. Мерабчик аҳён-аҳёнда хушомад билан менга боқиб, қанд сўрарди. Булоқ бўйига етиб келдик. Мен ҳузур қилиб муздай сувга юз-қўлларимни ювдим, айиқча очкўзлик билан сувга ташланди. Сўнг-ра у ёнимга ётиб тама билан қўл тумшуғини кафтимга ишқалади. Мен унинг орзига бир чақмоқ қанд солдим. Мерабчик қўлимдан тутиб, аста уни тишлади — ўзича менга миннатдорчилик билдирди. Бир оздан кейин у яна менга боқди:

«Яна қанд борми?»

— Бор, тентак, бор, қара, чўнтагим тўла қанд! Ҳаммаси сенга, тинчлан!.. Биласанми, мен сени қаерга олиб бормоқчиман?

Мерабчикни бу қизиқтирмасди.

— Ҳайвонот боғига, билдингми! Ҳайвонот боғи нималигини биласанми?

Мерабчик билмасди.

— Билмасанг — ҳали замон биласан... Сени қафасга солиб қўйишади, овқатлантиришади, сув беришади, қараб туришади... Якшанба кунлари болалар ота-оналари билан сенинг ҳузурингга меҳмонга келиб туришади. Се-

нинг қафасинг атрофида сакраб яйрашади, конфет беришади. Эҳтиёт бўл, адашма, баъзан улар конфет ўрнига чиройли қоғозга ўралган тош ҳам беришади! Ранжи-ма. Болалигимда мен ҳам ҳайвонларни алдаганман... Зерикасан, албатта, лекин бошқа илож йўқ, оғайни... Балки ёнингга иккинчи Мерабчикни олиб келиб қўйишар — унда зерикмайсан... Ҳайвонот боғига борасанми?

«Қанд бер!»

Мен унга қанд бердим. Мерабчик бош қимирлатиб, мендан миннатдор бўлди.

— Сен ҳайвонот боғининг қадрига етмаяпсан. Яхши яшайсан, биродар! Сенинг ёнингга ҳеч ким рухсат қоғозсиз, яъни билетсиз қўйилмайди... Қафас устига сенинг суратингни осиб, ёзиб қўйишади:

«Кавказ қўнғир айғи, Мерабчик. Бир яшар. Ожаристон тоғларида яшайди. Эркинликда ўн беш-ўн олти йил, тутқунликда ўн-ўн икки йил яшайди. Ўт, сабзавот, асал, ёввойи мевалар ейди. Соат бирдан бешгача кўриш мумкин. Яқин келинмасин, қафасга қўл суқилмасин, унинг жиғига тегилмасин!

Ҳайвонот боғи маъмурияти!»

Хўш, нимаси ёмон-а? Уйлаб кўр! Ўрмонзорда дайдиб юриш, овқат қидириш, кимлар биландир ўчакишишнинг нима ҳожати бор... Бу ерда ҳамма нарса муҳайё. Икки-уч йил зиёд яшайман, деб қонингни қайнатиб юрасанми? Бари бир энди ўрмонда яшай олмайсан — бунга ўрганмадинг-да, бошқача тарбия олдинг, биродар... Бу ерда сени ҳеч ким, бирор ит ҳам, итвачча ҳам безовта қилмайди. Гапларимни эшитяпсанми?

Мерабчик эшитиб турарди. Мен унга қанд бердим. Айиқча чалқанчасига ётиб, қорнини тутди.

— Нима, қашиб қўяйми? Эҳ, ишёқмас-ей! Сен очопат, дангасасан, азизим!

Мен Мерабчикнинг кўкрагини қашладим. У кўзларини юмди-да, жони кириб фингшиди.

— Энди жўнайлик. Ҳайвонот боғига топшириб, сен билан видолашаман... Эҳтимол, бир йилдан кейин у ерга борарман. Ушанда мени танирмикансан?

«Танийман, танийман, яхшироқ қашисанг бас!»

— Кўз ўнгингга келтир-а, нималар бўлади?! Айиқ қафасида одам! Айиқ одамни эркалаяпти! А! Ҳамма ҳанг-манг бўлади!

«Ҳанг-манг, ҳа, ҳанг-манг бўлишади!»

Соатга қарадим.

— Э, биродар, биз бу ерда бекорга шунча вақт туриб қолибмиз! Тур, кетайлик!

Мерабчик ўрнидан туриб, ариқдаги сувга ташланди. Кейин аста сув кечиб юқорига кўтарилди бошлади. Мен унинг орқасидан бордим.

Айиқча нариги қирғоққа чиқди, силкинди, майин гилам каби ерга тўшалган каштан япроқларини ҳидлади-да, тўсатдан қаттиқ ўкириб, ерни оёқлари ва тумшуғи билан кавлаб, думалай бошлади. У қутуриб, анча вақтгача думалади, сўнг чарчаб ётди, олд оёғига бошини қўйиб, менга шундай қарадики, мен беихтиёр сесканиб кетдим.

— Сенга нима бўлди, Мерабчик? Нима ҳодиса юз берди?

Айиқча оғир нафас олар, безовта типирчилар, зорланиб инграрди. Унга нима бўлди экан? Унинг айиқ қалбига қандай нотаниш ҳиссиёт жойлашдийкин? Мен унга эҳтиётлик билан яқинлашдим. Бўйнидаги қайишини ечдим-да, занжирни бир томонга ирғитиб юбордим.

— Бора қол, Мерабчик, ўрмонга бора қол!

Айиқча жойидан жилмади. Мен чўнтагимда қолган қандларни олиб, унинг олдига сочдим. Мерабчик ҳатто қандга қайрилиб ҳам қарамади. Шундан кейин мен чамадонимни кўтариб, йўлга тушдим. Айиқча менинг кетимдан юрди. Башарасида хижолат аломати сезилиб турарди.

— Бор, бора қол, Мерабчик, ўрмонга! Сен озодсан! Бора қол, жонгинам.

Ун қадамча юргач, орқамга қарадим. Мерабчик итоаткорона кетимдан келарди.

Мен унинг олдига чўнқайдим, бошини ушлаб, бурнимни унинг совуқ тумшуғига суркадим.

— Мана, энди биз хайр-маъзур ҳам қилдик. Энди жўна! Бор, ўрмонзорга!— Мен уни аста туртдим-да, ўрнимдан турдим. Айиқча шу ондаёқ кетинги оёғи билан туриб, менга яқинлашди.

— Мерабчик, сен мени жинни қиласан-ку!.. Ке, майли, қучоқлашайлик, фақат эҳтиёт бўл, секинроқ!

Айиқча оёқларини ёзди, биз қучоқлашдик...

Мен унинг елкасини силадим, у тумшуғини юзимга тираб, чаккамни, оғзимни ялади, зорланиб нималарнидир гўлдиради.

— Бас, Мерабчик, менинг хўрлигимни келтирма... Бор, бор, йўлингдан қолма!

Айиқча тўрт оёғида туриб, орқасиға ўгирилди, аста ўрмон томон юрди, кейин қадамларини тезлатиб, орқасига қарамай, югуриб кетди. Кўп ўтмай, у ўрмонзорда ғойиб бўлди, фақат қуруқ шохларнинг шатирлаши эшитилиб турарди. Ниҳоят, ҳаммаёқ сукунатга чўмди...

Мен уч юз метр юрмасдан, автоматнинг тириллаганини эшитиб, қотиб қолдим.

Тра-та-та-ат-та... яна отиш такрорланди. Кейин жим бўлиб қолди.

Мен чамадонни ташлаб жон ҳолатда автомат товуши чиққан томонга югурдим. Нафасим тиқилиб, тоғ бағирларидаги каштанзорларни ёриб ўтиб, кичикроқ ялангликка чиқдим. Яланглик четидаги майсазорда бир одам эмаклаб юрарди. Мен унинг олдига югуриб бордим.

— Яшин?! Бу ерда нима қиялсан?

— Отилган гильзаларни қидиряпман.

— Нега отдинг?

— Биласанми, системаларни текшириб бораётгандим... қарасам ўрмондан бир махлуқ тўппа-тўғри менга қараб келяпти!.. Одамга ўхшаб икки оёқда юраяпти! Жуда катта, қара-я! Яхшиямки ўз вақтида билиб қолдим....

Биздан нарироқда Мерабчик мук тушиб ётарди... Унинг очиқ оғзидан ҳали ҳам қон оқиб турарди.

— Нега уни ўлдирдинг?— сўрадим Яшиндан ва ўз овозимни ўзим танимай қолдим.

— Сени қара-я!.. Айиқ тўппа-тўғри менга қараб келяётган эди-да!

— Бу қанақа айиқ бўлсин! Мерабчик-ку!

Ҳайрон бўлганидан Яшиннинг пастки лаби осилиб тушди. У ерга ўтириб олди. Юқоридан шов-шув эшитилди — биз томонга чегарачилар шошиб-пишиб келишарди.

— Жакели... Билмабман... Худо урсин... Сен мени кечир...— ғўлдиради, ранги оқариб кетган Яшин.

— Бўпти... Утган ишга саловот... Хайр!

Ярим соатда автобус мени Батумига олиб бориб қўйди. Поезд тунги соат ўн иккида жўнарди... Қолган беш соатни шаҳар айланиб ўтказдим, ниҳоят сабрим чидamay вокзалга келдим, поезд жўнашидан бир соат олдин вагонга қўйишни проводник аёлдан илтимос қилиб, купега кирдим-да, ечинмасдан ўзимни ўринга ташладим.

Поезд тўсатдан жилди, аввал гумбурлади, вагонлар дириллаб кетди, сўнгра бутун состав қаттиқ силкинди-да, ниҳоят ғилдираклар текис юриб, тезлашди, излар улашган жойларда тақирлай бошлади.

Купеда мендан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Туриб ўтирдим.

— Йигитча, тўшак керак эмасми?— бошини купега суқиб сўради проводник аёл.

— Йўқ.

— Кечирасиз.

— Сиздан қаттиқ илтимос, агар мумкин бўлса, бу ерга пассажир қўймасангиз?

— Марҳамат. Состав деярли бўш.. Эшикни қулфлаб олинг.

— Раҳмат.

— Сизни қаерда уйғотай?

— Ҳеч қаерда.

— Тунингиз хайрли бўлсин.

— Раҳмат!

Мен яна ётдим. Поезд бор кучи билан чопарди. Гилдираклар бир меъерда, бир оҳангда тақир-туқир қилиши мудроқ бостириб, мени аллаларди. Чарчоқ, асабийлик, кунбўйи тортган ташвишлар ўргимчак уяга ўхшаб баданимни исканжага олганди... Ширин уйқу элитиб, ўзимни қаёққадир, баландга ўчаётгандай ҳис қилардим. Купе шипидаги кўк лампа майин, ёқимли ёғду таратарди. У аста-секин кенгайиб, атрофга ёйилар, осмону ерни ложувард шуъла қопларди... Кейин мовий денгизнинг енгил тўлқинлари мени қўйнига олди. Мен кўзимни юмиб, илиқ сувга роҳат қилиб шўнғидим, шунда мени бепоён кўм-кўк олам бағрига олди...

...У ўн йил олдингидай кириб келди, сарвқомат, гўзал, кўк кўз, қоп-қора сочларини елкаларига ёйиб, енгил, париваш, рангдор узун кўйлакда... Кириб, ўзининг оппоқ қўли билан пешонамни силади.

— Салом, ўғлим!

— Салом, ойи!

— Аҳволинг нечук, ўғилгинам?

— Билмайман, онажон..

— Яхшими?

— Дам яхши, дам ёмон..

— Шундай бўлиши ҳам керак. Ҳаётда фақат яхши ёки фақат ёмон бўлмайди.

— Шундай бўлса керак. Онажон..

— Қийинчилигинг, шубҳанг борми?

— Бор, онажон! Бироқ қандайлигини билолмайман. (ўп нарсани тушунмайман... Ниҳоят, мана буни тушундим, деб ўйлайман... Лекин тўсатдан ҳеч нарсани тушунмаслигини фаҳмлайман... Мана бу ҳақиқий севги деб ўйлайман... Аммо, кейин бу асло севги эмаслигини билла-

ман... Яна, аксинча севги ҳақида ўйламагандек бўламан, кейин, севгисиз яшолмаслигимни сезаман... Ёки яна: нимадандир қўрқаман, ваҳимага тушаман, лекин бирданига қўрқадиган ҳеч нарса йўқлиги маълум бўлади... Яна шуниси ёмонки, ўзимга, ўз кучимга ишонаману амалда эса қўрқаман, шундай қўрқаманки... Буларнинг ҳаммасини билиш қийин менга, онажоним...

— Ҳали ёшсан, ўғлим...

— Ёшлигим қолдимми онажон, ҳадемай йигирмага кираман!

— Йигирма бу катта ёш эмас, ўғлим!

— Лекин кичик ҳам эмас, онажоним!

— Ҳа, кичик ҳам эмас... Бироқ, бу ёшда қийинчиликларни билмаслигинг мумкин эмас... Қийинчилик бўлиб тургани ҳам яхши...

— Сенга қийинми, ойижон?

— Сенинг ёшингда менга ҳам қийин бўлган... Энди қийин эмас, ўғлим.

— Шундай бўлса ёмонми!

— Ёмон, ўғлим!

— Тушунмайман... Ҳеч нарсага тушунмайман, онажоним. Сени қўмсайман, онажон!

— Шунинг учун ҳам келдим-да, ўғлим!

— Қетиб қолмайсанми?

— Менинг наслим ва қоним нималарни ўйлаётганини, қаерга бориши, нима учун яшаётганини билмагунимча кетмайман.

— Англамадим, онажон...

— Нима учун яшаётганингни, сен ким — одамми ёки ҳайвон бўласанми — билишинг керак.

— Мен ким бўлишимни билмайман. Лекин фақат истаётманки...

— Ким? Қанақа бўлмоқчисан?

— Мен хоҳлайманки, онажон... бобом Исидордек иродали бўлишни хоҳлайман.

— Бу оз, ўғлим!

— Отамдек покиза, очиқ кўнгилли бўлишни...

— Бу ҳам оз, ўғлим!

— Ванечка амакидек ҳалол...

— Мерабчикдек миннатдор ва кўнгилчан...

— Али Хоравадек ақлли...

— Шчербинадек садоқатли, жасур...

— Чхартишвилидек довиорак ва олижаноб...
— Сендек сахий, раҳмдил, онажоним... Бу кўпми?
— Кўп, ўғлим. Ҳаммасига кучинг етармикан?
— Ҳаракат қиламан!
— Яхши ҳали булар олдинда. Ҳозир-чи? Ҳозир нима-лар қилаяпсан, ўғлим? Нимани севасан? Нимага интиляпсан?

— Мен ҳаётни севаман, онажон! Мақсадимга эришмоқ учун узоқ умр кўрмоқчиман. Яна мен хаёл суришни севаман, онажоним... Э, нима бу? Поезд қоронғиликка кетяпти... Бу тоннел, онажон... Мен энди сени кўрмаяман! Тўхта, тоннелдан чиқайлик, ёруғликка чиқиб олайлик... Шунда мен сенга, онажон, яна нимани севишимни айтаман...

— Тинчлан ўғлим. Мен сени тушундим... Энди кетаман.

— Кетма, мени ташлаб кетма, онажон!..

— Қолишим мумкин эмас, кетишим керак!

— Сен олдимга яна келасанми, онажоним?

— Албатта, ўғлим! Бошингга қийин иш тушса, мени чақир, мен албатта келаман, ўғилгинам!

— Кўришгунча хайр, онагинам!

— Ўзингни эҳтиёт қил, ўғлим. Мени ҳалок этма, жонгинам!

— Қўрқма, онагинам!

У яна оппоқ, иссиқ қўлни пешонамга қўйди-да... ғойиб бўлди. Ўзининг қайноқ муҳаббати ўтини, бундан ўн йил муқаддам уйқуга ётганда боласига бағишлаган, шу кунгача ҳарорати сўнмаган муҳаббат ўтини менга қолдириб кетди...

Мен уйғониб кетдим. Атрофимда ҳамон сўнгсиз, ҳаммаёққа ёйилган кўкиш нур жимирларди. Кейин у аста-секин сўниб, торайиб, бир нуқтага тўпланди. Шунда мен яна шифтда майин, кўкиш шуъла сочиб турган чироқни кўрдим.

Рўпарамдаги ўринда нотаниш аёл ўтирарди. Столчага тирсагини тираганча деразага боқарди.

— Кечирасиз, қаерга келдик?— сўрадим.

— Тоннелдан чиқдик,— жавоб берди у.

..Тоннелдан чиқдик.. Тоннелдан чиқдик.. Тоннелдан чиқдик.. Юзлаб кўнғироқлар чалинди... Юзлаб поездлар шовқин солди... Тоннелдан чиқдик... Тоннелдан чиқдик... Жаранг-журинг, шовқин-сурон, гувиллашлар ягона, чўзиқ гала-ғовурга айланди...

Бом... Бом... Бом...: Тоннелдан чиқдик... Ё худо, наҳотки ҳаммаси туш бўлса? Нега туш бўларкан?!

Мен ўрнидан сакраб турдим. Купеда ҳеч ким йўқ эди... Атрофимдаги кўкиш нур оқарди, туш ёриша бошлади. Поезд шарққа томон еларди. Тонг ёришди...

Бом... Бом... Бом... Тоннелдан чиқдик... Автандил Жакели, тоннелдан чиқдик!..

Юрагим баланд минорадаги кўнгироқдек қаттиқ гупиллаб урарди.

Гульрипши — Тбилиси.

1969

Думбадзе Нодар.

Құрқманг, онагинам. Роман. [Русчадан С. Тилла тарж.].—Т., «Еш гвардия», 1982.— 192 б.

Думбадзе Н. Не бойся, мама. Роман.

С(Груз)